

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Кафедра конституційного права

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Особлива частина

навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни
для студентів юридичного коледжу
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ: ПРАВО

Одеса — 2020

Рекомендовано до друку рішенням кафедри конституційного права (протокол № 2 від 19.09.2019), навчально-методичною радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 4 від 05.03.2020).

Автори-укладачі:

Віткова В.С., кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» (теми 1, 3–9, 11; тема 2 у співавторстві з Батаном Ю.Д.).

Батан Ю.Д., асистент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» (тема 10; тема 2 у співавторстві з Вітковою В.С.; технічне редагування).

Рецензенти:

Ленгер Я. І., д.ю.н., професор, завідувач кафедри права Луцького національного технічного університету.

Щербанюк О. В., д.ю.н., доцент, завідувач кафедри процесуального права Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Посібник розроблено для студентів юридичного коледжу. Для кожної теми розроблено теоретичний мінімум та посилання на нормативно-правові акти, а також рекомендовану наукову та навчальну літературу. Автори намагались обрати найновіші джерела, які містяться у відкритому доступі в мережі Інтернет.

Задля закріплення набутих знань після теоретичного мінімуму з кожної теми передбачено перелік питань для експрес-опитування, для допитливих і для самостійної роботи та обговорення.

ЗМІСТ

Вступ	5
Тематичний план	8
Конституційний лад держави і суспільства	9
Конституційні основи здійснення народовладдя в Україні	22
Конституційний статус людини і громадянина в Україні	35
Громадянські стани особистості в Україні	49
Державний устрій і територіальна організація України	64
Місьцеве самоврядування в Україні	77
Законодавча влада в Україні	91
Президент України	106
Виконавча влада в Україні	119
Конституційна юстиція в Україні	133
Конституційні засади правосуддя	145
Перелік питань для підготовки до семестрового контролю (іспитів і заліків)	159

Рекомендована література.....	163
-------------------------------	-----

Вступ

Метою навчальної дисципліни «Конституційне право України» є формування у майбутнього спеціаліста загальнокультурних та професійних компетенцій в обсязі, достатньому для: здійснення правозастосовної, правозахисної, правоохоронної, наукової й експертно-аналітичної діяльності з питань державного устрою, правового статусу особистості, організації та забезпечення функціонування системи органів місцевого самоврядування.

Після ґрунтовного вивчення навчальної дисципліни спеціаліст може вирішувати такі **професійні завдання**:

- ✓ Володіти навичками організаційної та організаційно-управлінської діяльності у сфері державної влади та місцевого самоврядування.
- ✓ Володіти базовими навичками з питань розробки, експертизи та застосування правових актів — джерел конституційного права.
- ✓ Здійснювати дії, пов'язані із реалізацією конституційних норм.
- ✓ Брати участь у конституційно-правових відносинах та забезпеченні конституційної законності та правопорядку.
- ✓ Мати активну позицію з питань охорони конституційних цінностей.
- ✓ Брати участь у забезпеченні правопорядку та у сфері державної влади і місцевого самоврядування.
- ✓ Володіти навичками із консультування громадян з питань захисту та реалізації їх прав та свобод.
- ✓ Вміти обґрунтовувати і приймати рішення у межах посадових обов'язків.
- ✓ Володіти навичками оскарження дій або бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб тощо.

В результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **навчитися**:

- ✓ Узагальнювати засвоєні теоретичні знання в галузі конституційного права.
- ✓ Вірно застосовувати набуті знання — вільно оперувати конституційно-правовими термінами і поняттями, вміти застосовувати їх у практичній діяльності.
- ✓ Визначати та застосовувати правові акти, що регулюють конституційно-правові відносини.
- ✓ Тлумачити конституційно-правові норми.

- ✓ Вміти приймати правові рішення згідно з чинним законодавством України у частині, що регулює суспільні відносини, які є предметом конституційного права.
- ✓ Застосовувати на практиці правові норми, пов'язані із реалізацією прав, свобод, законних інтересів та обов'язків людини і громадянина в Україні.
- ✓ Аналізувати рішення Конституційного Суду України тощо.

Набуті в результаті вивчення навчальної дисципліни «Конституційне право України» знання є важливою складовою **для подальшої професійної підготовки юриста**, зокрема: студент може співвідносити норми конституційного та інших галузей права; виявляти норми, які не відповідають Конституції України (є неконституційними); має можливість керуватися конституційними принципами та цінностями в інших галузях національного законодавства з метою укріплення конституціоналізму та підвищення рівня конституційної законності у державі; спиратися на конституційні принципи при вирішенні економіко-правових, фінансово-правових, соціально-правових, культурно-правових та інших питань; застосовувати рішення та правові позиції Конституційного Суду України у відповідних правових ситуаціях.

Структура навчально-методичного посібника у кожній темі організована таким чином, щоб полегшити процес підготовки студента до практичних занять та інших форм роботи. Зокрема:

План заняття — містить основні питання, що виносяться на розгляд на практичному занятті.

Експрес-опитування — методика опитування, яка дозволяє швидко опитати якомога більше студентів за визначеним переліком питань.

Запитання **Для допитливих** — мають розвивальний характер і дозволяють здійснювати різнорівневу підготовку студентів. Такі завдання можуть пропонуватися в домашній роботі як додаткові завдання, які студенти виконують за бажанням, і ніколи не оцінюються поганою оцінкою.

Питання для самостійної роботи та обговорення — спрямовані на розвиток у студентів початкових навичок самостійної дослідницької роботи.

Нормативні джерела — перелік основних нормативно-правових актів з відповідними посиланнями, які безпосередньо стосуються теми заняття.

Рекомендована література складається з:

Основної літератури, яка містить короткий перелік навчальних посібників та підручників, які стануть в нагоді студенту при засвоєнні теоретичного матеріалу для підготовки до практичного заняття.

та Наукових статей — рубрики, що містять перелік найновіших додаткових джерел, які містяться у відкритому доступі в мережі Інтернет, і можуть використовуватись при підготовці доповідей, написанні курсових та підготовці конкурсних робіт, а також інших формах наукової діяльності студентів.

Тематичний план

№ з/п	Тема	Лекції (год.)	Практичні (год.)
1	Конституційний лад держави і суспільства	2	2
2	Конституційні основи здійснення народовладдя в Україні	2	2
3	Конституційний статус людини і громадянина в Україні	2	2
4	Громадянські стани особистості в Україні	1	1
5	Державний устрій і територіальна організація України	1	1
6	Місцеве самоврядування в Україні	2	2
7	Законодавча влада в Україні	2	2
8	Президент України	1	1
9	Виконавча влада в Україні	1	1
10	Конституційна юстиція в Україні	1	1
11	Конституційні засади правосуддя	1	1

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Тема 1

Конституційний лад держави і суспільства

План заняття:

1. Поняття, сутність і зміст конституційного ладу.
2. Система засад конституційного ладу.
3. Конституційні характеристики Української держави.
4. Гарантії конституційного ладу.

Поняття, сутність і зміст конституційного ладу. Особливою цінністю сучасного конституційного права виступає правопорядок у суспільстві та державі, що встановлюється Конституцією — Основним Законом держави. Вивчення основ конституційного ладу України виступає ключем до розуміння Особливої частини конституційного права, позаяк конституційний лад опосередковує устрій держави та суспільства; систему народовладдя, конституційний статус людини і громадянина в державі; організацію державної влади, а також інші конституційно—правові інститути. Конституційний лад визначає основи життєдіяльності країни, із наданням безумовного пріоритету правам людини у тріаді «людина — суспільство — держава».

На сьогодні в науці конституційного права не вироблено єдиного підходу до визначення конституційного ладу. Погорілко В. Ф. визначав конституційний лад як систему суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією і законами, прийнятими на її основі і відповідно до неї. Крусян А. Р. визначає конституційний лад як конституційно закріплену (заснована на конституційно закріплених засадах) та реально існуючу систему організації держави та суспільства (державного та суспільного ладу), що визначає та забезпечує політико—правові основи формування сучасного українського конституціоналізму. За визначенням Веніславського В. Ф., конституційний лад — це цілісна система суспільних, політико—правових відносин і інститутів, підпорядкована безумовним моральним і конституційним вимогам, які забезпечують організаційну єдність суспільства, сприяють закріпленню в

суспільній практиці і правосвідомості стабільних, справедливих і гуманних правових зв'язків між людиною, громадянським суспільством і державою.

Конституційний лад, зазвичай, розглядається в двох значеннях:

– у *формальному* значенні: як факт наявності в державі устрою, який базується на Конституції (незалежно від її змісту та якості);

– у *змістовному* значенні: виключно як суспільний та державний лад, що відповідає певним вимогам (визнаються та гарантуються права і свободи людини, розподіляється державна влада, наявна демократична форма державного правління та ін.).

За своєю *сутністю* (*сутність — найважливіше в явищі*) конституційний лад — це певний тип конституційно–правових відносин, визначений рівнем розвитку суспільства, держави та досягненнями науки права.

Конституційний лад України має перехідний характер, обумовлений конституційними перетвореннями в державі.

За своїм *змістом* (*зміст — внутрішнє вираження явища*) конституційний лад становлять передбачені і гарантовані конституційними нормами державний та суспільний лад, основи національної безпеки, система безпосереднього народовладдя, правовий статус людини і громадянина, територіальний устрій, організація та діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування та ін. найважливіші конституційно–правові інститути. Зміст характеризує найбільш важливі для держави та суспільства цінності.

За своєю *формою* (*форма — зовнішнє вираження явища*) — це передбачена Конституцією форма держави (тобто основний вид організації і діяльності суспільства і держави), а також форма безпосереднього народовладдя (вибори, референдуми тощо) (Шаптала Н. В., Задорожня Г. В).

Система засад конституційного ладу. Конституційний лад може розглядатись як система упорядкованих відповідно до Конституції України засад, що закріплюють ключові характеристики держави і суспільства. *Засади конституційного ладу* — це ті основоположні конституційні принципи, що розкривають зміст конституційного регулювання.

Гуманістичні засади конституційного ладу — це система основоположних конституційних принципів, які обумовлюють визначальну роль людини і громадянина у державному будівництві та місцевому самоврядуванні. До них належать такі конституційні положення:

– людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Це означає, що у системі координат «людина — суспільство — держава» саме людині, її правам та свободам, відводиться «перше місце», надається безумовний пріоритет. Найбільш повно зазначене положення відображено у постулаті: «не людина створена для держави, а держава — для людини»;

– права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 2 ст. 3). Гуманістична спрямованість державно-владної діяльності означає створення та подальше забезпечення дієвого механізму реалізації прав і свобод людини і громадянина в державі. Саме людина, її права і свободи визначають вектор розвитку конституційно-правового регулювання в державі;

– права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21). Природні права і свободи людини є невід'ємними та невідчужуваними, оскільки належать людині від самого народження (а не даруються державою);

– права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними (ч. 1 ст. 22). Перелік прав і свобод людини і громадянина, закріплений Основним Законом, не є остаточним: з розвитком суспільних відносин він може доповнюватись, розширюватись згідно з вимогами сучасності;

– конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч.ч. 2, 3 ст. 22). Положення мають подвійний характер, позаяк передбачають обов'язок держави: 1) гарантувати конституційні права і свободи; 2) утримуватись від прийняття законів та інших нормативно-правових актів, що призводили б до скасування або звуження змісту вже існуючих конституційних прав і свобод.

Економічні засади конституційного ладу — це система основоположних конституційних принципів, що становлять фундамент суспільних відносин, на яких будується економічний базис громадянського суспільства. Економічні засади конституційного ладу України відображено в положеннях Основного Закону:

– закріплення об'єктів виключного права власності Українського народу, положення, що власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду

людині і суспільству, встановлення рівності суб'єктів права власності перед законом, забезпечення державного захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, закріплення соціальної спрямованості економіки (ст. 13);

- визнання землі основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, гарантування права власності на землю (ст. 14);

- закріплення принципу економічної багатоманітності (ч. 1 ст. 15);

- закріплення права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, визнання права приватної, державної та комунальної власності, закріплення неможливості протиправного позбавлення права власності, встановлення непорушності права приватної власності та виключності відчуження об'єктів права приватної власності (ст. 41);

- закріплення права кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, встановлення державного захисту прав споживачів; здійснення державного контролю за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт (ст. 42);

- закріплення права кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ч. 1 ст. 43);

- визначення виключно законами України: правового режиму власності, правових засад і гарантій підприємництва; правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання, засад зовнішньоекономічної діяльності, Державного бюджету і бюджетної системи України; системи оподаткування, податків і зборів, статусу національної валюти, а також статусу іноземних валют на території України, порядку утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу (ст. 92);

- встановлення гривні грошовою одиницею України, закріплення основною функцією центрального банку держави – Національного банку України – забезпечувати стабільність грошової одиниці (ст. 99).

Політичні засади конституційного ладу — це система основоположних конституційних принципів, що закладають основи здійснення народом і державою цілеспрямованої діяльності щодо реалізації політичних прав і свобод. До політичних засад належать такі конституційні положення:

– проголошення України суверенною і незалежною, демократичною державою (ст.ст. 1, 2);

– визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні (ст. 5);

– закріплення принципу політичної багатоманітності, встановлення заборони на визнання державою будь-якої ідеології обов'язковою та заборони цензури (ст. 15);

– спрямованість зовнішньополітичної діяльності на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва (ст. 18);

– гарантування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);

– закріплення права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних та ін. інтересів (ст. 36);

– встановлення заборони на утворення і діяльність політичних партій громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом тощо (ст. 37);

– закріплення організації та повноважень органів державної влади (розділи IV, V, VI);

– унормування засад організації та повноважень органів місцевого самоврядування (розділ XI).

Національно-культурні (ідеологічні) засади конституційного ладу — це система основоположних конституційних принципів, що закладають основи взаємовідносин між народом і державою щодо реалізації культурної (ідеологічної) багатоманітності в Українській державі. До них належать:

– закріплення української мови державною мовою в Україні, закріплення засад розвитку, використання і захисту інших мов, сприяння вивченню мов міжнародного спілкування (ст. 10);

– державне сприяння: консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій та культури; розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11);

- державна підтримка задоволення національно–культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (ст. 12);
- закріплення принципу ідеологічної багатоманітності, заборона визнання державною будь–якої ідеології обов’язковою (ст. 15);
- закріплення права кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей (ст. 23);
- гарантування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст. 34);
- закріплення права на свободу світогляду і віросповідання, відокремлення церкви і релігійних організацій в Україні від держави, а шкіл — від церкви, заборона визнання державою будь–якої релігії обов’язковою (ст. 35);
- закріплення права кожної людини на освіту, державне забезпечення доступності та безоплатності освіти у державних і комунальних навчальних закладах (ст. 53);
- гарантування свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, гарантування захисту інтелектуальної власності, авторських прав громадян, їхніх моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв’язку з різними видами інтелектуальної діяльності, державне сприяння розвитку науки, встановленню наукових зв’язків України зі світовим співтовариством, закріплення положення щодо охорони культурної спадщини законом, державне забезпечення збереження історичних пам’яток та інших об’єктів, що становлять культурну цінність (ст. 54);
- визначення виключно законами України порядку використання мов і засад регулювання культури (ч. 1 ст. 92).

Конституційні характеристики Української держави. Головними конституційними характеристиками сучасної Української держави є такі принципи: суверенності та незалежності, демократизму, соціальної і правової держави, унітарності, республіканської форми державного правління тощо.

Державний суверенітет держави означає верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади держави в межах території України, а також рівноправність і незалежність у зовнішніх зносинах. У демократичній державі первинним визнається народний суверенітет, а державний має похідний характер. Проте народний суверенітет без державного є декларативним.

Суверенітет ґрунтується на таких принципах:

- 1) єдність і неподільність — суверенітет не може бути половинчастий, оскільки він є цілісним політико–правовим інститутом;
- 2) постійність — його функціонування не обмежене певним часом;
- 3) необмеженість — суверенітет не можна тимчасово передати, делегувати та ін.;
- 4) надзаконність — жоден закон не може скасувати суверенітет (Шаптала Н. К., Задорожня Г. В.).

Конституція України, зважаючи на особливу важливість досліджуваної ознаки, приділяє детальну увагу нормативному закріпленню положень про державний суверенітет. Так, Основний Закон проголошує Україну суверенною державою, суверенітет якої поширюється на всю її територію. Носієм суверенітету в Україні є народ. Захист суверенітету і територіальної цілісності України визначаються як найважливіші функції держави, справа всього Українського народу. Президент України є гарантом державного суверенітету, а народні депутати України, складаючи присягу, зобов'язуються усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України. Кабінет Міністрів України, відповідно до визначених Конституцією України повноважень, забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України.

Акт проголошення незалежності України (24.08.1991), виходячи із права на самовизначення та здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, проголосив незалежність Української держави та створення самостійної держави — України. Згідно із цим документом, територія України є неподільною і недоторканною, на її території мають чинність виключно Конституція та закони України (чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України).

Демократичною є держава, в якій уся повнота влади здійснюється від імені та в інтересах її народу. Народ визнається єдиним джерелом влади в державі, а державна влада організована на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Основоположне значення для функціонування демократичної держави мають конституційний порядок формування органів публічної влади, їхні виборність і змінюваність. Окрім того, право визначати та змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Правовий характер Української держави означає, що вся державно-владна діяльність має бути підпорядкована праву. Правовий характер держави передусім проявляється у принципі верховенства права (ст. 8), який означає, що не держава створює право, а навпаки, право є основою організації і життєдіяльності держави в особі її органів і посадових осіб, інших організацій, тому не держава надає права і свободи людині, а народ створює право, щоб, насамперед, обмежити ним державну владу (Колодій А. М., Олійник А. Ю.). У правовій державі саме право обіймає центральне місце в організації держави і суспільства, які підпорядковуються і функціонують згідно із правовими приписами. Правова держава характеризується визначеністю і передбачуваністю застосування правових норм; безсторонністю і неупередженістю використання законів у правозастосовній діяльності тощо.

Основний Закон визначає Україну державою із *республіканською формою правління*. Найбільш загальними ознаками держави з республіканською формою правління (з позиції сучасної теорії конституційного права) є:

- формування державних органів шляхом вільних виборів на визначений Конституцією і законодавством строк;
- особиста участь громадян в управлінні державою;
- орієнтація державного ладу на загальнолюдські цінності й ідеали;
- відмова від будь-якого довгого володіння владою на основі індивідуального права (неможливість особистої диктатури) тощо (Демків Р. Я.).

За роки незалежності в Україні мали місце майже всі форми республіканського правління: у 1996 р. після прийняття Конституції України відбувся перехід від президентської до президентсько-парламентської республіки; у 2006 р. Україна вперше стала парламентсько-президентською республікою; у 2010 р. у зв'язку із визнанням неконституційним Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 № 2222-IV відбулося повернення до президентсько-парламентської форми правління. У 2014 р. був прийнятий Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», яким було здійснено перехід до парламентсько-президентської республіки, що існує донині.

Соціальною визнається держава, яка проголошує людину найвищою соціальною цінністю і зобов'язується піклуватися про соціальну справедливість, захищеність та добробут громадян. Ознаками соціальної держави є:

– надання державою допомоги соціально незахищеним верствам населення (малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, саодиноким матерям (батькам), особам з інвалідністю тощо);

– створення сприятливих умов для професійної діяльності громадян, за яких кожна дієздатна особа буде здатна забезпечити гідний рівень життя для себе та своєї сім'ї;

– встановлення державних соціальних стандартів і нормативів;

– розподіл суспільного багатства згідно з принципом соціальної справедливості.

Конституційний Суд України (№ 3–рп/2012 від 25.01.2012) встановив, що основними завданнями України як соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї.

Конституція України закріплює широкий перелік соціальних прав людини, однак на сьогодні проголошення України соціальною державою має переважно програмний характер. Соціальна сфера залишається найменш гарантованою, оскільки соціальний захист державою осіб, які мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, охоплює комплекс заходів, які здійснює держава лише в межах її соціально–економічних можливостей.

Унітарною є держава, в якій територія структурована на адміністративно–територіальні одиниці, що не мають суверенних прав і політичної самостійності. Унітарна держава характеризується внутрішньою єдністю, юрисдикція центральних органів державної влади поширюється на всю державну територію. Для унітарної держави є характерними єдина конституція, єдина система законодавства, єдина виборча, бюджетно–фінансова, податкова системи, єдине громадянство та ін.

Гарантії конституційного ладу. Конституційний лад України характеризується гарантованістю. *Гарантії конституційного ладу* — це система загальних і спеціальних умов, засобів і способів матеріального і процесуального характеру, які забезпечують стабільність і непорушність

конституційного ладу в Україні. Гарантованість конституційного ладу залежить від рівнів розвитку політичної, економічної, соціальної, культурної та ін. сфер державного і суспільного життя.

Сукупність гарантій конституційного ладу може бути класифікована на:

1) нормативно–правові гарантії, які є системою правових норм, що визначають і закріплюють конституційний лад. Нормативно–правовим гарантіям відводиться особливе місце у системі гарантій конституційного ладу, оскільки особливим є значення і самих норм Конституції України та конституційного законодавства, яке встановлює основні інститути держави і суспільства. За визначенням Рябовол Л. Т., ця група гарантій представлена як певна система законодавства, що має чітку ієрархічну структуру, в якій найвище місце має Конституція. Як нормативно–правовий акт вищої юридичної сили Конституція є не лише основною гарантією стабільності конституційного ладу, а й інваріантною (тобто незмінною) умовою його існування. Всі інші закони й підзаконні акти мають відповідати конституційним положенням.

Нормативно–правові гарантії конституційного ладу характеризуються динамічністю, оскільки змінюються залежно від об'єктивних вимог дійсності. Це проявляється, перш за все, у змінах до Основного Закону, а також в удосконаленні та розвитку чинного законодавства, що деталізує положення Конституції України.

2) організаційно–правові (організаційно–інституційні) гарантії є системою державних і недержавних інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення стабільності й непорушності конституційного ладу та його засад (Веніславський Ф. В.). Організаційно–правові гарантії конституційного ладу утворені системою суб'єктів конституційного права України, уповноважених забезпечувати реалізацію основних інститутів суспільного і державного ладу. Конституція України закріпила цілісну систему організаційно–правових гарантій, яка охоплює: Український народ, Українську державу в цілому та органи державної влади (Верховну Раду України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, Конституційний Суд України, суди загальною юрисдикції, прокуратуру тощо), територіальні громади й органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські голови, ради та ін.), Автономну Республіку Крим, також інститути громадянського суспільства (громадські організації, професійні і творчі спілки, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, недержавні засоби масової

інформації та ін.), а також міжнародні організації, які легально діють на території України. Тобто гарантами конституційного ладу України є майже всі основні суб'єкти конституційно-правових відносин (Федоренко В.Л.).

Савчин М.В. під системою гарантій конституційного ладу розуміє єдність правових, інституційних та процедурних засобів забезпечення конституційних норм і принципів. Гарантії конституційного ладу можливо розподілити на:

1) правові гарантії, які охоплюють дію принципів верховенства права та справедливості, а також механізм реалізації установчої влади;

2) інституційні гарантії, що мають організаційно-правову форму і втілюються в демократичних засадах функціонування суспільства, свободі політичної діяльності та належному функціонуванні публічної влади;

3) процесуальні гарантії, що становлять комплекс процесуальних процедур забезпечення конституційного ладу України (Савчин М.В.).

Експрес-опитування

- ? Наведіть визначення поняття «конституційний лад».
- ? Що таке гуманістичні засади конституційного ладу? Які положення Основного Закону закріплюють гуманістичні засади?
- ? Надайте визначення політичних засад конституційного ладу. Які положення Конституції України закріплюють політичні засади?
- ? Охарактеризуйте економічні засади конституційного ладу. Які положення Конституції України закріплюють економічні засади?
- ? Які культурні засади конституційного ладу вам відомі? Які положення Основного Закону закріплюють культурні засади конституційного ладу?
- ? Охарактеризуйте екологічні засади конституційного ладу. Які положення Конституції України закріплюють екологічні основи конституційного ладу?
- ? Перелічіть конституційно-правові ознаки України як правової держави.
- ? Назвіть ознаки України як демократичної держави.
- ? Які конституційно-правові ознаки притаманні Україні як правовій державі?
- ? Яка форма правління в Україні?
- ? У чому полягає принцип соціальної держави? Поясніть, чи є Україна соціальною державою.
- ? Поясніть, що таке державний суверенітет.
- ? У чому полягає зміст республіканської форми правління?
- ? Надайте визначення гарантій конституційного ладу.

? Які види гарантій конституційного ладу Вам відомі?

Для допитливих

✎ Як співвідносяться поняття «конституційний лад», «правова держава», «громадянське суспільство»?

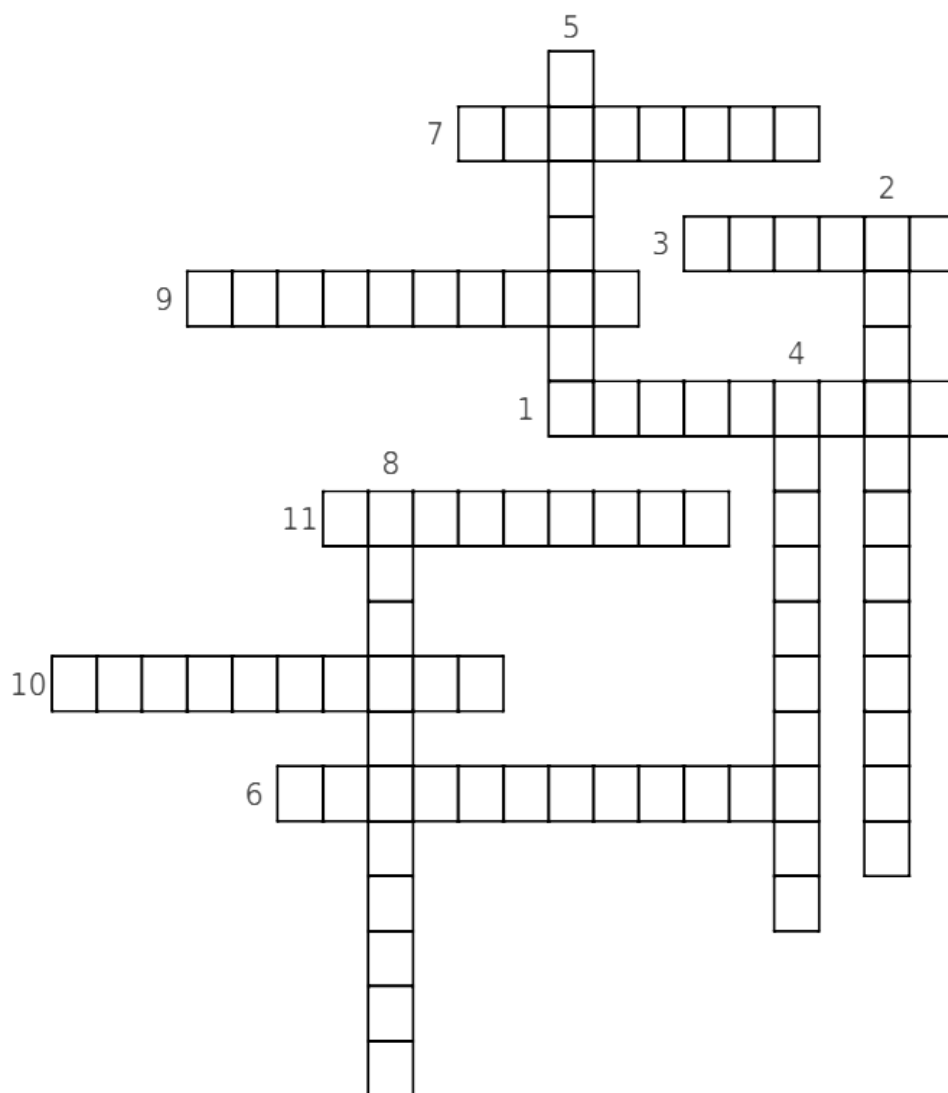
✎ Чи можливо без внесення змін до розділів Конституції України, що визначають засади конституційного ладу, змінити форму державного правління?

Питання для самостійної роботи та обговорення

✉ Проблематика соціальної держави.

✉ Зміни зовнішньополітичного курсу України за роки незалежності.

Конституційний кросворд

1. Держава, в якій територія структурована на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають суверенних прав і політичної самостійності є ... державою.

2. Держава, в якій уся повнота влади здійснюється від імені та в інтересах її народу — це ... держава.

3. Базові конституційні принципи, що визначають зміст і спрямованість конституційного регулювання, зумовлюють сутність конституційного ладу в цілому.

4. За формою правління Україна — парламентсько-президентська ...

5. Принцип, згідно якого вся державно-владна діяльність має бути підпорядкована праву, здійснюватись виключно у визначених Конституцією правових межах характеризує Україну як ... державу.

6. Система основоположних конституційних принципів, які обумовлюють визначальну роль людини і громадянина у державному будівництві та місцевому самоврядуванні — це ... засади конституційного ладу.

7. Який вид (форму) суверенітету закріплює Конституція України?

8. Встановлення непорушності права приватної власності та виключності відчуження об'єктів права приватної власності належать до ... засад конституційного ладу.

9. Держава, яка проголошує людину найвищою соціальною цінністю і зобов'язується піклуватися про соціальну справедливість, захищеність та добробут громадян, є ... державою.

10. Закріплення принципу політичної багатоманітності належать до ... засад конституційного ладу.

11. Властивість держави самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати свої повноваження всередині країни і у відносинах з іншими державами — це ... суверенітет.

Тема 2

Конституційні основи здійснення народовладдя в Україні

План заняття:

1. Поняття і сутність народовладдя.
2. Безпосередня демократія: поняття і форми.
3. Поняття і конституційно-правова регламентація референдумів. Види референдумів.
4. Виборче право, виборча система: поняття і принципи.
5. Правове регулювання і порядок формування виборних органів та посадових осіб держави і місцевого самоврядування.
6. Відповідальність за порушення виборчого законодавства.

Поняття і сутність народовладдя. У сучасному світі демократичною визнається держава, в якій влада здійснюється від імені та в інтересах її народу. Ідея народовладдя, виступаючи основою демократії, належать до загальновизнаних конституційних цінностей, є фундаментальною ідеєю всього конституційно-правового регулювання.

Народовладдя — це основоположний принцип конституційного ладу України, відповідно до якого народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі. Принцип народовладдя найбільш повно втілюється у таких конституційних положеннях:

- народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі, тобто слугує джерелом для всієї публічної влади в державі. Саме народ визначає, як, на яких принципах повинна бути організована держава та налагоджена в ній влада;
- влада здійснюється народом: а) безпосередньо; б) через органи державної влади та місцевого самоврядування. На противагу попереднім конституціям, що діяли за часів Радянського Союзу, Конституція України визнає первинною формою демократії саме безпосередню, оскільки вона є природнім правом народу і за часом з'явилась раніше, ніж представницька;
- народіві належить виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Органи публічної влади виступають лише

носіями влади народної, позаяк вони формуються виборцями (безпосередньо) або обраними народом представницькими органами (опосередковано);

- народів України належить виключне право затверджувати зміни до розділів I «Загальні засади», III «Вибори. Референдум» і XIII «Внесення змін до Конституції України» на всеукраїнському референдумі, який призначається Президентом України.

Безпосередня демократія: поняття і форми. Традиційно виділяють дві форми реалізації народовладдя (демократії): безпосередню (яку ще називають «прямою») і представницьку («непряму» або «репрезентативну»).

Зміст *безпосередньої* (прямої) форми полягає в тому, що народ безпосередньо вирішує найбільш важливі питання загальнодержавного та місцевого значення шляхом:

- участі у референдумах і виборах;
- проведення мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій;
- участі у загальних зборах (для вирішення питань місцевого значення);
- проведення громадських слухань, місцевих ініціатив та ін.

Зміст *представницької* (непрямої, репрезентативної) форми полягає в реалізації народом влади через діяльність виборних органів:

- Президент України, уособлюючи собою результат волевиявлення виборців, представляє інтереси Українського народу;
- народні депутати України, представляючи інтереси виборців, дбають про благо України та добробут Українського народу;
- представницькі органи місцевого самоврядування представляють інтереси територіальних громад.

Безпосередня демократія є первинною щодо представницької, яка має вторинний, похідний характер.

Кожна із форм характеризується притаманними їй перевагами і недоліками порівняно з іншою.

Так, наприклад, *перевагами* прямого народовладдя є те, що воно забезпечує безпосереднє вираження волі Українського народу; виступає засобом попередження зловживання владою; забезпечує найбільш повне вираження волі народу, оскільки велика кількість громадян бере участь у прийнятті рішення тощо.

Водночас, пряме народовладдя не позбавлене *недоліків*, до яких слід віднести: довгу тривалість прийняття рішень; витратність та складність

процедури прийняття рішень; низький рівень правової культури населення, що, в свою чергу, зумовлює непрофесійний характер прийнятих рішень; абсентеїзм (свідоме ухилення від участі у виборах, референдумах та ін.)

Непряма форма має такі *переваги*: забезпечує оперативне та професійне вирішення питань державного і суспільного значення; виступає гарантією політичної стабільності в державі; забезпечує відповідальність визначених суб'єктів за прийняті ними рішення.

До недоліків непрямого народовладдя слід віднести: бюрократизацію влади; корупційні ризики; зловживання владою; фактичне відсторонення влади від народу.

Водночас неправильно оцінювати будь-яку форму народовладдя як панівну або вищу, оскільки виключно *поєднання* безпосередньої та представницької демократії забезпечує найбільшу ефективність та результативність в урегулюванні суспільних відносин.

Відповідно до ст. 69 Конституції України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії, таким чином Основний Закон не заперечує можливості створення та існування інших форм безпосередньої демократії.

Зокрема, на *загальнодержавному* рівні до інститутів (форм) безпосередньої демократії слід віднести, окрім основних — виборів та референдумів, ще й консультації з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики; діяльність громадських рад при органах виконавчої влади; громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади; електронні звернення до органів державної влади.

На *місцевому* рівні до форм безпосередньої демократії слід віднести, окрім основних — місцевих виборів і референдумів, ще й загальні збори громадян за місцем проживання (форма безпосередньої участі жителів у вирішенні питань місцевого значення); місцеві ініціативи (внесення на розгляд місцевих рад питань, важливих для жителів територіальних громад); діяльність органів самоорганізації населення (будинкових, вуличних, квартальних та ін. органів самоорганізації населення, наділених частиною компетенції органів місцевого самоврядування щодо фінансів, майна тощо) (Федоренко В. Л.).

Проведення реформи місцевого самоврядування (децентралізації) та конституційне закріплення європейського курсу України в майбутньому можуть об'єктивно спричинити появу нових форм безпосереднього народовладдя.

Поняття і конституційно-правова регламентація референдумів.

Види референдумів. Референдум є однією з основних, найбільш пріоритетних форм безпосередньої реалізації народовладдя. Референдум є способом прийняття громадянами Конституції та законів України, а також вирішення інших найбільш важливих питань загальнодержавного і місцевого значення.

В Україні окремі норми щодо організації референдумів містяться в Конституції України, законах України «Про Центральну виборчу комісію» та «Про місцеве самоврядування в Україні». Натомість, закони про всеукраїнський і місцеві референдуми відсутні.

Питання належної організації та проведення референдумів відображені у міжнародних документах, передусім у Керівних принципах для конституційних референдумів на національному рівні (ухвалених Венеціанською Комісією (Європейською Комісією за демократію через право) 06-07.07.2001) та Кодексі належної практики щодо референдумів, ухвалені Венеціанською Комісією 16-17.03.2007.

Референдуми підлягають класифікації за такими критеріями:

- за *предметом*: конституційний (установчий) (з питань схвалення нової редакції Основного Закону, внесення змін до Конституції тощо); законодавчий (з питань щодо прийняття, скасування або внесення змін до закону України); ратифікаційний (територіальний) референдум (з питань про зміну території України); загальний (з будь-якого питання, окрім винятків, встановлених Конституцією);
- за *територією*: всеукраїнський (проводиться на всій території України для вирішення найбільш важливих питань загальнодержавного значення); місцевий (проводиться в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці для вирішення питань місцевого значення);
- за *підставами* (або за *обов'язковістю*) проведення: обов'язковий (його проведення визначається Конституцією України як обов'язкове – наприклад, питання про зміну території України); факультативний (проводиться з будь-яких інших питань, що не заборонені Конституцією – тобто крім законопроектів з питань податків, бюджету та амністії);
- за *юридичною (правовою) силою* прийнятих рішень: імперативний (прийняті на такому референдумі рішення мають загальнообов'язковий характер; правові рішення таких референдумів мають вищу юридичну силу порівняно з іншими актами національного законодавства за винятком

Основного Закону); консультативний (прийняті на такому референдумі рішення не мають загальнообов'язкового (імперативного) характеру і проводяться з метою визначення думки народу щодо прийняття нормативно-правового акта або рішення органами державної влади).

- за *часом* проведення: дозаконодавчий, або «допарламентський» (проводиться задля визначення основних положень майбутнього закону до голосування за законопроект); післязаконодавчий, або «післяпарламентський» (проводиться задля затвердження прийнятого акта, надання йому юридичної сили – наприклад, всенародне голосування 01.12.1991 щодо Акта проголошення незалежності України);

- за *суб'єктом ініціювання (призначення)*: за народною ініціативою (проголошується Президентом України на вимогу не менш як 3 млн. громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області); призначуваний Верховною Радою України (до повноважень парламенту належить призначення всеукраїнського референдуму щодо зміни території України); призначуваний Президентом України (до повноважень Президента належить призначення всеукраїнського референдуму щодо змін до розділів I, III, XIII Конституції України);

- за *конструкцією питань*, винесених на референдум: прості (передбачають винесення на голосування одного питання з однієї проблеми); складні (передбачають винесення на голосування двох і більше питань).

Виборче право, виборча система: поняття і принципи. Іншою основною, найпоширенішою та найдієвішою формою безпосередньої демократії є вибори.

Вибори є формою (видом) безпосередньої демократії, зміст якої полягає у формуванні органів державної влади та органів місцевого самоврядування шляхом таємного голосування громадян.

Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами визначає вибори як виявлення суверенних прав, що належать населенню країни, вільне волевиявлення якого покладено в основу повноважень легітимності уряду.

Вибори підлягають класифікації за такими підставами:

- за *суб'єктами*: вибори Президента України; вибори народних депутатів України; вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки

Крим; вибори депутатів обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів, старост;

- за *територією*: загальнодержавні, або загальнонаціональні (проводяться на всій території держави); місцеві, або локальні (проводяться на території певної адміністративно-територіальної одиниці або регіону);

- за *часом проведення*: чергові (проводяться у зв'язку із закінченням строку повноважень); позачергові, або дострокові (проводяться у зв'язку із достроковим припиненням строку повноважень); повторні (проводяться у зв'язку із визнанням виборів недійсними або такими, що не відбулися); проміжні (проводяться у зв'язку із достроковим припиненням повноважень депутата, обраного у відповідному одномандатному виборчому окрузі); перші, або первинні (проводяться у разі створення нового органу).

Поняття виборів пов'язано з терміном «*виборче право*». Виборче право прийнято розрізняти в об'єктивному і в суб'єктивному значеннях:

- в *об'єктивному* значенні виборче право — це інститут конституційного права, норми якого регулюють порядок формування представницьких та інших виборних органів публічної влади;

- у *суб'єктивному* значенні виборче право — це конституційне право громадянина України обирати та бути обраним до органів публічної влади. Суб'єктивне виборче право може бути активним (можливість обирати) або пасивним (можливість громадянина України бути обраним депутатом або посадовою особою).

Принципи виборчого права — це фундаментальні положення, які визначають умови належної організації та проведення всіх видів виборів в Україні. Принципи виборчого права традиційно поділяються на такі:

- *загальні*: загальне виборче право (усі громадяни України, які на день голосування досягли віку 18 років і не визнані судом недієздатними, мають право голосу); рівне право голосу (усі громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах; кожен виборець має однакову кількість голосів); пряме волевиявлення (безпосередня участь у виборах шляхом голосування за відповідних кандидатів чи виборчі списки); добровільність, або вільна участь (громадянам України забезпечуються умови для вільного формування та виявлення своєї волі під час виборів. Ніхто не може бути примушений до участі у виборах); особисте голосування (кожен виборець голосує особисто і не має

права передати свій голос будь-якій іншій особі); таємне голосування (контроль за волевиявленням виборців забороняється);

– *спеціальні*: принципи організації виборів спеціальними незалежними органами, територіальної організації виборів, спеціального фінансування виборів, невідворотності юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства (Федоренко В. Л.).

Виборче право прямо пов'язане з виборчою системою, вдалий вибір якої багато в чому визначає ефективність формування відповідних органів. Поняття виборчої системи можна розглядати у двох значеннях:

– у *широкому значенні* виборча система — це суспільні відносини, врегульовані нормами Конституції та законів України, наявні у процесі формування органів публічної влади та наділення осіб представницьким мандатом за результатами виборів;

– у *вузькому значенні* виборча система — це спосіб розподілу мандатів згідно з підсумками голосування.

Найбільшого поширення у сучасному світі набули мажоритарна, пропорційна та змішана (комбінована) виборчі системи.

Зміст *мажоритарної* виборчої системи полягає в тому, що обраним вважається кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів. Мажоритарна виборча система має такі види: відносної більшості (обраним є кандидат, що отримав більше голосів порівняно з іншими кандидатами); абсолютної більшості (обраним є кандидат, що отримав понад 50% відсотків голосів); кваліфікованої більшості (обраним є кандидат, що отримав не менш ніж певна встановлена законодавством кількість голосів).

За *пропорційної* виборчої системи виборці голосують за кандидатів, включених до списків партій або виборчих блоків. Представницькі мандати розподіляються пропорційно кількості отриманих голосів. Пропорційна виборча система має такі види: *із закритими (жорсткими) списками* (партія формує свій список кандидатів, а виборець голосує за список загалом. Мандати розподіляються пропорційно кількості отриманих голосів); *з відкритими списками (преференціями)* (партія формує список, а виборець голосує як за список, так і може віддати перевагу конкретному кандидату у списку. Мандати отримують кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів – преференцій); *з напівжорсткими списками* (у виборця є можливість проголосувати за: а) список в цілому; б) кандидата у списку або вписати нові прізвища); *змішана*,

або комбінована (частина депутатських мандатів у представницькому органі публічної влади розподіляється за мажоритарною системою, а інша — за пропорційною. Така система застосовується для поєднання переваг виборчих систем і найбільш ефективного врахування волі виборців).

Правове регулювання і порядок формування виборних органів та посадових осіб держави і місцевого самоврядування. За часи незалежності України було сформовано систему конституційно-правових норм, що закріплюють процедуру обрання виборних органів та посадових осіб держави і місцевого самоврядування. Основними актами, якими урегульовано правове регулювання виборів в Україні, є:

- Конституція України — закріплює основні принципи участі громадян у виборах (ст. 71); встановлює вимоги до кандидатів у народні депутати (ст. 76) та кандидатів на пост Президента України (ст. 103); дату проведення чергових виборів, підстави призначення та строк проведення позачергових виборів народних депутатів (ст. 77) та Президента України (ст. 103); основні засади проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (ст. 136), сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів (ст. 141);

- Виборчий кодекс України — встановлює типи та види виборів, основні засади кожного типу виборів, порядок їхнього призначення, строки проведення, фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення, порядок висування кандидатів, відповідальність за порушення законодавства про вибори тощо;

- Закон України «Про Центральну виборчу комісію», яким закріплено статус Центральної виборчої комісії, повноваження Комісії щодо організації підготовки і проведення виборів;

- Закон України «Про державний реєстр виборців», основними завданнями якого є ведення персоніфікованого обліку виборців; складання списків виборців для проведення виборів та референдумів;

- акти Центральної виборчої комісії, наприклад, рішення щодо затвердження форми і тексту виборчого бюлетеня; постанови щодо використання коштів Державного бюджету, виділених на підготовку та проведення виборів, та ін.

Вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у

загальнодержавному виборчому окрузі, з яких формуються регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від партій. Право на участь у розподілі депутатських мандатів набувають партії, на підтримку регіональних виборчих списків кандидатів у депутати від яких у межах загальнодержавного округу подано п'ять і більше відсотків загальної кількості голосів виборців, які підтримали регіональні виборчі списки кандидатів у депутати від усіх партій у межах загальнодержавного округу.

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України. Виборчий процес чергових виборів депутатів розпочинається за дев'яносто днів до дня голосування. Позачергові вибори народних депутатів України відбуваються в останню неділю шістдесятиденного строку з дня опублікування Указу Президента України про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України, виданого відповідно до Конституції України; виборчий процес позачергових виборів депутатів починається з дня, наступного після дня опублікування такого Указу Президента України.

Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Вибори Президента України проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості. Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яносто днів з дня припинення повноважень. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Чергові вибори сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах.

Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, міських (міста з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб) рад проводяться за пропорційною системою у багатомандатних виборчих округах з відкритими виборчими списками від регіональних (республіканських в Автономній Республіці Крим, обласних, міських) організацій політичних партій.

Вибори депутатів сільської, селищної ради, міської ради (міста з кількістю виборців до 90 тисяч осіб), районної у місті, районної ради проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах. У кожному окрузі може бути обрано не менше двох і не більше чотирьох депутатів.

Вибори сільського, селищного, міського (міста з кількістю виборців до 90 тисяч осіб) голови, старости села, селища проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі.

Вибори міського (міста з кількістю виборців 90 тисяч і більше осіб) голови проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному міському виборчому окрузі.

Відповідальність за порушення виборчого законодавства. Особи, винні в порушенні законодавства про вибори, притягуються до юридичної відповідальності у порядку, встановленому законом. Основними нормативно-правовими актами, що встановлюють таку відповідальність, є:

- Виборчий кодекс України (ст. 19), яким встановлено, що особи, винні в порушенні законодавства про вибори, виборчих прав виборців, кандидатів, партій (організацій партій) – суб'єктів виборчого процесу, притягаються до кримінальної, адміністративної або іншої відповідальності в порядку, встановленому законом;

- Кодекс України про адміністративні правопорушення, яким встановлена адміністративна відповідальність, зокрема, за порушення порядку ведення Державного реєстру виборців; порушення порядку ведення передвиборної агітації; порушення обмежень щодо ведення передвиборної агітації; порушення порядку надання або отримання державного фінансування статутної діяльності політичної партії; невиконання рішення виборчої комісії, комісії з референдуму та ін.;

- Кримінальний кодекс України, яким встановлена кримінальна відповідальність, зокрема, за перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі; фальсифікацію виборчих документів,

документів референдуму, підсумків голосування; незаконне використання виборчого бюлетеня, порушення таємниці голосування; підкуп виборця, учасника референдуму та ін.

Конституційно-правова відповідальність за порушення виборчого законодавства характеризується особливими учасниками (суб'єктами) притягнення до відповідальності та особливими санкціями. Здебільшого суб'єктом притягнення до конституційно-правової відповідальності є виборчі комісії всіх рівнів, які мають право застосовувати такі санкції: оголосити попередження офіційному спостерігачу; скасувати рішення про реєстрацію кандидата; достроково припинити повноваження виборчої комісії, яку вони утворили, та її членів; відмовити в реєстрації кандидата, офіційного спостерігача, довіреної особи, уповноваженої особи, представника тощо; скасувати рішення виборчої комісії нижчого рівня; визнати голосування на виборчій дільниці недійсним; визнати голосування у виборчому окрузі недійсним (на місцевих виборах) тощо. Адміністративні суди також можуть застосовувати заходи конституційно-правової відповідальності у разі їхнього незастосування відповідними виборчими комісіями (Єзеров А. А., Батан Ю. Д.).

Експрес-опитування

- ? Розкрийте зміст поняття «народовладдя».
- ? У чому полягає зміст безпосередньої (прямої) форми народовладдя?
- ? У чому полягає зміст представницької (непрямої) форми народовладдя?
- ? Назвіть переваги і недоліки прямої демократії.
- ? Назвіть переваги і недоліки представницької демократії.
- ? Перерахуйте, якими інститутами представлена безпосередня демократія на загальнодержавному та на місцевому рівні.
- ? Визначте поняття конституційних основ здійснення народовладдя в Україні.
- ? Які ви знаєте види виборів в Україні?
- ? Надайте визначення виборчого права в об'єктивному та в суб'єктивному значенні.
- ? Які загальні та спеціальні принципи виборчого права вам відомі?
- ? Чи можуть громадяни України бути примушені до участі у виборах?
- ? Надайте визначення виборчої системи.
- ? Охарактеризуйте мажоритарну, пропорційну та змішані виборчі системи.
- ? Визначте поняття виборчого процесу та охарактеризуйте його стадії.

- ? Хто є суб'єктами виборчого процесу?
- ? Як формується сільська, селищна, міська рада?
- ? Який порядок обрання сільського, селищного, міського голови?
- ? Який порядок обрання старости?
- ? Надайте характеристику інституту референдумів в Україні.
- ? Наведіть класифікацію референдумів за різними підставами.

Для допитливих

- ✍ У чому полягає важливість вибору тієї чи іншої виборчої системи?
- ✍ Які питання сучасного державотворення, на вашу думку, повинні у найближчому майбутньому винестися на всеукраїнський референдум?
- ✍ На вашу думку, чому результати всеукраїнського референдуму 16.04.2000 не були імplementовані до Конституції України?
- ✍ Чи існують будь-які прямі чи непрямі обмеження виборчих прав громадян України?

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Втілення ідей класичного європейського та американського конституціоналізму у правових механізмах безпосередньої реалізації народного суверенітету.
- ✉ Міжнародні стандарти проведення виборів і референдумів.
- ✉ Призначення Державного реєстру виборців для процесу виборів і референдумів в Україні.

Знайди слова!*

Л	П	В	С	Ї	К	Ь	Я	В	Ю	Л	Ь	Щ	Й	Т	С	Л	В	Ь	Д
П	О	А	О	О	Ї	Є	Ц	Щ	Я	М	Т	Р	А	З	Ю	П	Г	Щ	О
Р	В	Ь	О	У	Ц	Р	П	В	Л	Й	М	І	Ю	Ч	Є	Р	Ц	Ш	Б
Е	Т	В	Н	Д	Ц	Н	Ь	З	П	Й	З	В	Щ	И	К	О	Х	М	Р
Д	О	І	Г	Р	Ь	Ц	Ж	А	К	Ж	Й	Х	Р	Х	Т	П	Л	М	О
С	Р	Д	Т	Б	Е	Є	Ж	Г	Ю	Н	Б	Л	Ц	И	О	О	Р	Р	В
Т	Н	П	Ш	Ж	Я	Ю	Ц	А	Ч	Т	І	Р	Б	Н	Щ	Р	З	Ц	І
А	І	О	К	Я	Й	Х	Й	Л	Ю	Ч	О	Е	Ю	А	І	Ц	К	И	Л
В	Ї	В	Ц	Є	З	Е	Р	Ь	М	Ш	І	Ф	Ч	Р	Ф	І	Щ	О	Ь
Н	Л	І	Л	М	Н	Е	У	Н	А	Д	П	Е	Р	О	О	Й	Е	Ь	Н
И	К	Д	Я	Й	Е	Ь	У	О	Ж	О	Щ	Р	К	Д	О	Н	А	Р	І
Ц	Є	А	Ш	О	Ц	Н	З	Д	О	Д	Щ	Е	У	О	Р	А	Ж	Ш	С
Ь	Д	Л	К	З	Ф	Щ	М	Е	Р	О	Г	Н	Й	В	Ч	Й	Д	Л	Т
К	Ш	Ь	І	Ц	Ж	І	Ж	Р	И	Ж	Ц	Д	Ф	Л	Я	Г	Ю	Б	Ь
А	І	Н	П	С	Г	З	Ц	Ж	Т	О	П	У	К	А	З	Я	Ш	Л	Е
Р	Ф	І	Й	Ю	М	З	Т	А	А	У	Е	М	Ш	Д	Щ	Ю	Н	Ц	Є
Й	Ч	С	Я	Ш	Й	А	А	В	Р	Є	П	П	К	Д	Ч	Л	Г	В	С
У	Ч	Т	Ю	П	Д	В	Б	Н	Н	Ч	И	Ь	С	Я	Г	З	И	Г	Р
Є	А	Ь	Й	Й	Б	Й	Й	І	А	Р	Ш	У	И	Д	Ц	Л	Х	К	В
С	Щ	Ж	Ф	Ю	Ї	Я	І	М	П	Е	Р	А	Т	И	В	Н	И	Й	Х

*Віднайдіть якомога більше слів та поясніть, у якому значенні у контексті вивченої теми вони вживаються.

Тема 3

Конституційний статус людини і громадянина в Україні

План заняття

1. Конституційний статус людини і громадянина: поняття і структура. Принципи конституційного статусу людини і громадянина.
2. Поняття і юридична природа конституційних прав і свобод людини і громадянина. Законні інтереси.
3. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина.
4. Конституційні обов'язки людини і громадянина.
5. Гарантії реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.
6. Міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина

Конституційний статус людини і громадянина: поняття і структура. Принципи конституційного статусу людини і громадянина.
Конституційний статус людини і громадянина в Україні — це унормоване в Конституції та законах України правове становище кожної фізичної особи, система її прав, свобод, законних інтересів, а також гарантій їх забезпечення, обов'язків. Елементами конституційного статусу людини і громадянина є:

- 1) принципи конституційного статусу — це фундаментальні ідеї, вихідні засади, що визначають зміст і спрямованість нормативно-правового регулювання прав, свобод і обов'язків людини і громадянина;
- 2) конституційні права і свободи — це міра можливої поведінки, яку людина вільно обирає для задоволення своїх особистих і суспільних потреб;
- 3) гарантії прав і свобод — це система умов, засобів та способів забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні;
- 4) конституційні обов'язки — це закріплена Конституцією та законами України міра обов'язкової, належної поведінки людини у суспільстві і державі.

Вітчизняні конституціоналісти виокремлюють види конституційного статусу людини, зокрема, залежно від нормативно-правового закріплення:

- міжнародно-правовий статус — включає закріплені міжнародно-правовими документами права, свободи, їх гарантії, а також обов'язки людини; закріплює правове становище усіх людей;

- конституційний статус — визначає правове становище особи у суспільстві і державі;
- спеціальний (родовий) статус — визначає особливості правового становища окремих категорій осіб (державних службовців, військовослужбовців, суддів тощо);
- галузевий статус — визначає специфіку правового становища особи, унормовану окремою галуззю права (адміністративно-правовий, кримінально-правовий, цивільно-правовий статус тощо);
- індивідуальний статус — визначає правове становище кожної окремої особи, сукупність її прав і обов'язків, які персоніфікуються залежно від її статі, віку, обійманої посади та ін.

За колом суб'єктів пропонується розрізняти правовий статус громадян України; правовий статус іноземців; правовий статус осіб без громадянства (Веніславський В.Ф.)

Принципи відображають найзагальніші підходи, що визначають основи правового становища особистості (Міхальов В.О). *Принципи* конституційного статусу людини і громадянина унормовано в Основному Законі:

1) *пріоритету прав і свобод людини і громадянина* (ст. 3) — права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Саме держава створена для людини, а не людина для держави;

2) *соціальної свободи* (ст. 19) — правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (*діє принцип «дозволено все, що не заборонено законом»*);

3) *невідчужуваності та непорушності* прав і свобод (ст. 21) — означає, що права і свободи належать людині від її народження, а тому держава не може свавільно порушувати, обмежувати чи відбирати їх;

4) *рівноправності* (ст. 21) — усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Це означає, що вони мають рівний обсяг прав, свобод і обов'язків незалежно від віку, майнового стану, соціального походження тощо;

5) *рівності громадян перед законом* (ст. 24) — чинне законодавство рівнозначно поширює свій вплив на усіх громадян;

6) *рівності прав жінки і чоловіка* (ст. 24) — забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за

неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям;

7) *рівності прав, свобод і обов'язків іноземців та осіб без громадянства* з громадянами України (ст. 26) — означає, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України;

8) *узгодження особистих і суспільних інтересів* (ст. 23) — означає, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей;

9) *наявності обов'язків перед суспільством* (ст. 23) — означає, що окрім прав і свобод, кожна людина має певні обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Права і свободи людини невід'ємні від її обов'язків;

10) *гарантованості прав і свобод* (ст. 22) — конституційні права і свободи гарантуються, тобто держава повинна створити систему умов, засобів і юридичних механізмів належної реалізації прав і свобод в Україні;

11) *неможливості скасування прав і свобод* (ст. 22) — перелік прав і свобод, закріплений в Основному Законі, не підлягає скороченню;

12) *неможливості звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод* (ст. 22) — означає, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не може бути зменшено можливості особи у задоволенні своїх особистих і суспільних потреб;

13) *невичерпності прав і свобод* (ст. 22) — перелік прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України, може бути розширений за наявності відповідних соціально-економічних та ін. умов;

14) *захисту прав і свобод у судовому порядку* (ст. 55) — кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо особа вважає, що її права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або наявні інші утиски прав та свобод.

Поняття і юридична природа конституційних прав і свобод людини і громадянина. Законні інтереси. Конституційні права і свободи людини і громадянина — це вид і міра можливої поведінки особи у суспільстві і державі, яку вона вільно обирає для задоволення своїх потреб та інтересів в усіх сферах державного та суспільного життя.

Розвиток конституційних прав і свобод людини сприяє й розвитку знань щодо їх юридичної природи, зокрема щодо співвідношення понять «права людини» і «свободи людини», «права людини» і «права громадянина» тощо. Так, в конституційно-правовій науці усталеною є думка, що права людини — це, перш за все, природні права, необхідні для її нормального існування і розвитку; невід’ємні можливості її особистої свободи, вільної життєдіяльності в суспільстві. Натомість свобода — це також спосіб можливої і дозволеної поведінки людини (Шемшученко Ю.С.).

Веніславський В. Ф. вдало аргументує, що права людини — це формально визначені і гарантовані соціальні можливості людини, пов’язані, як правило, із отриманням певних благ («право на...»). Натомість свобода людини — це сфера її особистої автономії, можливості обирати варіанти поведінки для задоволення своїх потреб («свобода від...»).

Права і свободи різняться тим, що «право» передбачає вчинення активних дій з боку держави. Наприклад, право на медичну допомогу та охорону здоров’я передбачає, що держава забезпечує умови належної реалізації цього права (створює систему державних і комунальних закладів охорони здоров’я, запроваджує та фінансує із державного бюджету відповідні соціально-економічні, медико-санітарні і оздоровчо-профілактичні програми та ін.). Свобода, навпаки, передбачає невтручання у внутрішній світ людини (свобода думки та слова; свобода світогляду і віросповідання; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості).

За своєю сутністю права і свободи людини є найвищою соціальною цінністю, пріоритетною сферою відповідальності держави перед людиною, найважливішою перемогою конституціоналізму над свавіллям держави. За змістом — це право на володіння, користування і розпорядження політичними, економічними, соціальними, духовними (культурними) та ін. цінностями. За формою — вид, спосіб поведінки або діяльності особи чи колективу осіб у суспільстві з метою задоволення своїх політичних, економічних, соціальних, культурних (духовних) потреб та інтересів.

У багатьох положеннях Основного Закону суб'єктами прав і свобод виступають людина і громадянин (Федоренко В.Л.).

Права людини мають природний характер, оскільки людина одержує свої права від народження, а держава, у свою чергу, може їх закріпити або не закріпити в Основному Законі. Натомість права громадянина мають позитивний характер і закріплюються за особою, яка має громадянство відповідної держави (Міхальов В.О.). Крім того, права людини, на відміну від прав громадянина, не мають територіального характеру, тобто існують поза сталим зв'язком людини з конкретною державою та можуть бути реалізовані незалежно від місця перебування людини.

Термін «законний інтерес» не використовується в Основному Законі, проте інтереси громадян в тексті Конституції деталізовані за змістом і сутністю. Відмінність між правом людини і законним інтересом полягає у різній ступені гарантованості їх забезпечення.

Згідно з роз'ясненням Міністерства юстиції України, додержання прав людини гарантується наявністю обов'язків у відповідних суб'єктів. Законний інтерес таких гарантій не має. Суб'єктивне право і пов'язаний з ним інтерес є дозволами. Проте право є особливим дозволом, що відображається у формулі: «Дозволено все, що передбачено у законі», а законний інтерес — простим дозволом, до якого можна застосовувати правило: «Дозволено все, що не забороняється законом». Інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не забезпечується юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес відображає лише прагнення людини до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже — не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість.

Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Конституційні права і свободи є багатоманітними за своєю сутністю і змістом, що дозволяє систематизувати їх за різними підставами:

1) *за часом позитивного закріплення*: права першого покоління (невідчужувані особисті (громадянські) та політичні права, закріплені в результаті буржуазно-демократичних революцій); права другого покоління (соціально-економічні права, закріплені у результаті боротьби трудящих за покращення свого економічного становища та покращення культурного статусу); права третього покоління (колективні (або солідарні) громадянські та політичні права, закріплені після Другої світової війни — наприклад, право на

мир, право на самовизначення народів та ін.); права четвертого покоління (на теперішньому етапі перебувають у процесі свого становлення. Найчастіше до них відносять біологічні права (право на евтаназію, право на трансплантацію та ін.) або права у сфері інформаційних технологій);

2) *за способом позитивного закріплення*: позитивні (закріплюють можливості прав і свобод, гарантовані державою (*кожен має право ...*). Права другого покоління часто називають позитивними — це означає, що для їхньої реалізації необхідна активна діяльність держави із забезпеченню цих прав); негативні (встановлюють заборону на втручання у сферу свободи людини (*ніхто не може бути...*). До них належать права першого покоління, оскільки зобов'язують державу утримуватися від втручання в сферу особистої свободи і створювати умови для участі громадян в усіх сферах їхньої життєдіяльності);

3) *залежно від суб'єкта*: права людини (належать кожній людині незалежно від її статусу); права громадянина (можуть реалізовуватись виключно громадянами України);

4) *залежно від виду суб'єкта (або за суб'єктами реалізації)*: індивідуальні (можуть реалізовуватись кожною людиною окремо, самотійно — наприклад, право на працю); колективні (реалізуються спільно з іншими людьми, групою осіб — наприклад, право на страйк);

5) *за ступенем абсолютизації*: такі, що не можуть бути обмежені (за загальним правилом конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України, наприклад, право на життя, право кожного на повагу до гідності та ін.); такі, що підлягають обмеженню (наприклад, право на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення; право на свободу думки і слова — в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, тощо);

6) *за змістом*:

- особисті (громадянські) — це вид і міра можливої поведінки людини, що забезпечує свободу кожної людини в користуванні невідчужуваними благами: право кожної людини на вільний розвиток особистості (ст. 23); право на життя (ст. 27); право кожного на повагу до його гідності (ст. 28); право на свободу і особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних

розмов, телеграфної та ін. кореспонденції (ст. 31); право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання (ст. 33); право вільно залишати територію України і в будь-який час повертатись в Україну (ст. 33); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію (ст. 34); право на свободу світогляду та віросповідання (ст. 35); право на шлюб (ст. 51);

- політичні — це вид і міра можливої поведінки особи, що забезпечує громадянам широкі можливості щодо управління державними справами: право на свободу об'єднання в політичні партії (ст. 36); право на свободу об'єднання в громадські організації; право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38); право брати участь у всеукраїнському та місцевому референдумах (ст. 38); право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ст. 38); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40);

- соціальні — це вид і міра можливої поведінки людини в соціальній сфері, спрямована на забезпечення гідних умов її життя та достатнього життєвого рівня: право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на страйк (ст. 44); право на достатній життєвий рівень (ст. 48); право на отримання житла безоплатно або за доступну плату (ст. 47); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49);

- економічні — це вид і міра можливої поведінки особи в економічній (господарській) сфері життя суспільства, пов'язаної з правовим режимом власності та підприємницькою діяльністю: право на користування об'єктами права публічної (суспільної власності) (ст. 13, 41); право власності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44);

- екологічні — це гарантовані людині можливості проживати в безпечному і сприятливому для життя і здоров'я навколишньому середовищі, а також користуватися природними об'єктами в порядку, встановленому законом: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), а також право на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права; право

вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення (ст. 50);

- культурні (або культурно-духовні) — це вид і міра можливої поведінки людини щодо задоволення своїх культурних і духовних потреб (зокрема, у сфері освіти, літературної, художньої, наукової і технічної діяльності), а також забезпечення вільного доступу до культурних цінностей: право на освіту (ст. 53); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності (ст. 54); право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Міхальов В. О. додатково виокремлює такі підстави для класифікації:

7) *залежно від форми закріплення*: конституційні (тобто такі, які закріплені виключно в Конституції України); закріплені в законах України; закріплені в міжнародно-правових актах, ратифікованих Україною;

8) *залежно від їхньої соціальної значущості (або за характером утворення)*: основні, або конституційні (відображають головні соціальні інтереси особистості, необхідні для її існування та розвитку, такими визнаються всі права, що містяться в тексті Конституції); доповнювальні (такі, що конкретизують основні права; вони не є життєво необхідними, наприклад, право громадян висувати кандидатів у народні депутати);

9) *залежно від громадянського стану особи*: права громадян України; права іноземних громадян і осіб без громадянства (згідно із законодавством України вони фактично зрівняні в правах).

Конституційні обов'язки людини і громадянина. Важливою складовою конституційного статусу людини і громадянина є обов'язки. Основний Закон у ч. 1 ст. 23 закріпив положення про те, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний розвиток її особистості.

Конституційно-правовий обов'язок — це вид і міра обов'язкової, суспільно-необхідної, належної поведінки особи в Україні. Завдяки своїй різноманітності, конституційні обов'язки, як і конституційні права, підлягають класифікації на:

1) конституційні обов'язки людини — поширюються на всіх осіб незалежно від їх громадянського статусу (громадян України, іноземців, осіб без громадянства);

2) конституційні обов'язки громадянина — поширюються виключно на громадян України, оскільки впливають із факту належності особи до громадянства України (наприклад, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 65).

Конституційні обов'язки також можуть бути класифіковані за *сферами суспільного життя* на:

1) особисті: неухильно додержуватися Конституції України та законів України; не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68);

2) політичні: шанування державних символів (ч. 1 ст. 65); захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України (ч. 1 ст. 65); відбувати військову службу відповідно до закону (ч. 2 ст. 65); пройти альтернативну (невійськову) службу, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина України (ч. 4 ст. 35);

3) соціальні: утримувати дітей до повноліття і зворотній обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків (ч. 2 ст. 51);

4) економічні: не використовувати свою власність на шкоду людині і суспільству (ч. 3 ст. 53); сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ч. 1 ст. 67); щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 67);

5) культурні: отримати повну загальну середню освіту (ч. 2 ст. 53); не заподіювати шкоду культурній спадщині, а в разі заподіяння — відшкодовувати завдані збитки (ст. 66);

6) екологічні: не заподіювати шкоду культурній спадщині, а в разі заподіяння такої шкоди — відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або від виконання законів за мотивами релігійних переконань (ч. 4 ст. 35).

Гарантії реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Права і свободи людини і громадянина — це одна із найбільш важливих конституційних цінностей. Ефективність реалізації прав і свобод залежить від їх гарантованості. Гарантії прав і свобод людини і громадянина є системою взаємоузгоджених умов, засобів та заходів, які забезпечують належну їхню реалізацію та захист.

Система гарантій прав і свобод поділяється на дві великі групи: загальні і спеціальні (або юридичні) гарантії.

Загальні гарантії — це сукупність усіх об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на здійснення прав і свобод людини, на усунення причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення, на їх захист від порушень (Веніславський В.Ф.). Вони є однією з умов існування демократичного суспільства, своєрідним індикатором розвитку ключових сфер державного і суспільного життя. Відповідно, загальні гарантії поділяються на:

політичні — уособлюють спрямованість державної політики на створення належних умов для реалізації прав і свобод людини: демократія, народний суверенітет, політичний плюралізм тощо;

економічні — відображають економічний рівень розвитку держави і суспільства, «фінансову здатність» держави щодо забезпечення прав і свобод людини: економічний плюралізм, свобода підприємницької діяльності, забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, державне забезпечення захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та ін.;

соціальні — передбачають наявність соціальної держави, усвідомлення людини найвищою соціальною цінністю: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

культурні (або духовні) — відображають високий рівень правової культури громадян та наявність розвиненого громадянського суспільства: забезпечення доступності і безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; забезпечення збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність та ін.

Спеціальні (або юридичні) гарантії — це нормативно-правові, організаційні та інституційні механізми, за допомогою яких відбувається реалізація, охорона і захист, а в разі порушення — відновлення прав і свобод людини і громадянина. Спеціальні гарантії, в свою чергу, поділяються на:

нормативно-правові — відображаються в Конституції України та законах України, що визначають порядок реалізації, охорони, захисту та відновлення прав і свобод людини і громадянина: неможливість обмеження прав і свобод, крім випадків, передбачених Конституцією України; визначення прав і свобод людини і громадянина, гарантій цих прав і свобод;

організаційні — відображають постійну діяльність держави, органів публічної влади, їх посадових осіб щодо створення та підтримання реальних умов і можливостей для користування кожною людиною своїми правами і свободами: конституційно закріплений обов'язок органів державної влади вживати заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; систематична організаційна діяльність органів державної влади та інститутів громадянського суспільства щодо сприяння реалізації прав і свобод людини;

інституційні — наявність органів державної влади і недержавних інституцій, основною метою діяльності яких є сприяння реалізації конституційних прав і свобод (Президент України, Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, суди, прокуратура та ін. правоохоронні органи, адвокатура, органи місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації тощо).

Міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини і громадянина — це універсальні принципи і норми міжнародного права, які закріплюють права і свободи людини, а також зобов'язання держав щодо їх забезпечення.

Міжнародно-правові стандарти мають особливе значення, оскільки виступають своєрідними орієнтирами для демократичних держав, визначають перелік основних прав і свобод людини та межі їх допустимого обмеження національним законодавством, покладають на держави зобов'язання із забезпечення прав і свобод людини.

Розвиток міжнародної системи захисту прав людини розпочався після завершення Другої світової війни, позаяк стало зрозуміло, що для усунення ризику повторення масових порушень прав і свобод людини необхідні бути вироблені певні універсальні показники, яким мають відповідати всі національні позитивно-правові системи. А такі показники можуть унормуватися тільки в актах міжнародного права.

Міжнародно-правові стандарти прав людини можуть бути класифіковані залежно від таких підстав:

- 1) за територією дії: всесвітні (загальноцивілізаційні, глобальні) та регіональні (зокрема континентальні);
- 2) за колом адресатів: загальні (стосуються усіх людей) та спеціалізовані (адресовані членам лише певних соціальних спільнот, угруповань, — наприклад, дітям, жінкам, біженцям);

3) залежно від суб'єкта встановлення: стандарти ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо (Рабінович П., Венецька О.).

Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Міжнародно-правові стандарти прав людини відображено в таких основних нормативно-правових документах:

1) Загальна декларація прав людини, затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 Декларація була проголошена як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи її на увазі, прагнули сприяти повазі та забезпеченню прав і свобод людини шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, а також загального і ефективного визнання прав і свобод;

2) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 (ратифікований Україною 19.10.1973), а також факультативні протоколи до нього (1966 р., 1989 р.);

3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 (дата ратифікації Україною — 19.10.1973), та Факультативний протокол до нього (2008 р.);

4) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи, прийнята 04.11.1950 (дата ратифікації Україною — 17.07.1997), а також низка протоколів, що стали її невід'ємною частиною, розширили діапазон гарантованих прав і свобод людини та вдосконалили механізм їхнього захисту.

Друга половина XX століття видалася плідною і для прийняття численних міжнародних документів з окремих груп прав і свобод людини і громадянина. Серед таких можна зазначити: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948; Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 р.); Конвенція про права дитини від 20.11.1989; Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 та ін.

Експрес-опитування

? Розкрийте поняття прав і свобод людини.

? У чому полягають особливості конституційно-правового регулювання прав і свобод людини і громадянина?

- ? Наведіть відомі вам класифікації прав і свобод людини і громадянина.
- ? Охарактеризуйте основні покоління прав і свобод людини.
- ? Які права та свободи відносять до четвертого покоління прав людини?
- ? Які права і свобод людини і громадянина відносять до особистих (громадянських)?
- ? Які політичні права людини і громадянина встановлено Конституцією та законами України?
- ? У чому полягає сутність і зміст соціальних і економічних прав і свобод людини?
- ? Які культурні права і свободи вам відомі?
- ? Перелічіть екологічні права та свободи.
- ? Надайте визначення конституційного обов'язку.
- ? Які види конституційних обов'язків вам відомі?
- ? Як права та свободи співвідносяться з обов'язками людини і громадянина?
- ? Чи є невиконання конституційного обов'язку підставою для обмеження чи позбавлення прав і свобод?
- ? Гарантії прав і свобод людини і громадянина — це...
- ? Які загальні гарантії конституційних прав і свобод вам відомі?
- ? Які спеціальні (юридичні) гарантії вам відомі?
- ? Надайте визначення міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини.
- ? В яких основних нормативно-правових документах відображено міжнародно-правові стандарти прав і свобод людини?

Для допитливих

- ✍ Чи означає застосування категорії «конституційні права та свободи людини і громадянина» те, що Основний Закон містить вичерпну систему прав і свобод людини?
- ✍ Чому особисті права і свободи людини називають громадянськими?
- ✍ У чому полягає різниця між категоріями «гарантії» та «захист» прав і свобод людини?

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії та практики.

✉ Конституційно-правові засади академічної свободи в Україні.

✉ Проблемні питання функціонування інституту електронної петиції в Україні.

Конституційне рівняння:

$$\frac{(a - b) \times (c - d)}{e \times f} = h$$

a – рік прийняття Загальної декларації прав людини

b – рік прийняття Декларації прав і свобод людини і громадянина

c – рік прийняття Конвенції про захист прав та гідності людини у зв'язку з використанням досягнень у сфері біології та медицини

d – рік прийняття Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання

e – номер статті Конституції України, в якій закріплюється, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

f – номер статті Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, якою закріплюється право кожної людини на освіту

h – номер статті Основного Закону, яка закріплює, що держава забезпечує розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Тема 4

Громадянські стани особистості в Україні

План заняття

1. Поняття і види громадянських (правових) станів особистості.
2. Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства.
3. Підстави набуття і припинення громадянства України.
4. Особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні.
5. Поняття й особливості правового статусу біженця й особи, яка потребує додаткового захисту. Умови і порядок набуття та втрати статусу біженця.
6. Особливості правового статусу осіб, які потребують тимчасового захисту.

Поняття і види громадянських (правових) станів особистості.
Громадянські (правові) стани особистості виступають формою закріплення взаємовідносин між фізичною особою і державою, що полягає у визначенні обсягу їх взаємних прав, свобод і обов'язків. Такі взаємовідносини виявляються у: 1) громадянстві; 2) безгромадянстві; 3) іноземстві.

Право на громадянство належить до невід'ємних прав кожної людини, що закріплюється найважливішими міжнародно-правовими документами, зокрема Загальною декларацією прав людини (ст. 15) та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (ст. 24).

Громадянство слід розглядати як:

– правовий зв'язок особи і держави: громадянство є постійним, а не тимчасовим зв'язком особи із державою, який проявляється у просторі (влада держави поширюється на громадянина в тому числі за її межами) та у часі (оскільки існує безперервно до моменту виходу/втрати громадянства). Такий правовий зв'язок є двостороннім, оскільки не тільки громадянин має обов'язки щодо держави, але і держава — щодо власних громадян;

– елемент правового статусу особи: лише громадяни мають повний обсяг прав і обов'язків. Держава надає перевагу своїм громадянам у сферах освіти,

охорони здоров'я тощо, тим самим створюючи для них більш сприятливі соціально-економічні умови;

– інститут конституційного права: громадянство є складним конституційно-правовим інститутом, система норм якого врегульовують належність до громадянства, підстави набуття та припинення громадянства, компетенцію органів державної влади щодо вирішення питань громадянства.

Із громадянством пов'язані такі похідні стани: 1) подвійне громадянство (біпатризм) — особа перебуває водночас у громадянстві двох держав; 2) множинне громадянство (полігромадянство, поліпатризм) — особа водночас перебуває у громадянстві декількох (більше двох) держав.

Поряд із терміном «громадянство» використовується і термін «підданство». Основним критерієм розрізнення виступає характер зв'язку, що виникає між державою і особою: якщо громадянство характеризується двостороннім зв'язком із державою, то підданство розглядалось як односторонній зв'язок, при якому людина має виключно обов'язки щодо держави. У сучасному світі поняття «громадянство» і «підданство» є супутніми і тотожними за змістом. Термін «підданство» традиційно вживається у державах із монархічною формою правління, а громадянство — з республіканською.

Безгромадянство — це правове становище, за якого жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає особу своїм громадянином. Безгромадянство є негативним явищем, оскільки особа, яка є апатридом, не може претендувати на захист своїх прав будь-якою державою, вона є виключеною з політичного життя, така особа обмежується в доступі до професій, опанування якими законодавець пов'язує з наявністю громадянства цієї держави, тощо (Панасюк В. М.).

Іноземство — це стійкий правовий зв'язок особи, яка не перебуває у громадянстві України, з іншою державою (або державами). Правовий статус іноземців характеризується дуалізмом: 1) як громадяни іноземної держави вони підпорядковуються законам держави своєї громадянської належності; 2) перебуваючи на території іншої держави — підпорядковуються законодавству держави перебування (проживання).

Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства. Громадянство України — це усталений правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що виявлено у їхніх взаємних правах та обов'язках. Основними нормативно-правовими актами, що визначають

правовий статус громадянина України, є Конституція України та Закон України «Про громадянство України».

Принципи громадянства — це основні засади, що визначають зміст правового регулювання відносин громадянства та закріплені в законодавстві.

Принципи громадянства поділяють на загальні та спеціальні. Загальними є принципи конституційного ладу (державного суверенітету, демократизму, визнання людини найвищою соціальною цінністю, республіканської форми правління тощо), а спеціальними — власне принципи громадянства:

- єдиного громадянства — виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України;

- запобігання виникненню випадків безгромадянства — вжиття державою заходів для того, щоб особа, яка набуває українське громадянство або виходить з нього, не стала апатридом — особою без громадянства, яка не має правового зв'язку із жодною державою світу;

- неможливості позбавлення громадянина України громадянства України — оскільки громадянство є постійним двостороннім зв'язком між людиною і державою, держава не може в односторонньому порядку його розірвати;

- визнання права на зміну громадянства — кожен громадянин України може добровільно набутти громадянства іншої держави; примусове утримання особи у громадянстві України є недопустимим;

- неможливості автоматичного набуття і припинення громадянства — особа не набуває громадянства України лише внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

- рівності громадян перед законом — кожен громадянин, незалежно від підстав, порядку і часу набуття громадянства України, має рівний обсяг прав, свобод і обов'язків з іншими громадянами;

- збереження громадянства незалежно від місця проживання — виїзд громадянина України за межі території України або проживання в іншій країні на постійній основі не призводить до втрати ним громадянства України;

- неприпустимості вигнання громадянина України за межі держави — не допускається вчинення активних дій з боку суб'єктів владних повноважень, що змушують людину покинути територію;

– неможливості позбавлення права громадянина на повернення в Україну — недопустимість перешкоджання з боку компетентних органів держави в'їзду громадянина України на територію;

– неприпустимості видачі громадянина України іншій державі — громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду;

– гарантування піклування та захисту громадян України, які перебувають за межами держави — дипломатичні і консульські установи України, їх посадові особи повинні вживати заходів для користування громадянами України в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством держави перебування, міжнародними угодами між Україною і державою перебування, міжнародними звичаями.

Громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України — з 24.08.1991;

2) особи, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» проживали в Україні і не були громадянами інших держав — з 13.11.1991;

3) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13.11.1991 і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України — з моменту внесення відмітки про громадянство України;

4) особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.

Підстави набуття і припинення громадянства України. Громадянство України набувається:

1) за народженням (філіація). Громадянства України набуває з моменту народження за заявою, що подається одним із батьків дитини або законним представником дитини: а) особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України; б) особа, яка народилася від осіб без громадянства або від іноземців / від іноземця і особи без громадянства / від

батьків, одному з яких надано статус біженця чи притулок в Україні, які проживають на території України і не набула за народженням громадянства іншої держави; в) знайда (новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі);

2) за територіальним походженням громадянства України набуває особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні брат чи сестра, син чи дочка, онук чи онука народилися або постійно проживали на території, яка стала територією України, або на інших територіях, що входили на момент їх народження або під час їх постійного проживання до складу УНР, ЗУНР, Української Держави, УСРР, Закарпатської України, УРСР, а також їх неповнолітні діти. Іноземці, які є громадянами (підданими) кількох держав, подають зобов'язання припинити громадянство всіх цих держав. Біженці або особи, яким надано притулок, замість зобов'язання подають декларацію про відмову від іноземного громадянства.

3) унаслідок натуралізації (прийняття до громадянства). Іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України.

Умовами натуралізації є: а) визнання і дотримання Конституції України та законів України; б) подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців); в) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років; г) отримання дозволу на імміграцію; ґ) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування; д) наявність законних джерел існування;

Умови безперервного проживання, дозволу на імміграцію, володіння державною мовою та законних джерел існування не поширюються на осіб, які мають визначні заслуги перед Україною, зокрема які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу у Збройних Силах України та нагороджені державною нагородою; на осіб, прийняття яких до громадянства України становить державний інтерес для України.

До громадянства України не приймається особа, яка: а) вчинила злочин проти людства чи здійснювала геноцид; б) засуджена в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості) з урахуванням рівня загрози для національної безпеки

держави; в) вчинила на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином;

4) унаслідок поновлення у громадянстві (репатріації, або реінтеграції). Особа, яка припинила громадянство України і подала заяву про поновлення у громадянстві України, реєструється громадянином України незалежно від місця постійного проживання за відсутності обставин, за яких прийняття до громадянства неможливе. Якщо після припинення громадянства України особа набула іноземне громадянство, вона зобов'язується його припинити (біженці — надають декларацію про відмову від іноземного громадянства). У громадянстві України не поновлюються особи, які втратили громадянство України у зв'язку з набуттям його внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей чи фальшивих документів, приховування будь-якого суттєвого факту, за наявності якого особа не може набути громадянство України;

5) унаслідок усиновлення. Громадянином України з моменту набрання чинності рішенням про усиновлення стає дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства і яку всиновлюють громадяни України або подружжя, один з якого є громадянином України, а другий — особою без громадянства; подружжя, один з якого є громадянином України, а другий — іноземцем. Громадянином України з моменту набрання чинності рішенням суду про усиновлення стає повнолітня особа без громадянства, яка постійно проживає в Україні і яку усиновляють громадяни України або подружжя, один з якого є громадянином України;

6) унаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя;

7) унаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки громадянина України;

8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини (за клопотанням одного з батьків, який є громадянином України);

9) унаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства;

10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Підставами припинення громадянства України є:

1) вихід з громадянства — добровільна форма припинення громадянства громадянином України, який постійно проживає за кордоном, а також дітьми — за клопотанням одного із батьків (усиновителів);

2) втрата громадянства, що відбувається внаслідок: а) добровільного набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття; б) набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів; в) добровільного вступу на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

3) підстави, передбачені міжнародними договорами України.

Набуття громадянства або вихід із громадянства України дітьми віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою.

Особливості правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства — це конституційно-правове закріплення становища зазначених категорій осіб, система їх прав та свобод, а також гарантій їх реалізації; обов'язків та відповідальності на території України.

Іноземець — це особа, яка не є громадянином України і перебуває у громадянстві (підданстві) іншої держави.

Особа без громадянства — це людина, яку жодна держава в світі не визнає своїм громадянином.

Права і свободи іноземців та осіб без громадянства — це вид і міра їх можливої поведінки, що закріплюються чинним законодавством. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини. Іноземці та особи без громадянства мають той же обсяг прав і свобод, що й громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією України та законами України. Зокрема, іноземці та особи без громадянства практично не мають політичних прав (крім права направляти індивідуальні та колективні звернення, бути засновниками та членами громадських об'єднань тощо). Окремі права може бути реалізовано в особливому порядку: право на працю може бути реалізоване на підставі дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства.

Обов'язки іноземців та осіб без громадянства — це вид і міра їх належної поведінки в Україні, що встановлюється чинним законодавством. Іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно дотримуватися нормативно-правових актів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави. Іноземці та особи без громадянства несуть ті самі обов'язки, що й громадяни України, крім винятків, встановлених міжнародними договорами, Конституцією України та законами України. Зокрема, відсутні обов'язки захищати Вітчизну, незалежність і територіальну цілісність України, відбувати військову службу.

Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини, адміністративні та інші правопорушення, несуть юридичну відповідальність на загальних підставах з громадянами України, тобто до них можуть бути застосовані уповноваженими органами засоби державного примусу. До них можуть бути застосовані також особливі санкції, наприклад:

- 1) скорочення строку тимчасового перебування на території України — якщо немає законних підстав для тимчасового перебування або проживання;
- 2) примусове повернення іноземців та осіб без громадянства — якщо їх дії порушують законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України;
- 3) примусове видворення — якщо іноземець або особа без громадянства не виконала у встановлений строк без поважних причин рішення про примусове повернення або якщо є обґрунтовані підстави вважати, що вказана особа ухилятиметься від виконання такого рішення;
- 4) передача для відбuvання покарання — якщо іноземця або особу без громадянства було засуджено за злочин на території України і така передача передбачена міжнародними договорами України.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства набуває специфіки залежно від того, до якої категорії вони належать: ті, що відповідно до закону прибули в Україну для працевлаштування; з метою навчання, участі у реалізації проектів міжнародної технічної допомоги; провадження культурної, наукової, освітньої діяльності; роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації; возз'єднання сім'ї та ін.

Іноземцям і апатридам видають посвідку на проживання — документ, що посвідчує особу та підтверджує законні підстави її проживання в Україні.

Іноземці й особи без громадянства, що перебувають в Україні, мають право вільно залишити територію України, крім випадків, якщо:

- повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або кримінальна справа розглядається судом — до закінчення провадження;
- засуджено за вчинення кримінального правопорушення — до відбування покарання або звільнення від покарання;
- виїзд суперечить інтересам забезпечення національної безпеки України — до припинення обставин, що перешкоджають виїзду.

У 2002 р. Україна приєдналася до Конвенції ООН про статус біженців (1951 р.) і Протоколу щодо статусу біженців (1967 р.). Згідно із Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» Україна надає захист іноземним громадянам і особам без громадянства шляхом визнання: а) біженцем; б) особою, яка потребує додаткового захисту; в) особою, яка потребує тимчасового захисту. Визнання першими двома з них є основними формами надання захисту іноземним громадянам в Україні.

Поняття й особливості правового статусу біженця й особи, яка потребує додаткового захисту. Умови і порядок набуття та втрати статусу біженця. Біженець — особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Особа, яка потребує додаткового захисту — особа, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 р. і Протоколу щодо статусу біженців 1967 р. та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або

загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань.

Іноземець або особа без громадянства (чи їх законний представник) подає заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, до територіального органу Державної міграційної служби України за місцем тимчасового перебування заявника. Якщо така особа перетнула державний кордон у порядку, встановленому законодавством України, строк подання заяви становить 5 робочих днів; якщо незаконно — повинна без зволікань звернутися до відповідного територіального органу міграційної служби. Посвідчення біженця та посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, видається строком на п'ять років.

Особа не визнається біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо вона:

- 1) вчинила злочин: а) проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві; б) неполітичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою набути відповідного статусу, якщо таке діяння відповідно до Кримінального кодексу України належить до тяжких або особливо тяжких злочинів;
- 2) винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам Організації Об'єднаних Націй;
- 3) не відповідає умовам визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, передбаченим визначеннями цих термінів;
- 4) до прибуття в Україну була визнана в іншій країні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;
- 5) до прибуття в Україну з наміром бути визнаною такою особою перебувала в третій безпечній країні.

Особа втрачає статус біженця та додатковий захист, якщо вона:

- 1) добровільно знову скористалася захистом країни громадянської належності (підданства);
- 2) набула громадянства України або добровільно набула громадянства, яке мала раніше, або громадянства іншої держави і користується її захистом;
- 3) добровільно повернулася до країни, яку залишила чи за межами якої перебувала внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань;

4) будучи особою без громадянства, може повернутися в країну свого попереднього постійного проживання, оскільки більше не існує обставин, за яких її було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

5) отримала притулок чи дозвіл на постійне проживання в іншій країні;

6) не може відмовлятися від користування захистом країни своєї громадянської належності, оскільки більше не існує обставин, на підставі яких особу було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Особу, яка визнана біженцем або потребує додаткового захисту, користується таким самим обсягом прав і свобод, а також має ті ж обов'язки, що і громадяни України, крім випадків, встановлених чинним законодавством. Зокрема, такі особи мають право на пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, крім обмежень, встановлених законом; працю та відпочинок; провадження підприємницької діяльності; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; освіту; свободу світогляду і віросповідання; безоплатну правову допомогу та ін.

Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, має додаткові обов'язки, зокрема: а) повідомляти протягом десяти робочих днів Державну міграційну службу України про зміну прізвища, складу сім'ї, сімейного стану, місця проживання, набуття громадянства України або іншої держави, надання притулку або дозволу на постійне проживання в іншій державі; б) знятися з обліку і стати на облік за новим місцем проживання у разі зміни місця проживання і переїзду до адміністративно-територіальної одиниці України; в) проходити щорічну перереєстрацію за місцем проживання.

Особливості правового статусу осіб, які потребують тимчасового захисту. Особи, які потребують тимчасового захисту — іноземці та особи без громадянства, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження.

Кабінет Міністрів України за поданням Державної міграційної служби України приймає постанову про надання таким особам тимчасового захисту. Тимчасовий захист особам надається до припинення обставин у країнах їх походження, що змусили їх прибути на територію України, але не більш як на один рік. Строк тимчасового захисту може бути продовжено (не більш як на один рік). Надання тимчасового захисту іноземцям та особам без громадянства

здійснюється за кошти Державного бюджету України, а також за кошти міжнародних організацій, благодійних фондів та громадських організацій.

Особа, якій надано тимчасовий захист, має право на: безоплатне проживання у придатних для тимчасового перебування місцях; забезпечення достатнім харчуванням, ліками, одягом; отримання роботи на строк надання тимчасового захисту; отримання грошової допомоги, за умови відсутності доходів в Україні; безоплатну невідкладну медичну допомогу в державних закладах охорони здоров'я; добровільне повернення в країну походження; інші права, які їм гарантуються відповідно до міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України.

Неповнолітня особа, яка отримала тимчасовий захист, має право на виховання та навчання в державних та комунальних навчальних закладах

Особи, яким надано тимчасовий захист, зобов'язані дотримуватися вимог Конституції та законів України; подати всі наявні документи та достовірну інформацію про себе; пройти ідентифікацію особи в разі відсутності документів, що посвідчують особу, або в разі пред'явлення фальшивого документа; пройти реєстрацію; пройти обов'язкове медичне обстеження; виконувати інші зобов'язання нарівні з іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах тимчасово перебувають в Україні.

Тимчасовий захист припиняється, якщо особа може повернутися до країни походження внаслідок припинення дії обставин, за наявності яких було надано тимчасовий захист; особа переїжджає на проживання в іншу країну.

Особу може бути позбавлено тимчасового захисту в індивідуальному порядку, якщо нею вчинено злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві; злочин неполітичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою отримання тимчасового захисту, якщо таке діяння відповідно до Кримінального кодексу України належить до тяжких або особливо тяжких злочинів.

Експрес-опитування

- ? У чому полягає сутність і зміст інституту громадянства в Україні?
- ? Якими актами чинного законодавства, у тому числі міжнародними договорами України, регулюється питання громадянства в Україні?
- ? Назвіть та охарактеризуйте принципи громадянства України.

- ? Хто належить до громадян України?
- ? Назвіть відомі вам підстави і порядок набуття громадянства України.
- ? Поясніть, що таке філіація.
- ? Які підстави припинення громадянства України вам відомі?
- ? Надайте визначення натуралізації. Які умови натуралізації вам відомі?
- ? Які суб'єкти уповноважені вирішувати питання щодо громадянства України?
- ? Які документи підтверджують громадянство України?
- ? Які особи не можуть бути прийняті до громадянства України?
- ? Що таке апатризм?
- ? У чому полягає відмінність між біпатризмом і поліпатризмом?
- ? Поясніть відмінність між поняттями «іноземець» та «біженець».
- ? Перелічіть режими перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні та розкрийте їх зміст.
- ? У чому полягають особливості правового статусу біженця?
- ? В яких випадках особа втрачає статус біженця?
- ? Які обов'язки мають біженці?
- ? У чому полягає відмінність статусу особи, яка потребує додаткового захисту, та особи, яка потребує тимчасового захисту?
- ? Яким особам забороняється надавати правовий статус біженця чи особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту?
- ? В яких випадках тимчасовий захист припиняється?

Для допитливих

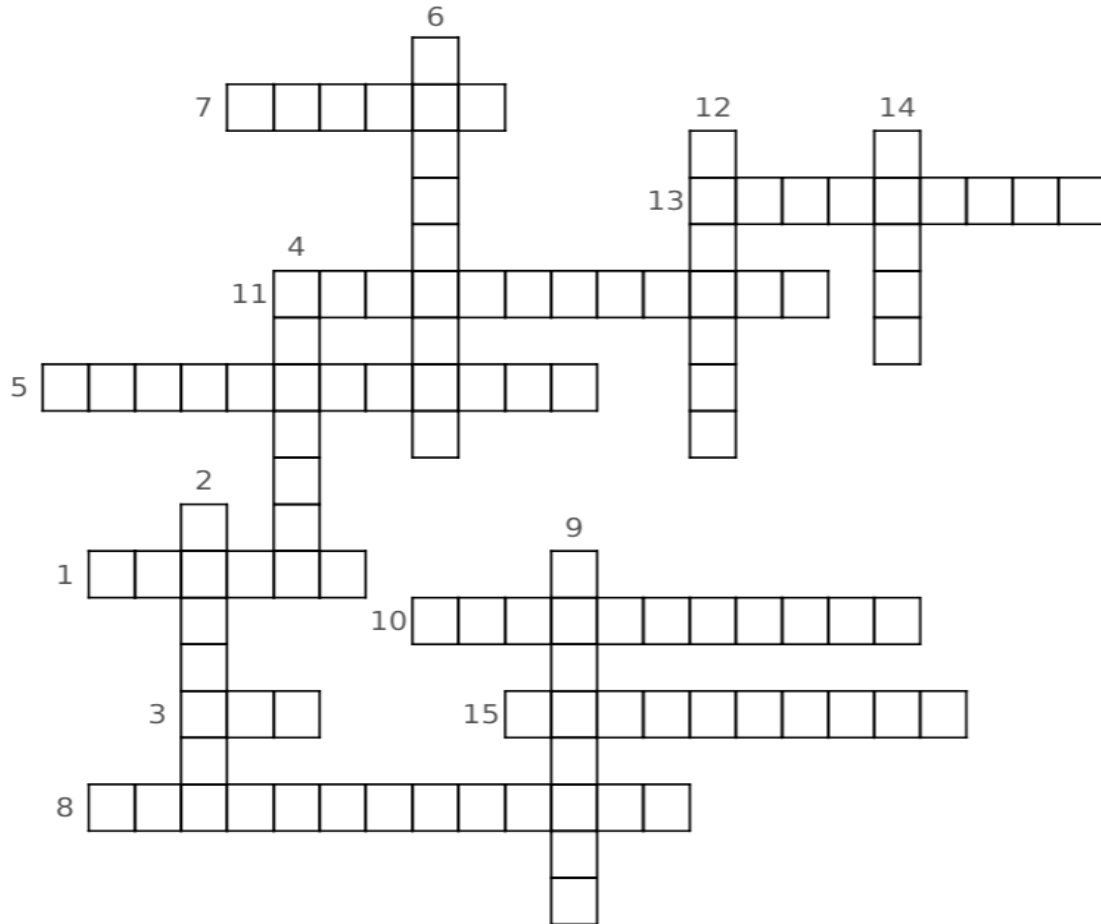
- ✎ Як слід розуміти принцип уникнення державою практик, що призводять до станів безгромадянства, закріплений у Європейській конвенції про громадянство 1997 р.?
- ✎ Чи потребує набуття громадянства дітьми їхньої згоди? В яких випадках? Аргументуйте свою позицію.

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Колізійні аспекти застосування чинного законодавства про громадянство України.
- ✉ Інститут громадянства в умовах сучасних світових тенденцій.

- ✉ Проблеми здійснення суверенітету держави в ситуації подвійного (множинного) громадянства.

Конституційний кросворд:

1. Новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі.
2. Одним з документів, що підтверджує громадянство України, є ...
3. Особа не визнається біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо вона винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам ...
4. До громадянства України не приймається особа, яка здійснювала ...
5. З ... років набуття громадянства або вихід із громадянства України дітьми може відбуватися лише за їхньою згодою.
6. Особа, яка не є громадянином України і перебуває у громадянстві (підданстві) іншої держави.
7. Особа віком до 18 років згідно із Законом України «Про громадянство України» визначається як ...

8. ... — це прийняття до громадянства.
9. Набуття громадянства за народженням називається ...
10. Явище, коли особа одночасно перебуває у громадянстві декількох (більше двох) держав.
11. Усталений правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.
12. Людина, яку жодна держава в світі не визнає своїм громадянином.
13. Хто приймає рішення і видає укази відповідно до Конституції України і Закону України «Про громадянство» про прийняття до громадянства України і про припинення громадянства України?
14. Добровільною формою припинення громадянства громадянином України, який постійно проживає за кордоном, є ...
15. Поняття «громадянство» традиційно вживається у державах із республіканською формою правління, натомість у державах із монархічною формою правління вживається поняття ...

Тема 5

Державний устрій і територіальна організація України

План заняття

1. Державна територія як просторова основа здійснення публічної влади.
2. Поняття і принципи державного устрою.
3. Державно-правові (юридичні) ознаки України як унітарної держави.
4. Поняття і система адміністративно-територіального устрою України.
5. Конституційний статус національних меншин в Україні.
6. Конституційний статус Автономної Республіки Крим у складі України.

Державна територія як просторова основа здійснення публічної влади. Під територією держави розуміються сухопутні території і прилеглі до них територіальні води, які перебувають під суверенітетом, сюзеренітетом, протекторатом або мандатом такої держави. Тобто державною територією є простір у межах державного кордону, на який поширюється суверенітет держави.

Державна територія виконує дві важливі функції:

- 1) визначає просторові межі здійснення державної влади (територіальні межі державного суверенітету) через окреслення лінії державного кордону;
- 2) виконує просторове структурування державної влади (своєрідний територіальний розріз органів державної влади з метою її кращої організації та здійснення на місцях) (Демків Р. Я.).

Територія держави включає:

1. Сухопутну територію — це частина земної поверхні, що не вкрита водою, в межах кордонів держави.
2. Водний простір. До нього належать (Афанасьєва М.В.):
 - а) внутрішні (національні) води, до яких відповідно до Конвенції з морського права 1982 р. належать: морські води, у тому числі води держав-архіпелagів, розташовані вбік берегу від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря; води портів; води заток, берега яких

належать одній державі, якщо їхня ширина не перевищує 24 морських милі, історичні затоки; води річок, озер і інших водойм у межах кордонів держави;

б) територіальне море — смуга прибережних морських вод, ширина якої відповідно до Конвенції 1982 р. не повинна перевищувати 12 морських миль.

3. Повітряний простір — частина повітряної сфери, розташована над суходолом і водною територією України, у тому числі над її територіальними водами (територіальним морем), й обмежена вертикальною поверхнею, що проходить по лінії державного кордону України.

4. Надра — це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Територія України становить єдине ціле, її складові перебувають у нерозривному взаємозв'язку, визначаються внутрішньою єдністю в межах державного кордону. Територія є матеріальною базою держави, без якої вона не може існувати.

Кожна держава має територію, на якій реалізує свій суверенітет. Суверенна держава виступає як єдиний офіційний представник всього суспільства, всього населення, яке об'єднане за ознакою громадянства у межах своїх територіальних кордонів (Авер'янов В. Б., Батанов О. В.).

Державний кордон України — це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

За загальним правилом державний кордон України встановлюється:

1) на суші — по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;

2) на морі — по зовнішній межі територіального моря України;

3) на судноплавних річках — по середині головного фарватеру або тальвегу річки;

4) на несудноплавних річках (ручаях) — по їх середині або по середині головного рукава річки;

5) на озерах та інших водоймах — по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншої водойми. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру чи іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) в той чи інший бік;

6) на водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах — відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх заповнення;

7) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях та інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних річок (ручаїв), — по середині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді.

Державний кордон України на місцевості позначається ясно видимими прикордонними знаками, форми, розмір і порядок встановлення яких визначаються законодавством України і міжнародними договорами України.

Україна наділена виключним правом здійснювати на своїй території всю повноту державної влади і виступати від імені народу, який проживає на цій території, незалежним суб'єктом міжнародних відносин. У межах своїх територіальних кордонів суверенна держава — єдиний офіційний представник усього українського народу. За своїм змістом категорія «територія держави» визначає правовий режим зв'язку держави з певною територією та її окремими складовими — адміністративно-територіальними одиницями (Федоренко В. Л.).

Поняття і принципи державного устрою. *Державний устрій* — це внутрішня організація (структура) держави, поділ її території на складові частини, які характеризуються співвідношенням держави як цілого з її територіальними одиницями, їх політико-правовим статусом, а також принципи взаємовідносин з державою та між собою (Веніславський Ф.В.).

У науковій літературі існують й інші визначення державного устрою, зокрема як територіальної організації держави, що характеризується певною формою правових відносин між державою загалом та її частинами, пов'язаною з їх правовим статусом (Кутафін О. Е.).

У світі існують дві основні форми державного устрою: унітарна і федеративна. Унітарна держава — це єдина держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають статусу державних утворень. Федеративна держава — це стійка нецентралізована форма державного устрою, що складається з державних утворень, які, не втрачаючи окремі ознаки державного суверенітету та певного визначеного обсягу політичної самостійності, об'єднані в одній державі на засадах спільно виробленої конституції та низки домовленостей.

Унітарна і федеративна держава різняться між собою за низкою ознак:

1) за своєю правовою природою унітарна держава є єдиною суверенною державою, тоді як федерація — союзом державних утворень;

2) складовими частинами унітарної держави є адміністративно-територіальні одиниці; у федерації, окрім адміністративно-територіальних одиниць, державні утворення;

3) унітарна держава характеризується дволанковою організацією публічної влади (органи державної влади, органи місцевого самоврядування); федерація — триланковою (центральні органи державної влади, органи державної влади суб'єктів федерації, органи місцевого самоврядування);

4) унітарна держава має єдину загальнодержавну конституцію і єдину систему законодавства; федеративна — загальнодержавну і конституції суб'єктів федерації, загальнофедеральне законодавство і законодавство суб'єктів федерації;

5) унітарна держава має єдину судову систему; судова система федеративної держави складається із загальнофедеральних судів та судів суб'єктів федерації;

6) унітарна держава характеризується дворівневою податковою та бюджетною системами (загальнодержавні і місцеві податки); федеративна держава — триланковою (загальнофедеративні, податки суб'єктів федерації, місцеві податки).

Державний устрій є політико-територіальною організацією держави, що визначає і характеризує територіальну організацію державної влади, статус її територіальних одиниць, а також форми і способи взаємодії загальнодержавних, центральних та місцевих органів влади.

Державний устрій визначає:

1) принцип поділу території держави на складові елементи;

2) спосіб організації населення на певній території;

3) рівень врахування інтересів національних меншин шляхом надання територіям їхнього проживання певних повноважень щодо територіального самоврядування;

4) наявність або відсутність у складових держави ознак політичної самостійності та державності;

5) взаємовідносини між різними рівнями державних органів влади (центральними, регіональними і місцевими) і т. д. (Шемшученко Ю.С.).

Загальними принципами державного устрою є:

- неподільність та невідчужуваність суверенітету Української держави;
- єдність, неподільність, цілісність державної території та недоторканність її кордонів;
- конституційність та законність утворення, реорганізації та ліквідації складових державного устрою;
- єдність державної регіональної політики;
- конституційно визнана децентралізація публічної влади, зумовлена загальнонаціональними інтересами та потребами, керованістю країною як єдиним політичним, соціально-економічним, правовим простором;
- гарантованість всім національностям в Україні права на збереження їх традиційного розселення, існування національно-адміністративних одиниць, належних умов для розвитку всіх національних мов і культур (Афанасьєва М.В).

Державний устрій України закріплений в Основному Законі: ч. 2 ст. 2 визначає Україну унітарною державою.

Державно-правові (юридичні) ознаки України як унітарної держави.

Унітарна держава є внутрішньо єдиною державою, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, та, за наявності, автономні територіальні утворення.

Основними *ознаками* України як унітарної держави є такі:

1) територія України в межах існуючого кордону є цілісною і єдиною. Адміністративно-територіальні одиниці не мають політичної самостійності та не наділені суверенними правами. Україна самостійно визначає правовий режим своєї території, встановлює та змінює адміністративно-територіальний устрій республіки, порядок утворення адміністративно-територіальних одиниць, їх правовий статус тощо (Гетьман А. Б.);

2) єдина Конституція і єдина система законодавства, що діють на всій території України;

3) наявність в Україні єдиного громадянства — громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України;

4) єдина державна мова. Державною (офіційною) мовою є мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Конституцією України статус державної мови надано українській мові (ч. 1 ст. 10);

5) наявність єдиної системи судоустрою, найвищим судом у якій є Верховний Суд;

6) бюджетна система України згідно з Бюджетним кодексом України є дворівневою — складається з державного бюджету та місцевих бюджетів (бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування);

7) податкова система України згідно з Податковим кодексом України є дворівневою — складається із загальнодержавних та місцевих податків та зборів. Встановлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється.

Савчин М. В. виокремлює *принципи* державного унітарного устрою в Україні, до яких належать:

- принцип єдності і суверенності публічної влади — публічна влада може здійснюватися на однакових правових засадах з урахуванням місцевих особливостей. Жодний орган влади не може узурпувати владу народу України та виконувати свої функції, порушуючи принцип поділу влади;

- принцип універсальності. Унітаризм заснований на тому, що органи публічної влади в Україні складають єдину і цілісну систему. Незалежно від регіону перебування система органів влади на місцях буде однаковою (за винятками Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя);

- принцип єдності державної території. Суверенітет України поширюється на всю її територію (ст. 2), в межах якої не допускається існування юрисдикцій інших суверенних утворень;

- принцип цілісності території України забезпечується делімітацією (визначення територіальних меж держави на карті) та демаркацією (визначення територіальних меж держави на місцевості) державного кордону.

- принцип недоторканності території України полягає у тому, що Україна володіє правом на самооборону у випадку актів зовнішньої агресії, незаконного проникнення на територію України, а також превентивними заходами — розвідувальною, контррозвідувальною діяльністю спецслужб і організацій;

- принцип поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади.

Унітарний устрій України характеризується особливостями, обумовленими наявністю адміністративно-територіальної одиниці з особливим правовим статусом — Автономної Республіки Крим (*далі — АРК*), правовий

статус якої урегульований Розділом X Конституції України, а також Конституцією АРК. Згідно з Конституцією України АРК є невід'ємною частиною України.

Поняття і система адміністративно-територіального устрою України. Адміністративно-територіальний устрій України — це внутрішня організація держави, що ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднанні централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій, із поділом на окремі складові частини (адміністративно-територіальні одиниці). Адміністративно-територіальний устрій держави обумовлюється сукупністю різноманітних чинників: історичних, географічних, соціальних, економічних, демографічних, етнічних та ін.

Згідно з Конституцією України *систему* адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села (ч. 1 ст. 133).

Питання територіального устрою України, зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення. Саме тому важливою гарантією єдності та цілісності територіального устрою України є його визначення виключно законами України (п. 13 ч. 1 ст. 92). Це означає, що правовий режим адміністративно-територіальних одиниць як окремих складових адміністративно-територіального устрою України (в тому числі визначення порядку утворення, ліквідації, зміни меж районів у містах) повинен визначатися законами України.

Автономна Республіка Крим є адміністративно-територіальною автономією у складі України. Згідно із Конституцією України АРК є невід'ємною складовою частиною України.

Термін «*область*» позначає одну з двадцяти чотирьох основних адміністративно-територіальних одиниць України, що становлять територіальну основу для організації і функціонування органів управління на місцях та органів місцевого самоврядування, які складаються з певної кількості районів та певних міст, безпосередньо підпорядкованих області. Ч. 2 ст. 133 Конституції України встановлено вичерпний перелік областей України.

Район означає одиницю поділу території області або Автономної Республіки Крим і складається із сільських та міських населених пунктів, які підпорядковані району.

Місто — це міський населений пункт, в якому мешкає велика кількість населення (понад 10 тис. осіб), переважна частка якого зайнята у промисловій та соціально-культурній сферах. Міста характеризуються наявністю власного комунального господарства, промислових підприємств, мережі соціально-культурних закладів тощо.

Виокремлюють міста обласного значення і міста районного значення. До категорії міст обласного підпорядкування може бути віднесено міста, які є економічними і культурними центрами, мають розвинуту промисловість, комунальне господарство, значний державний житловий фонд, з кількістю населення понад 50 тис. чоловік. В окремих випадках до категорії міст обласного підпорядкування може бути віднесено міста з кількістю населення менш як 50 тис. чоловік, якщо вони мають важливе промислове, соціально-культурне та історичне значення, близьку перспективу дальшого економічного і соціального розвитку, зростання кількості населення.

До категорії міст районного підпорядкування може бути віднесено селища, які мають промислові підприємства, комунальне господарство, державний житловий фонд, мережу соціально-культурних закладів і підприємств побуту, з кількістю населення понад 10 тис. чоловік, з яких не менш як 2/3 становлять робітники, службовці та члени їх сімей.

Станом на 01.07.2019 в Україні нараховувалось 167 обласного значення, 177 міст районного значення, а також міста Київ та Севастополь, що мають спеціальний правовий статус.

Правовий статус міста Київ обумовлений його роллю як столиці України — політичного і адміністративного центру держави, і унормовано в Законі України «Про столицю України — місто-герой Київ». Особливий статус міста Севастополь на сьогодні так і не закріплений в окремому законі.

Райони в містах можуть утворюватись з метою ефективного здійснення управління містом та вирішення питань місцевого значення. Станом на 01.07.2019 в Україні нараховується 22 міста із районним поділом (Дніпро, Запоріжжя, Київ, Львів, Одеса та ін.), в межах яких утворено 104 райони.

Селищами є населені пункти, розташовані у сільській місцевості, як правило, при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах,

гідротехнічних спорудах, підприємствах по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції тощо. Станом на 01.07.2019 в Україні нараховується 864 селища.

Найменшою адміністративно-територіальною одиницею України є село — це сільський населений пункт із сталим складом населення, яке зайняте переважно сільськогосподарською діяльністю. У зв'язку із урбаністичними процесами кількість сіл постійно зменшується. Так, кількість сільських населених пунктів станом на 01.07.2016 становила 28 385, а всього через три роки, станом на 01.07.2019 — 18 416.

Вулиці, квартали, житлові масиви тощо, на які може поділятися територія населеного пункту, не є адміністративно-територіальними одиницями. Крім того, не вважаються самостійними населеними пунктами невеликі поселення, що мають тимчасове значення і несталий склад населення або є об'єктами службового призначення в системі якої-небудь галузі господарства (будівлі залізничних служб, будинки лісників, невеликі метеостанції і т.п.), та одиночні двори — вони є частиною тих населених пунктів, з якими пов'язані адміністративно або територіально.

Конституційний статус національних меншин в Україні. Національні меншини — це групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Елементами конституційно-правового статусу національних меншин є:

1) *принципи* — це фундаментальні, керівні ідеї, що визначають зміст правового регулювання прав, свобод, обов'язків національних меншин. Серед них: державного сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України; нерозривності прав людини і прав національностей; гарантування рівних політичних, соціальних, економічних та культурних прав і свобод; підтримання розвитку національної самосвідомості й самовиявлення; неможливості примушення громадян до відмови від своєї національності; заборони будь-якого прямого чи непрямого обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою (дискримінації); державного сприяння розвитку міжнародного співробітництва у забезпеченні й захисті прав та інтересів національних меншин та ін.;

2) *права і свободи* — це міра можливої або допустимої поведінки осіб, які належать до національних меншин, а також національних меншин як

спільнот: на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства; на розвиток національних культурних традицій; на використання національної символіки; на відзначення національних свят; на сповідування своєї релігії; на задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству; обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях; на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення; вільно обирати та відновлювати національність; на національні прізвище, ім'я та по батькові (громадяни, в національній традиції яких немає звичаю зафіксувати «по батькові», мають право записувати в паспорті лише ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження — ім'я батька і матері); право громадян, які належать до національних меншин, національних громадських об'єднань вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій;

3) *обов'язки* — це вид і міра належної, встановленої поведінки національних меншин в Україні: дотримуватись Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин;

4) *гарантії* — це система умов, засобів і способів забезпечення прав і свобод національних меншин в Україні. Веніславський В. Ф. пропонує розглядати такі види гарантій:

а) загальні: політичні (спрямованість державної політики на створення належних умов для забезпечення прав, свобод і законних інтересів усіх національно-етнічних спільнот); економічні (рівень матеріально-фінансового забезпечення реалізації прав і законних інтересів усіх національно-етнічних спільнот, фінансування відповідних державних цільових програм); соціально-культурні (наявність розвиненого громадянського суспільства, громадянської держави, високої правової культури, культури міжнаціонального спілкування тощо);

б) спеціальні: правові (система конституційно-правових норм, що визначають порядок реалізації (використання, а в разі необхідності — охорони та відновлення прав національних меншин та їх окремих представників); інституційні (система інституцій, які покликані сприяти здійсненню прав національних меншин та їх окремих представників); організаційні (систематична діяльність держави, її органів та посадових осіб, громадських організацій, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування національними меншинами своїми правами та свободами).

Серед законодавчо закріплених гарантій прав національних меншин слід відзначити, зокрема, такі: охорона законом пам'яток історії і культури національних меншин на території України; державне вжиття заходів для підготовки педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів; спеціальні асигнування для розвитку національних меншин, передбачені у державному бюджеті України; державне сприяння національним меншинам у підготовці спеціалістів в інших країнах; недопущення примушення громадян до відмови від своєї національності.

Конституційний статус Автономної Республіки Крим у складі України. Україна є складною унітарною державою з огляду на наявність в її складі адміністративно-територіальної автономії — *Автономної Республіки Крим*. Територіальна автономія означає, що певна адміністративно-територіальна одиниця має особливий правовий статус, що передбачає ширшу, порівняно з іншими такими одиницями, самостійність у вирішенні питань місцевого значення. Залежно від обсягу повноважень АРК є адміністративною автономією. Органи влади адміністративної автономії хоча і не мають законодавчих прав, характеризуються більшим обсягом повноважень порівняно з органами влади інших адміністративно-територіальних одиниць.

Особливостями конституційно-правового статусу АРК є:

- наявність власної Конституції, яку приймає Верховна Рада АРК та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від свого конституційного складу. Норми Конституції АРК мають пряму дію. Нормативно-правові акти Верховної Ради АРК та рішення Ради міністрів АРК не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання;

- наявність власних символів: герба, прапора і гімну. Музика і текст гімну, описи герба і прапора АРК, а також порядок їх використання встановлюються нормативно-правовими актами Верховної Ради АРК;

- наявність власної столиці — міста Сімферополь;

- наявність в АРК Представництва Президента України, статус якого визначається законом України.

Представницьким органом АРК є Верховна Рада АРК, яка представляє інтереси громадян, спільні інтереси населення, територіальних громад, місцевого самоврядування, АРК в цілому. Згідно із Конституцією АРК, Верховна Рада АРК складається зі 100 депутатів, що обираються строком на 5 років. Верховна Рада АРК у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови.

Виконавчу владу в АРК безпосередньо та через міністерства та інші органи виконавчої влади АРК здійснює Рада міністрів, голову якої призначає на посаду та звільняє з посади Верховна Рада АРК за погодженням із Президентом України. Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами України. Суди, які діють на території Автономної Республіки Крим, входять в єдину систему органів судової влади України.

Питання, з яких Автономна Республіка Крим здійснює нормативне регулювання, закріплено ч. 1 ст. 137 Конституції України.

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; надра під і повітряний простір над цими територіями визнаються тимчасово окупованою територією.

Експрес-опитування

- ? Надайте визначення території держави.
- ? Які функції виконує державна територія?
- ? Які складові включає територія держави?
- ? Розкрийте зміст поняття водного простору держави.
- ? Поясніть, що таке повітряний простір.
- ? Надайте визначення державного кордону України.
- ? Зазначте загальні правила встановлення державного кордону.
- ? Поясніть, що таке державний устрій?
- ? У чому полягає відмінність між унітарною і федеративною державами?
- ? Перелічіть загальні принципи державного устрою.
- ? Яка держава є унітарною?
- ? Назвіть ознаки України як унітарної держави.
- ? Які принципи унітарного державного устрою вам відомі?
- ? Надайте визначення адміністративно-територіального устрою.
- ? Охарактеризуйте складові системи адміністративно-територіального устрою України.
- ? Розкрийте зміст поняття «національні меншини».
- ? Які є принципи конституційно-правового статусу національних меншин?
- ? Розкрийте питання прав, свобод і обов'язків національних меншин в Україні.
- ? Які є гарантії конституційно-правового статусу національних меншин?
- ? У чому полягає особливість Автономної Республіки Крим як адміністративно-територіальної автономії у складі України?

Для допитливих

- ✎ Аргументуйте необхідність прийняття окремого закону про адміністративно-територіальний устрій України.
- ✎ Охарактеризуйте особливості конституційно-правового статусу міста Київ — столиці України.

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Адміністративно-територіальна реформа в Україні.
- ✉ Основні шляхи реінтеграції Автономної Республіки Крим в умовах сучасності.

Тема 6

Місцеве самоврядування в Україні

План заняття

1. Поняття і принципи місцевого самоврядування.
2. Система місцевого самоврядування.
3. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування.
4. Відносини та взаємодія органів місцевого самоврядування з органами державної влади.
5. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності.

Поняття і принципи місцевого самоврядування. *Місцеве самоврядування в Україні* — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — самотійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Конституція, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», міжнародні документи відображають *принципи місцевого самоврядування* — основоположні ідеї, що визначають засади його організації та здійснення:

1) *державної підтримки та гарантування місцевого самоврядування* — поряд із системою органів державної влади гарантується існування інституту місцевого самоврядування як відносно самотійної та незалежної системи публічної влади. Цей принцип розкривають нормативні положення ст. 7 і ст. 142 Конституції України, які закріплюють, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування; держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою;

2) *народовладдя (демократизму)* — місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через

районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. Є похідним від принципу народного суверенітету;

3) *законності* — розкривається через положення ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

4) *гласності* — органи місцевого самоврядування та їх посадові особи здійснюють свою діяльність відкрито. Зокрема, рішення ради приймаються відкритим поіменним голосуванням, окрім винятків, визначених законом. Результати такого голосування розміщуються в день голосування і зберігаються протягом необмеженого строку на офіційному веб-сайті ради;

5) *колегіальності* — за загальним правилом представницький орган місцевого самоврядування від імені територіальної громади приймає рішення на пленарному засіданні після обговорення більшістю депутатів від загального складу ради (тобто є результатом колегіальної роботи);

6) *поєднання місцевих і державних інтересів* — співпраця органів місцевого самоврядування і органів державної влади через об'єднання зусиль щодо реалізації загальнонаціональних програм розвитку (соціально-економічного, культурного та ін.);

7) *виборності* — депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови та старости є виборними. Основні засади організації та проведення виборів унормовано у Виборчому кодексі України;

8) *правової самостійності* — органи місцевого самоврядування є юридичними особами і наділені власними повноваженнями, в межах яких діють самостійно і відповідальні за свою діяльність;

9) *організаційної самостійності* — органи місцевого самоврядування не є елементами державного апарату, не підпорядковані іншим органам, а державний контроль за їх діяльністю може здійснюватися лише відповідно до Конституції та законів України і не повинен призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм власних повноважень;

10) *матеріально-фінансової самостійності* — місцеві бюджети є самостійними, не включаються до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування з урахуванням місцевих умов і особливостей можуть

перерозподіляти між собою на підставі договорів окремі повноваження та власні бюджетні кошти. Крім того, матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

11) *підзвітності та відповідальності* перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб — територіальна громада має право проводити громадські слухання, тобто зустрічі з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення;

12) *судового захисту* прав місцевого самоврядування;

13) *субсидіарності* — передача владних повноважень на найнижчий рівень управління для найбільш ефективної реалізації.

Федоренко В. Л. відзначає, що важливим світоглядним принципом розбудови місцевого самоврядування в Україні, прямо пов'язаним із принципом субсидіарності, є *децентралізація*, яка поділяється на три основні рівні (види):

1) територіальна — створення органів публічної адміністрації, що здійснюють врядування в адміністративно-територіальних одиницях самостійно і незалежно від органів державної влади, перебуваючи поза їх ієрархічною системою та підпорядкуванням, тобто органів регіонального самоврядування;

2) функціональна — визнання самостійних і незалежних спеціалізованих організацій (асоціацій, спілок та ін.) суб'єктами владних повноважень із делегуванням їх права здійснювати певний обсяг повноважень публічного змісту;

3) предметна — професійне самоврядування, що є системою управлінських відносин між усіма представниками певної професії.

Система місцевого самоврядування — це сукупність визначених чинним законодавством суб'єктів місцевого самоврядування, які реалізують завдання і функції місцевого самоврядування в Україні. Характерною особливістю системи місцевого самоврядування є відсутність принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, притаманного державній владі.

Система місцевого самоврядування включає:

1) первинний суб'єкт — територіальну громаду, тобто жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох населених пунктів, що мають єдиний адміністративний центр. Територіальні громади можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати голову громади;

2) сільську, селищну, міську раду — орган місцевого самоврядування, що представляє відповідну територіальну громаду та здійснює від їх імені та в її інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування;

3) сільського, селищного, міського голову — головну посадову особу територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста, який обирається відповідною громадою і здійснює повноваження на постійній основі;

4) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради — їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи. Вони є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих повноважень органів виконавчої влади — також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади. У сільських радах, що представляють територіальні громади, які налічують до 500 жителів, за рішенням відповідної територіальної громади або сільської ради виконавчий орган ради може не створюватися. У цьому випадку функції виконавчого органу ради (крім розпорядження земельними та природними ресурсами) здійснює сільський голова одноособово;

5) старосту — виборна посадова особа місцевого самоврядування, що обирається жителями села, селища (сіл, селищ), розташованого на території відповідного старостинського округу. Цю посаду запроваджено у 2015 р. після початку процесу добровільного об'єднання територіальних громад;

6) районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;

7) органи самоорганізації населення — представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста. Сільські, селищні, міські, районні в місті (у разі їх створення) ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною

власної компетенції, фінансів, майна. Органами самоорганізації населення є будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети.

У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Система місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі характеризується певними особливостями. Спеціальний закон, яким був би унормований спеціальний статус міста Севастополь, так і не було прийнято. Щодо міста Київ такі особливості унормовано у спеціальному Законі України «Про столицю України — місто-герой Київ», згідно з яким система місцевого самоврядування у місті Києві включає: територіальну громаду міста; міського голову; міську раду; виконавчий орган міської ради; районні ради (у разі їх утворення); виконавчі органи районних у місті рад; органи самоорганізації населення. Аналіз положень закону дає можливість відзначити особливі функції, не притаманні іншим містам України; спеціальний конституційно-правовий статус міського голови та виконавчого органу Київської міської ради.

Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування складають такі елементи, як: мета, що конкретизується через завдання та функції; компетенція (предмети відання та владні повноваження); організаційно-структурна характеристика, яка окреслює порядок створення та діяльності органів місцевого самоврядування, а також їхнє місце у системі органів публічної влади (Мішина Н. В.)

Метою органів місцевого самоврядування є створення та підтримка повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території.

Основними завданнями органів місцевого самоврядування є: 1) вирішення питань місцевого значення; 2) сприяння якомога більш повній реалізації прав і свобод особистості на місцевому рівні; 3) розвиток демократичних основ конституційного ладу (Мішина Н. В.).

Функціями органів місцевого самоврядування є: 1) *нормотворча* — прийняття нормативних актів локального характеру, розробка і прийняття статуту територіальної громади, регламенту ради, затвердження положення

про опис та порядок використання символіки громади; 2) *установча* — вирішення на пленарних засіданнях питань про кількісний склад ради, внутрішню структуру і персональний склад комісій ради, її виконавчих органів, апарату ради та її виконавчих органів тощо; 3) *контрольна* — здійснення органами місцевого самоврядування заходів щодо перевірки діяльності посадових осіб, виконавчих органів місцевого самоврядування і депутатів відповідних рад; 4) *правоохоронна* — сприяння охороні громадського порядку (Камінська Н. В.).

Органи місцевого самоврядування правомочні розглядати і вирішувати питання, віднесені законодавством до їх відання. Повноваження залежать від виду кожного органу місцевого самоврядування. Узагальнюючи повноваження органів місцевого самоврядування, їх можливо розділити на дві основні групи:

1) *власні (виключні)* — повноваження щодо вирішення питань місцевого значення, які віднесено чинним законодавством лише до відання органу місцевого самоврядування. Власна компетенція органів місцевого самоврядування деталізується у галузевому законодавстві. Наприклад, Водний кодекс України у ст.ст. 81-10 закріплює компетенцію органів місцевого самоврядування у галузі регулювання водних відносин; Земельний кодекс України у ст.ст. 8-12 закріплює повноваження органів місцевого самоврядування у галузі земельних відносин;

2) *делеговані* — повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад.

До прикладу, власними повноваженнями виконавчих органів сільських, селищних, міських рад є розміщення на договірних засадах замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади, на підприємствах, в установах та організаціях; делегованими — статистичний облік громадян, які постійно або тимчасово проживають на відповідній території.

Органи місцевого самоврядування мають повноваження у:

а) сферах: реєстрації місця проживання фізичних осіб; соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку; освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту; надання безоплатної первинної

правової допомоги; соціального захисту населення; регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища;

б) галузях: будівництва; бюджету, фінансів і цін; зовнішньоекономічної діяльності; житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку; оборонної роботи,

Також органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження щодо: а) управління комунальною власністю; б) вирішення питань адміністративно-територіального устрою; в) забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; г) відзначення державними нагородами України тощо.

Відносини та взаємодія органів місцевого самоврядування з органами державної влади. Конституція України в ст. 5 визначає, що народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, тим самим підкреслюючи особливу природу органів місцевого самоврядування і відсутність ієрархічного зв'язку між органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Основоположними для розвитку взаємодії органів місцевого самоврядування та органів державної влади є принципи правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності, а також принципів субсидіарності та децентралізації. Крім того, 01.04.2014 в Україні була схвалена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка закріпила принципи реформування місцевого самоврядування в Україні, серед яких слід відзначити принцип державної підтримки місцевого самоврядування; принцип правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування; принцип партнерства між державою і місцевим самоврядуванням, а також підконтрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції та законів України.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності. Органи місцевого

самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади..

Видами взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевими державними адміністраціями є субординація, координація та реординація. Вони будуються на відповідних методах конституційного права:

- метод субординації, що припускає наявність вищого і підлеглого йому суб'єкта, причому вищестоящий суб'єкт віддає нижчестоящому підлеглому суб'єкту приписи, які обов'язкові для виконання (наприклад, голова міського виконавчого комітету керує діями своїх підлеглих);

- метод координації припускає, що в конкретній ситуації суб'єкти рівні в правах і обов'язках і ніяких обов'язкових приписів відносно один одного видавати не можуть; вони досягають угоди з певного питання шляхом узгодження спільного погляду, у т.ч. через переговорний процес (наприклад, міська рада та обласна рада планують спільні дії з реалізації екологічних програм в області);

- метод реординації, припускає наявність вищого і підлеглого йому суб'єкта, причому вищестоящий суб'єкт віддає нижчестоящому підлеглому суб'єкту приписи, які обов'язкові для виконання, проте має створювати належні умови для функціонування нижчестоящого суб'єкта (тобто існує свого роду зворотний зв'язок між ними, наприклад, коли у виконавчому комітеті утворено новий структурний підрозділ, для нього мають бути виділені приміщення, меблі, прийняті на роботу працівники тощо. Керівник цього підрозділу має право вимагати цього від свого вищестоящого керівництва) (Мішина Н. В.)

Сільські, селищні та міські ради, їх виконавчі органи та сільські, селищні і міські голови взаємодіють із місцевими державними адміністраціями на відповідній території, які сприяють у здійсненні ними власних повноважень місцевого самоврядування, зокрема у вирішенні питань:

- економічного, соціального та культурного розвитку відповідних територій;

- зміцнення матеріальної та фінансової бази місцевого самоврядування.

Місцеві державні адміністрації контролюють виконання наданих їм законом повноважень органів виконавчої влади, розглядають та враховують у своїй діяльності пропозиції депутатів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Якщо місцева державна адміністрація розглядає питання, які зачіпають інтереси місцевого самоврядування, про це повідомляється заздалегідь відповідним органам місцевого самоврядування. Представники цих органів та посадові особи територіальних громад мають право брати участь у розгляді таких питань місцевою державною адміністрацією, висловлювати зауваження і пропозиції.

На засіданнях органів місцевого самоврядування представники мають право бути присутніми та бути вислуханими з питань, що стосуються їх компетенції, голови місцевих державних адміністрацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів місцевої державної адміністрації або їх представники.

Місцеві державні адміністрації не мають права втручатися у здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень. Для здійснення спільних програм місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування можуть укладати договори, створювати спільні органи та організації.

Що стосується відносин місцевих державних адміністрацій з обласними та районними радами, то місцеві державні адміністрації здійснюють повноваження, делеговані їм відповідними обласними, районними радами. Делегування радами повноважень місцевим державним адміністраціям супроводжується передачею фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для їх здійснення. Місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні відповідним радам у частині делегованих повноважень.

Голови місцевих державних адміністрацій мають право вносити на розгляд відповідних рад питання, пов'язані з виконанням делегованих повноважень, та інші пропозиції. На засіданнях обласних рад голови обласних державних адміністрацій, а на засіданнях районних рад — голови районних державних адміністрацій мають право дорадчого голосу.

Голови місцевих державних адміністрацій щорічно звітують перед відповідними радами з питань виконання бюджету, програм соціально-економічного та культурного розвитку територій і делегованих повноважень.

Обласна та районна ради можуть висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого, з урахуванням пропозицій органу виконавчої влади вищого рівня, Президент України приймає рішення і дає відповідній раді обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові обласної чи

районної державної адміністрації висловили дві третини від складу відповідної ради, Президент України приймає відставку голови відповідної місцевої державної адміністрації.

Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності. Депутат місцевої ради є представником інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу; є повноважним і рівноправним членом відповідної ради — представницького органу місцевого самоврядування.

Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради — це його правове становище, закріплене Конституцією України та Законом України «Про статус депутатів місцевих рад»; конституційні засади обрання, права, обов'язки, гарантії діяльності депутата місцевої ради, а також порядок його відкликання.

Основні *права* депутата місцевої ради поділяють на дві групи:

1) права місцевого депутата у раді та її органах: обирати і бути обраним до органів відповідної ради; офіційно представляти виборців у відповідній раді та її органах; пропонувати питання для їхнього розгляду радою та її органами; вносити на розгляд ради та її органів проекти рішень з питань, що належать до їхнього відання, поправки до них; порушувати питання про недовіру сільському, селищному, міському голові, розпуск органів, утворених радою, та звільнення посадових осіб місцевого самоврядування; брати участь у дебатах, звертатися із запитам, ставити запитання доповідачам, співдоповідачам, головуючому на засіданні; вносити пропозиції про заслуховування на пленарному засіданні ради звіту чи інформації будь-якого органу або посадової особи, підзвітних чи підконтрольних раді, а також з питань, що віднесені до компетенції ради, інших органів і посадових осіб, які діють на її території; виступати з обґрунтуванням своїх пропозицій та з мотивів голосування; оголошувати на засіданнях ради та її органів тексти звернень, заяв, пропозицій громадян або їх об'єднань, якщо вони мають суспільне значення; об'єднуватися з іншими депутатами місцевої ради в депутатські групи, фракції, які діють відповідно до регламенту ради;

2) права депутата місцевої ради у виборчому окрузі: представляти виборців свого виборчого округу та інтереси територіальної громади в місцевих органах виконавчої влади, відповідних органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах і організаціях з питань, що належать до відання органів місцевого самоврядування відповідного рівня; брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях інших місцевих рад та їх органів, загальних

зборах громадян за місцем проживання, засіданнях органів самоорганізації населення, що проводяться в межах території його виборчого округу; порушувати перед відповідними органами і організаціями, їх посадовими особами, а також керівниками правоохоронних та контролюючих органів питання, що зачіпають інтереси виборців, та вимагати їх вирішення та ін. ;

Крім того, депутат місцевої ради має також право:

1) на депутатське звернення, депутатський запит, депутатське запитання.

Депутатський запит — це підтримана радою вимога депутата місцевої ради до посадових осіб ради і її органів, сільського, селищного, міського голови, керівників підприємств, установ і організацій, які розташовані або зареєстровані на відповідній території, а депутата міської (міста обласного значення), районної, обласної ради — також до голови місцевої державної адміністрації, його заступників, керівників відділів і управлінь з питань, які віднесені до відання ради.

Депутатське звернення — викладена в письмовій формі вимога депутата місцевої ради з питань, пов'язаних з його депутатською діяльністю, до місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також керівників правоохоронних та контролюючих органів, підприємств, установ та організацій, розташованих на території відповідної ради, здійснити певні дії, вжити заходів чи дати офіційне роз'яснення з питань, віднесених до їх компетенції.

Депутатське запитання — це засіб одержання депутатом місцевої ради інформації або роз'яснення з тієї чи іншої проблеми. Відповідь на запитання може бути оголошено на сесії ради або дано депутату місцевої ради в індивідуальному порядку. Запитання не включається до порядку денного сесії, не обговорюється і рішення щодо нього не приймається;

2) на невідкладний прийом посадовими особами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівниками підприємств, установ та організацій, розташованих на території відповідної ради, з питань депутатської діяльності;

3) вимагати усунення порушень законності і встановлення правового порядку. Депутат місцевої ради як представник інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу у разі виявлення порушення прав та законних інтересів громадян або інших порушень законності має право

вимагати припинення порушень, а в необхідних випадках звернутися до відповідних місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, а також до правоохоронних і контролюючих органів та їх керівників з вимогою вжити заходів щодо припинення порушень законності. У разі виявлення порушення законності депутат місцевої ради має право на депутатське звернення до керівників відповідних правоохоронних чи контролюючих органів.

Обов'язки депутата місцевої ради також доцільно розділити на дві основні групи:

1) обов'язки депутата місцевої ради у раді та її органах: дотримуватися Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів, що визначають порядок діяльності ради та її органів; брати участь у роботі ради, постійних комісій та інших її органів, до складу яких він входить, всебічно сприяти виконанню їх рішень; виконувати доручення ради, її органів, сільського, селищного, міського голови чи голови ради; інформувати їх про виконання доручень;

2) обов'язки депутата місцевої ради у виборчому окрузі: підтримувати зв'язок з виборцями, відповідною територіальною громадою, трудовими колективами і громадськими організаціями, які висунули його кандидатом у депутати місцевої ради, а також колективами інших підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, органами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади, розташованими на відповідній території; не рідше одного разу на півріччя інформувати виборців про роботу місцевої ради та її органів, про виконання планів і програм економічного і соціального розвитку, інших місцевих програм, місцевого бюджету, рішень ради і доручень виборців; вивчати громадську думку; вивчати потреби територіальної громади, інформувати про них раду та її органи, брати безпосередню участь у їх вирішенні; визначити і оприлюднити дні, години та місце прийому виборців, інших громадян; вести регулярний, не рідше одного разу на місяць, прийом виборців, розглядати пропозиції, звернення, заяви і скарги членів територіальної громади, вживати заходів щодо забезпечення їх оперативного вирішення та ін.

Основними *гарантіями* діяльності депутата місцевої ради є: заборона обмеження повноважень інакше як у випадках, передбачених Конституцією та законами України; відсутність відповідальності за виступи на засіданнях ради та

її органів, за винятком відповідальності за образу чи наклеп; звільнення від виробничих або службових обов'язків для виконання повноважень; відстрочка на час виконання повноважень від призову на строкову військову чи альтернативну (невійськову) службу; обов'язок місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ і організацій сприяти депутатам у здійсненні їх повноважень; особливий порядок повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; забезпечення офіційними виданнями та інформаційними матеріалами ради, організація допомоги з правових питань депутатської діяльності; встановлення відповідальності за публічну образу депутата, опублікування або поширення іншим способом завідомо неправдивих відомостей про нього, намагання вплинути на депутата місцевої ради, членів його сім'ї з метою перешкодити виконанню ним своїх повноважень або змусити його вчинити неправомірні дії, а також інші гарантії, встановлені чинним законодавством.

Депутат місцевої ради, який не виправдав довіру виборців, може бути в будь-який час відкликаний ними відповідно до встановленого законодавством порядку.

Підставами для відкликання виборцями обраного ними депутата місцевої ради є:

1) порушення депутатом місцевої ради положень Конституції і законів України, що встановлено судом;

2) пропуск депутатом місцевої ради протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин обов'язків депутата місцевої ради у виборчому окрузі;

3) невідповідність практичної діяльності депутата місцевої ради основним принципам і положенням його передвиборної програми, невиконання депутатом місцевої ради зобов'язань звітувати перед виборцями та проводити зустрічі з ними.

Експрес-опитування

- ? Надайте визначення місцевого самоврядування.
- ? Що таке принципи місцевого самоврядування?
- ? Розкрийте зміст принципу державної підтримки місцевого самоврядування.
- ? У чому полягає зміст принципу колегіальності?

- ? Що означає принцип правової самостійності?
- ? Розкрийте зміст принципів правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності.
- ? У чому полягає основоположна ідея принципу субсидіарності?
- ? Що таке децентралізація?
- ? Надайте визначення та охарактеризуйте елементи системи місцевого самоврядування в Україні.
- ? У чому полягає мета органів місцевого самоврядування?
- ? Назвіть основні завдання органів місцевого самоврядування.
- ? Які функції органів місцевого самоврядування вам відомі?
- ? Які повноваження органів місцевого самоврядування вам відомі?
- ? У чому полягає взаємодія органів місцевого самоврядування і органів державної влади?
- ? Депутат місцевої ради — це ...
- ? Назвіть права депутата місцевої ради.
- ? Поясніть відмінність між депутатським запитом, депутатським зверненням і депутатським запитанням.
- ? Що належить до обов'язків депутата місцевої ради?
- ? Що належить до гарантій діяльності депутата місцевої ради?

Для допитливих

- ✍ У чому полягають особливості конституційно-правового статусу старост?
- ✍ Визначте перспективи реформи місцевого самоврядування в Україні.
- ✍ Охарактеризуйте організацію роботи органів місцевого самоврядування.
- ✍ Відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Конституційно-правовий статус об'єднаних територіальних громад в Україні.
- ✉ Шляхи вдосконалення чинного законодавства про місцеве самоврядування.
- ✉ Основні етапи становлення, розвитку та реформування місцевого самоврядування в Україні.

Тема 7

Законодавча влада в Україні

План заняття

1. Законодавча влада в системі розподілу державної влади. Верховна Рада України — парламент України.
2. Функції та повноваження Верховної Ради України.
3. Склад і структура Верховної Ради України.
4. Загальна характеристика законодавчого процесу. Акти парламенту України.
5. Конституційно-правовий статус народного депутата України.
6. Конституційний статус органів парламентського контролю.

Законодавча влада в системі розподілу державної влади. Верховна Рада України — парламент України. Згідно з Конституцією України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Законодавча влада має виключне право здійснювати законодавче регулювання суспільних відносин.

Однією із основних ознак сучасних демократичних держав є наявність у них парламентів. Конституція України визначає Верховну Раду України як єдиний орган законодавчої влади в Україні. Це означає, що в Україні не існує інших органів законодавчої влади, як і не передбачено можливість делегування парламентом своїх законодавчих повноважень іншим органам державної влади або органам місцевого самоврядування.

Верховна Рада України — це однопалатний, постійно діючий парламент; загальнонаціональний, представницький, виборний колегіальний орган законодавчої влади.

Постійний характер діяльності проявляється, перш за все, в тому, що народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Верховна Рада України працює сесійно. Чергові сесії починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року. Позачергові сесії скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу Президента України або не менш як 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України.

Представницький характер парламенту полягає в тому, що народні депутати України представляють інтереси українського народу і виступають виразником його волі.

Виборність Верховної Ради України полягає в порядку формування цього органу — виключно шляхом виборів народних депутатів України.

Колегіальність Верховної Ради України зумовлюється її конституційно закріпленим кількісним складом (450 народних депутатів). Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як 2/3 від її конституційного складу. Рішення приймаються спільно, на пленарних засіданнях Верховної Ради.

Особливість Верховної Ради України вдало розкривається через напруги її взаємодії з іншими державними інституціями. Наприклад, парламент має важелі впливу на *Президента України* (Верховна Рада повноважна приймати рішення про направлення депутатського запиту Президенту України, заслуховувати щорічні та позачергові послання Президента України про внутрішнє та зовнішнє становище України, усувати Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту) тощо) та *Кабінет Міністрів України* (парламент розглядає і приймає рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, призначає Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України за поданням Президента України, призначає інших членів Кабінету Міністрів України, звільняє зазначених осіб з посад, вирішує питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України, здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України тощо).

Функції та повноваження Верховної Ради України. Верховна Рада України реалізує свої державно-владні повноваження в межах основних видів і напрямів діяльності, визначених Конституцією України та деталізованих у законах України. Верховна Рада України бере участь у здійсненні багатьох функцій, зокрема:

1) законодавчої, яка є пріоритетною функцією, відображає основне призначення парламенту в державному механізмі та полягає у: 1) прийнятті законів — нормативно-правових актів вищої юридичної сили (за винятком Конституції України), що регулюють суспільні відносини; ст. 92 Конституції

України встановлює перелік питань, які визначаються виключно законами України, зокрема: а) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; б) правовий режим власності; в) правовий режим державного кордону; г) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; ґ) організація і порядок проведення виборів і референдумів та ін.; 2) внесенні змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Основного Закону; 3) прийнятті відповідним законом України Регламенту Верховної Ради України — єдиного нормативно-правового акта, яким регулюється порядок роботи парламенту; 4) встановленні державних символів України, опис і порядок використання яких встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України; 5) наданні законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України;

2) установчої (кадрової), яка полягає у тому, що Верховна Рада України самостійно або спільно з іншими органами державної влади формує державні інституції, призначає (дає згоду на призначення) та звільняє посадових осіб інших державних органів: Голову та інших членів Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, половину складу Ради Національного банку України; спільно із Президентом України — Голову Національного банку України, членів Центральної виборчої комісії, Генерального прокурора тощо;

3) програмної, яка полягає в затвердженні довгострокових загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля тощо;

4) функції безпеки і оборони, яка полягає в забезпеченні захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз і містить такі повноваження: оголошення стану війни і укладення миру (за поданням Президента України); схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи

надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації тощо;

5) контрольної. Функцію парламентського контролю парламент може здійснювати як безпосередньо, так і через спеціально утворені органи парламентського контролю (Рахункова палата здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини — за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина). Окремі контрольні повноваження парламенту вказано вище під час характеристики впливу парламенту на Президента України;

6) зовнішньополітичної, що полягає у: визначенні засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; наданні згоди на обов'язковість міжнародних договорів України; денонсації (припинення дії) міжнародних договорів України; затвердженні рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України;

7) бюджетно-фінансової, яка розкривається, перш за все, через щорічне затвердження Державного бюджету України шляхом прийняття закону, яким визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків; розгляд річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату.

Перелік функцій парламенту України не є вичерпним, може змінюватись залежно від об'єктивних вимог та новацій державного і суспільного життя.

Склад і структура Верховної Ради України. Ефективність реалізації функцій і повноважень Верховної Ради України залежить від її складу та структури. У сучасному світі не існує загальновизнаних вимог щодо кількісного складу парламентів. Кожна держава самостійно визначає оптимальну кількість парламентарів виходячи, зокрема, із форми державного правління, адміністративно-територіального устрою, кількості населення та ін.

Відповідно до ч. 1 ст. 76 Основного Закону, конституційний склад Верховної Ради України становить 450 народних депутатів. Така кількість є верхньою граничною вимогою, оскільки реальна кількість народних депутатів за результатами виборів фактично може бути меншою, що є допустимим, оскільки Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менше як 2/3 від її конституційного складу.

Окрім вимог щодо кількісного складу, існують ще вимоги щодо якісного складу парламенту — це означає, що до кандидатів у народні депутати висуваються певні вимоги (виборчі цензи). Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Структура Верховної Ради України — це її внутрішня побудова, обумовлена завданнями, функціями та повноваженнями парламенту. До структури Верховної Ради України входять:

1. *Голова Верховної Ради України* — обирається Верховною Радою на строк її повноважень з числа народних депутатів. Повноваження Голови Верховної Ради України починаються відразу після його обрання. До таких повноважень Конституція України відносить: ведення засідання Верховної Ради України; організацію роботи Верховної Ради України, координацію діяльності її органів; підписання актів, прийнятих Верховною Радою України; представництво Верховної Ради України у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав; організацію роботи апарату Верховної Ради України тощо.

2. *Перший заступник Голови* — виконує обов'язки Голови в разі його відсутності або неможливості виконання ним своїх обов'язків; веде організаційну та іншу роботу з питань взаємодії Верховної Ради з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, здійснення Верховною Радою та її органами законопроектної діяльності, законодавчої процедури та контрольних функцій, підготовки і розгляду законопроекту про Державний бюджет України на відповідний рік та звіту про його виконання.

3. *Заступник Голови* — виконує обов'язки Голови в разі його відсутності або неможливості виконання ним своїх обов'язків, за відсутності або

неможливості їх виконання Першим заступником Голови. Заступник Голови веде організаційну та іншу роботу з питань взаємодії Верховної Ради з органами судової влади та інформаційного забезпечення діяльності Верховної Ради.

Перший заступник та заступник Голови ВРУ обираються на строк повноважень ВРУ з числа народних депутатів шляхом відкритого поіменного голосування.

4. *Депутатські фракції* — формуються з народних депутатів, обраних за виборчими списками політичних партій, та народних депутатів, які були висунуті політичною партією в одномандатних округах. До складу депутатської фракції можуть увійти народні депутати, обрані в одномандатних округах, які реєструвалися кандидатами у народні депутати шляхом самовисування, або народні депутати, які були висунуті політичною партією, що за результатами виборів не взяла участь у розподілі депутатських мандатів. Політична партія має право формувати у Верховній Раді лише одну депутатську фракцію.

Голова Верховної Ради України, Перший заступник та заступник Голови Верховної Ради України не входять до складу депутатської фракції (депутатської групи). Народний депутат, який не увійшов до складу депутатської фракції, якого виключено чи який вийшов із складу депутатської фракції, є позафракційним.

5. *Депутатські групи*. Позафракційні народні депутати можуть об'єднуватися у депутатську групу, кількість осіб у якій не може бути меншою, ніж кількість осіб у найменшій фракції, що сформована протягом першої сесії. Депутатська група має права депутатської фракції. Народний депутат може входити до складу лише однієї депутатської фракції (депутатської групи).

6. *Коаліція депутатських фракцій* — формується на основі узгодження політичних позицій протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України або з дня припинення діяльності попередньої коаліції; до її складу входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Депутатська фракція, до складу якої входить більшість від конституційного складу Верховної Ради України, має права коаліції. Коаліція вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України.

7. *Погоджувальна рада* депутатських фракцій (депутатських груп) — це консультативно-дорадчий орган, що здійснює попередню підготовку і розгляд

організаційних питань роботи Верховної Ради. До її складу входять Голова, Перший заступник і заступник Голови Верховної Ради України, голови депутатських фракцій і депутатських груп з правом ухвального голосу та голови комітетів з правом дорадчого голосу. Погоджувальна рада проводить свою роботу у формі засідань, як правило, в понеділок тижня пленарних засідань.

8. *Комітети* Верховної Ради України — органи Верховної Ради України, що відповідальні перед нею і підзвітні їй, утворюються з числа народних депутатів України для здійснення законопроектної, організаційної та контрольної функцій. Комітет може створити зі свого складу підкомітети, до яких входять не менш як три члени.

9. *Тимчасові спеціальні комісії* — можуть створюватись Верховною Радою України на однорічний строк для підготовки і попереднього розгляду питань, а також для підготовки і доопрацювання проектів законів та інших актів Верховної Ради.

10. *Тимчасові слідчі комісії* — створюються парламентом для розслідування питань, що становлять суспільний інтерес, якщо за це проголосувала не менш як 1/3 від конституційного складу Верховної Ради України. Їх висновки і пропозиції не є вирішальними для слідства і суду.

11. *Рахункова палата та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. Їх охарактеризовано окремо нижче.

12. *Апарат Верховної Ради України* — це постійно діючий орган, що здійснює правове, наукове, організаційне, документальне, інформаційне, експертно-аналітичне, фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності Верховної Ради України, її органів та народних депутатів України.

Загальна характеристика законодавчого процесу. Акти парламенту України. Логічно обумовлена послідовність стадій щодо ініціювання, створення, ухвалення, набрання чинності законами України називається *законодавчим процесом* (законодавчою процедурою). Її основними стадіями в Україні є:

1. Внесення проекту — це стадія реалізації уповноваженими суб'єктами свого права законодавчої ініціативи. Проект акта, внесений до Верховної Ради, реєструється в Апараті Верховної Ради, попередньо розглядається в профільному комітеті парламенту, який ухвалює висновок щодо доцільності включення його до порядку денного сесії Верховної Ради.

2. Розгляд проектів Верховною Радою України. Розгляд і прийняття законопроекту за процедурою трьох читань включає:

- перше читання — обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроекту та прийняття його за основу;
- друге читання — постатейне обговорення і прийняття законопроекту в другому читанні;
- третє читання — прийняття законопроекту, який потребує доопрацювання та узгодження, в цілому.

За рішенням Верховної Ради допускається остаточне прийняття законопроекту (крім проектів кодексів і законопроектів, які містять понад 100 статей, пунктів) відразу після першого чи другого читання, якщо законопроект визнано таким, що не потребує доопрацювання, та якщо не надійшло зауважень щодо його змісту від народних депутатів, інших суб'єктів права законодавчої ініціативи, юридичного чи експертного підрозділів Апарату Верховної Ради.

3. Підготовка прийнятих законів до направлення на підпис Президенту України. Текст закону, прийнятий парламентом, подається на підпис Голові Верховної Ради України. Підписаний закон Голова Верховної Ради України невідкладно направляє Президентові України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує та офіційно оприлюднює його або повертає зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду (застосовує право вето).

4. Факультативна стадія — повторний розгляд законів, повернених Президентом України. Такий закон після підготовки у головному комітеті розглядається позачергово на пленарному засіданні Верховної Ради, не пізніш як через 30 днів після його повернення з пропозиціями Президента України, якщо Верховною Радою не прийнято іншого рішення. Якщо пропозиція Президента про відхилення закону в цілому не підтримана Верховною Радою, голосування проводиться щодо повторного прийняття закону в цілому (долання вето), і він вважається прийнятим у цілому у разі підтримки не менш як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради, після чого закон підписується Головою Верховної Ради України і направляється на підпис Президенту України.

5. Завершальна стадія — оприлюднення закону та набрання ним чинності. Підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України. Публікація законів та інших актів Верховної Ради у цих друкованих засобах масової інформації є офіційним опублікуванням. Окрім офіційного опублікування, закони, постанови та інші

акти Верховної Ради також доводяться до відома населення шляхом їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Верховної Ради. Підписані Президентом України закони є оригіналами і зберігаються в Апараті Верховної Ради. Всі інші примірники законів є копіями. Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Окрім законів України, парламент в процесі своєї діяльності приймає й інші види актів: постанови, резолюції, декларації, звернення, заяви.

Постанови Верховної Ради приймаються з конкретних питань з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій і набирають чинності з дня їх прийняття, якщо інше не передбачено самою постановою. Постанови, які містять положення нормативного характеру, за загальним правилом, набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення.

Якщо діяльність Кабінету Міністрів України визнана незадовільною, Верховна Рада може прийняти резолюцію недовіри йому.

Декларації є нормативно-правовими актами, що регламентують урегулювання найбільш загальних суспільних відносин. Декларації характеризують урочистість; вони мають особливе значення для державного і суспільного розвитку. Текст декларацій містить переважно принципи, а тому їхні положення потребують подальшого законодавчого врегулювання.

Звернення є актом індивідуального характеру, тобто адресоване визначеним суб'єктам з приводу конкретних подій.

Заява — це офіційне ненормативне звернення Верховної Ради України до інших органів, посадових осіб, а також парламентів інших держав чи міжнародних органів з відповідною інформацією чи обставинами, які мають юридичне значення (Шаптала Н.К., Задорожня Г.В.).

Конституційно-правовий статус народного депутата України. Будучи колегіальним органом законодавчої влади, парламент України складається із парламентарів — народних депутатів України.

Народний депутат України — це обраний відповідно до закону представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України.

Конституційно-правовий статус народного депутата — це закріплені Конституцією та законами України засади обрання, принципи правового

статусу, права та обов'язки, а також гарантії діяльності народного депутата. Визначається Конституцією України, законами України «Про статус народного депутата України», «Про Регламент Верховної Ради України» тощо.

Принципами правового статусу (тобто основоположними ідеями правового регулювання) є вільний мандат, рівність, постійність повноважень, гарантованість (Веніславський В.Ф).

Народний депутат здійснює свої повноваження на постійній основі. Повноваження народного депутата починаються після складення ним присяги з моменту її скріплення особистим підписом під її текстом, а припиняються — з моменту відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання або достроково у разі: 1) особистої письмової заяви про складення депутатських повноважень; 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім; 4) припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України; 5) смерті; 6) порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності.

Права народного депутата — це його можливості вільно здійснювати свої повноваження як члена Верховної Ради України. Умовно поділено на групи:

1) у Верховній Раді України: обирати і бути обраним на посади Голови, Першого заступника і заступника Голови, до органів Верховної Ради України; пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України або її органами; виступати із законодавчою ініціативою; звертатися з депутатськими запитами (вимогами, які заявляються на сесії Верховної Ради до керівників органів публічної влади, підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції); виступати з обґрунтуванням своїх пропозицій і з мотивів голосування; висловлювати свою думку щодо кожного питання, яке розглядається на засіданні; порушувати питання про перевірку діяльності підприємств, установ, організацій, розташованих на території України і щодо яких є дані про порушення ними законодавства України, про створення з цією метою тимчасових слідчих комісій та ін.;

2) поза ВРУ: невідкладного прийому з питань депутатської діяльності керівниками та іншими посадовими особами органів публічної влади, підприємств, установ і організацій, громадських організацій і політичних партій; безперешкодного відвідання органів публічної влади, безперешкодного

доступу на всі підприємства, в установи та організації, розташовані на території України; на місці вимагати негайного припинення порушення прав, свобод і інтересів людини та громадянина, інших порушень законності або звертатися з вимогою до відповідних органів публічної влади, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ та організацій припинити такі порушення; брати участь у розгляді в органах публічної влади пропозицій та вимог виборців, інших питань, пов'язаних із здійсненням депутатських повноважень; брати участь з правом дорадчого голосу у роботі сесій місцевих рад та засіданнях їх органів; зустрічатися з виборцями, колективами підприємств, установ та організацій, об'єднаннями громадян, у чому йому повинні невідкладно сприяти їх керівники; на депутатське звернення (викладена в письмовій формі пропозиція, звернена до органів публічної влади, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення чи викласти позицію з питань, віднесених до їх компетенції).

Обов'язки народного депутата — це його вид і міра його належної поведінки, дотримання якої забезпечує належне виконання народним депутатом законодавчо визначених повноважень: дбати про благо України і добробут Українського народу, захищати інтереси виборців та держави; додержуватися вимог Конституції та законів України, присяги народного депутата України; бути присутнім та особисто брати участь у засіданнях і голосуванні з питань, що розглядаються Верховною Радою України та її органами; додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики; постійно підтримувати зв'язки з виборцями, вивчати громадську думку, потреби і запити населення; інформувати виборців про свою депутатську діяльність через засоби масової інформації, на зборах виборців періодично, але не рідше двох разів на рік; розглядати звернення виборців; проводити особистий прийом громадян у дні, визначені Верховною Радою України для роботи з виборцями.

Гарантії діяльності народних депутатів України — це система правових, організаційних, матеріальних (фінансових) форм та засобів, що забезпечують виконання народним депутатом своїх повноважень: неможливість обмеження повноважень народного депутата, його прав і свобод в умовах воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; депутатський індемнітет (відсутність юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Верховній Раді України та її органах, за винятком

відповідальності за образу чи наклеп); звільнення на строк виконання повноважень від призову на військову або альтернативну (невійськову) службу, від призову на збори; забезпечення умов для підвищення професійного рівня.

Конституційний статус органів парламентського контролю. Згідно із Конституцією та законами України діють органи парламентського контролю — Рахункова палата і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Рахункова палата є державним колегіальним органом, який здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням від імені Верховної Ради України.

Рахункова палата складається з дев'яти членів Рахункової палати (Голова Рахункової палати, його заступник та інші члени). Членом Рахункової палати може бути громадянин України, не молодший тридцяти років, який володіє державною мовою та однією з офіційних мов Ради Європи, має вищу освіту не нижче ступеня магістра, загальний стаж роботи не менше семи років, стаж роботи у сфері державного контролю (аудиту), економіки, фінансів або права не менше п'яти років та бездоганну ділову репутацію.

Закон визначає перелік обмежень для кандидатури на посаду члена Рахункової палати, пов'язаних з віком, обсягом дієздатності, станом здоров'я, судимістю, стягненням за вчинення корупційного правопорушення, громадянством, проходженням спеціальної перевірки та поданням декларації.

Строк повноважень членів Рахункової палати становить шість років. Одна і та сама особа не може обіймати таку посаду понад два строки.

Основною організаційною формою діяльності Рахункової палати є засідання Рахункової палати, що проводяться, за загальним правилом, у формі відкритих слухань.

Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) шляхом здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів.

Об'єктами контролю Рахункової палати є усі бюджетні установи, у тому числі закордонні дипломатичні установи України, суб'єкти господарювання, громадські чи інші організації, фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування та інші фінансові установи.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен) — це спеціальний, постійно діючий орган парламентського контролю за

додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захисту прав кожного на території України і в межах її юрисдикції.

Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює наявні засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не скасовує їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, володіє державною мовою, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності та протягом останніх п'яти років проживає в Україні. Не може бути призначено Уповноваженим особу, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення.

Уповноважений призначається строком на п'ять років, який починається з дня складення ним присяги на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Уповноважений здійснює парламентський контроль за дотриманням права на доступ до публічної інформації.

Формами реагування омбудсмена на порушення конституційних прав і свобод є акти Уповноваженого ВРУ з прав людини:

1) *конституційне подання* — акт реагування до Конституційного Суду України щодо конституційності закону України чи іншого правового акта ВРУ, акта Президента України та КМУ, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України;

2) *подання* — акт, який вноситься до органів публічної влади, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, їх посадових і службових осіб для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина.

Підставами для провадження справ та призначення перевірок є отримання відомостей про порушення прав і свобод. Кожен може без обмежень і перешкод звернутися до Уповноваженого у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Протягом першого кварталу кожного року Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, яка повинна містити посилання на випадки

порушень прав і свобод людини і громадянина, щодо яких Уповноважений уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися протягом року, висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Експрес-опитування

- ? Назвіть основні ознаки українського парламенту.
- ? Охарактеризуйте основні напрями взаємодії Верховної Ради України з Президентом України.
- ? Охарактеризуйте основні напрями взаємодії Верховної Ради України з Кабінетом Міністрів України.
- ? Поясніть відмінність між поняттями «депутатська група», «депутатська фракція», «коаліція депутатських фракцій».
- ? Надайте визначення функцій ВРУ.
- ? У чому полягає представницька функція ВРУ?
- ? У чому полягає законодавча функція парламенту?
- ? Які питання (об'єкти) визначаються виключно законами України?
- ? У чому полягає зміст установчої (номінаційної) функції ВРУ?
- ? Надайте визначення та перелік стадій законодавчого процесу.
- ? Хто вносить проект закону про державний бюджет України на кожен наступний рік?
- ? Назвіть умови повноважності Верховної Ради України.
- ? Розкрийте завдання, компетенцію і порядок формування Рахункової палати.
- ? Охарактеризуйте особливості конституційно-правового статусу Уповноваженого ВРУ з прав людини.
- ? Визначте основні форми роботи ВРУ за Конституцією і законами України.
- ? Які вимоги висуваються до кандидата на посаду Уповноваженого ВРУ з прав людини?
- ? Хто такий народний депутат?
- ? Що таке парламентський індемнітет?
- ? Поясніть різницю між депутатським запитом і депутатським зверненням?
- ? В чому полягає відмінність між конституційним поданням Уповноваженого з прав людини та поданням?

Для допитливих

- Р Охарактеризуйте історико-правові витоки та генезис українського парламентаризму, зазначте перспективи його подальшого розвитку.
- Р Чи слід ототожнювати парламентаризм винятково з парламентськими монархіями чи республіками? Чи може парламентаризм успішно існувати у президентських та змішаних республіках?

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Регламент роботи органів законодавчої влади як елемент інституційного механізму прийняття державних рішень і оцінка його ефективності.
- ✉ Еволюція парламентського апарату в Україні.
- ✉ Перспективи розвитку Верховної Ради України: структурний аспект.

Конституційне рівняння:

$$\left[\frac{a + b}{c} \right] + \left[\frac{d - e}{f} \right] = h$$

- a** – Мінімальний вік Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
- b** – Кількість членів Рахункової палати.
- c** – Мінімальний загальний стаж роботи члена Рахункової палати.
- d** – Номер статті Конституції України, яка встановлює вичерпний перелік питань, які визначаються виключно законами України.
- e** – Номер статті Регламенту Верховної Ради України, яка визначає порядок надання протоколу, стенограми, стенографічного бюлетеня пленарних засідань Верховної Ради.
- f** – Верховна Рада України призначає ... суддів Конституційного Суду України.
- h** – Номер століття, наприкінці якого в Англії почали використовувати термін «парламент».

Тема 8

Президент України

План заняття

1. Роль та місце Президента України в системі органів державної влади.
2. Порядок вступу на пост Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України.
3. Функції і повноваження Президента України. Акти Президента України.
4. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України.
5. Загальна характеристика допоміжних структур при Президентові України.

Роль та місце Президента України в системі органів державної влади. Термін «президент» походить від латинського «praesidens» і означає «той, хто сидить попереду, головує». Президент України є одноособовим главою держави, що виступає від її імені.

Конституційно-правовий статус Президента України регламентовано розділом V Конституції України. Особливості конституційно-правового статусу Президента України зумовлені формою правління в державі, що детермінує характер та форми взаємовідносин Президента із Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, а також іншими органами державної влади.

Президент є одноособовим главою держави, при ньому для забезпечення ефективності виконання значної кількості покладених на нього функцій, завдань і повноважень створюються допоміжні, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

За способом формування (утворення) президент належить до органів первинного представництва, оскільки обирається безпосередньо громадянами України на загальнонаціональних демократичних виборах. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної

влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку

За часом функціонування Президент належить до постійних державних органів (пост Президента закріплено у Конституції на постійній основі; лише особа, яка обіймає пост Президента України, є змінюваною).

За територіальною сферою діяльності Президент належить до вищих загальних органів державної влади, оскільки його влада розповсюджується на всю територію України.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, а також гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Президент України не належить до жодної з гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової), однак має відповідні важелі впливу на кожную із них.

Так, Президент України має такі закріплені Конституцією України важелі впливу на парламент, що втілюються у його правах: законодавчої ініціативи; визначати подані до Верховної Ради України законопроекти як невідкладні; підписувати та оприлюднювати прийняті Верховною Радою України закони; повертати закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду (право вето); достроково припинити повноваження Верховної Ради України; призначати позачергові вибори до Верховної Ради України.

Окрім того, президент та парламент мають спільні повноваження щодо призначення або надання згоди на призначення посадових осіб (наприклад, за поданням Президента України Верховна Рада України призначає на посаду та звільняє з посади Голову Служби безпеки України).

Президент України впливає на Уряд та виконавчу владу шляхом: внесення до Верховної Ради кандидатури для призначення на посаду Прем'єр-міністра України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України; внесення до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; призначення та звільнення голів місцевих державних адміністрацій за поданням Кабінету Міністрів України; зупинення дії актів Кабінету Міністрів України з мотивів

невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; керівництва Радою національної безпеки і оборони України.

За характером компетенції (тобто предметом відання та владними повноваженнями) Президент України функціонально найбільш «тісно» пов'язаний із виконавчою владою.

Порядок вступу на пост Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України. Кандидат у Президенти України, який переміг на загальних, прямих виборах, вступає на пост глави держави не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народом на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Урочиста церемонія вступу новообраного Президента України на пост називається інавгурація. Порядок її проведення урегульовано Указом Президента України від 30.11.1999 № 1509/99 «Про забезпечення проведення церемонії вступу на пост новообраного Президента України».

Урочисте засідання з нагоди вступу на пост відкриває голова Верховної Ради України (у разі відсутності — один із його заступників). Виконується державний гімн України. Головуючий запрошує до трибуни Голову Конституційного Суду України для приведення до присяги Президента України. Президент України проголошує присягу (текст якої закріплюється в Основному Законі) народом України, підписує її і передає підписаний текст Голові Конституційного Суду України, який оголошує, що президент склав присягу і вступив на пост на п'ятирічний строк, після чого вручає президентові Свідоцтво про вступ на пост Президента України та офіційні символи влади Президента України (прапор (штандарт) Президента України, знак Президента України, гербова печатка та булава). Голова Центральної виборчої комісії вручає Президентові України посвідчення Президента України. Після привітання Головуючим на засіданні Президента України зі вступом на пост, слово надається Прем'єр-міністрові України, який проголошує заяву Кабінету Міністрів України про складення повноважень перед новообраним президентом. Слово надається Президентові України для проголошення звернення до народу, після чого Головуючий оголошує про закриття урочистого засідання з нагоди вступу на пост новообраного Президента України. Завершується церемонія виконанням Державного Гімну України.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки його не було усунено з поста в порядку імпічменту.

За загальним правилом голова держави виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Основний Закон закріплює вичерпний перелік підстав, за яких можливе дострокове припинення повноважень голови держави. Такими підставами є:

1) *відставка* — це добровільне припинення своїх повноважень за власною ініціативою. Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України;

2) *неспроможність виконувати свої обов'язки за станом здоров'я*. У такому випадку Верховна Рада України за пропозицією Голови ВРУ або не менш як 45 народних депутатів створює тимчасову слідчу комісію для перевірки відповідних фактів, про що невідкладно повідомляється президентові. На підставі висновку тимчасової слідчої комісії, підготовленого з урахуванням медичного висновку про стан здоров'я Президента України, Верховна Рада може прийняти постанову про звернення до Верховного Суду щодо надання ним письмового подання про дострокове припинення повноважень Президента України за станом здоров'я. На підставі письмового подання Верховного Суду і медичного висновку ВРУ встановлює неспроможність виконання повноважень президента за станом здоров'я та підтверджує його своїм рішенням, що приймається більшістю голосів від конституційного складу Верховної Ради;

3) *усунення з поста в порядку імпічменту*. Імпічмент — це особлива процедура, що застосовується у разі вчинення президентом державної зради або іншого злочину з метою його відсторонення від виконання повноважень глави держави.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як 2/3 від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України. Рішення про усунення

Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як 3/4 від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину;

4) смерть — повноваження припиняються із моменту засвідчення/встановлення факту смерті.

Функції і повноваження Президента України. Акти Президента України. Функції Президента України — це основні напрями і види його діяльності щодо гарантування державного суверенітету та територіальної цілісності; забезпечення державної незалежності та національної безпеки, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина. У функціях найбільш повно відображає ту роль, яку здійснює глава держави при вирішенні державних справ.

Реалізація функцій Президента України передбачає наділення його відповідними владними повноваженнями. *Повноваження глави держави* — це конкретно визначені права та обов'язки щодо вирішення питань, віднесених Конституцією України до його компетенції. Конституція України закріплює вичерпний перелік повноважень Президента України.

Функціями Президента України є:

1) представницька, яка має універсальний характер і найбільш повно віддзеркалює статус Президента України як глави держави. Більшість закріплених Основним Законом повноважень Президента України пов'язані з набуттям ним на виборах загальнонаціонального представницького мандату, а це означає, що, здійснюючи повноваження, Президент України представляє інтереси всього українського народу. Зокрема, Президент України має виключне право виступати від імені держави;

2) зовнішньополітична, що тісно пов'язана із представницькою. Для її ефективної реалізації главу держави наділено такими повноваженнями: представництво України в міжнародних відносинах; керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави; прийняття рішення про визнання іноземних держав; ведення переговорів та укладення міжнародних договорів України; призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України

в інших державах і при міжнародних організаціях; прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав;

3) функція безпеки та оборони. З огляду на те, що Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, для реалізації цієї функції наділений широкими повноваженнями, зокрема: є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; приймає рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації — з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

4) правозахисна. Будучи гарантом додержання прав і свобод людини і громадянина, Президент України має, зокрема, повноваження щодо прийняття до громадянства України та припинення громадянства України; надання притулку в Україні; здійснення помилування;

5) контрольна. Як гаранта Конституції України, Президента України наділено такими повноваженнями: зупинення дії актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції; скасування актів Ради міністрів Автономної Республіки Крим; право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

6) номінаційна (кадрова), що полягає у наділенні Президента України повноваженнями із призначення на посади та звільнення з посад вищих посадових осіб або частини колегіального органу, зокрема: внесення за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України; внесення до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, Голови Служби безпеки

України; призначення на посаду та звільнення з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; призначення на посади та звільнення з посад 1/2 складу Ради Національного банку України, 1/2 складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; призначення на посади 1/3 складу Конституційного Суду України. Окрім того, лише Президент України має повноваження із присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів та інших вищих спеціальних звань і класних чинів;

7) нагородна, що полягає у наділенні глави держави повноваженнями із відзначення державними та президентськими відзнаками: нагородження державними нагородами; встановлення президентських відзнак і нагородження ними;

8) програмна, що полягає у наділенні глави держави повноваженнями звертатись з посланнями до народу, а також до парламенту із щорічними і позачерговими посланнями про внутрішнє і зовнішнє становище України, які мають програмний характер, оскільки окреслюють пріоритети та вектори розвитку держави і суспільства;

9) правотворча функція. Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Указ — це нормативний акт глави держави, що видається із найбільш важливих питань державного та суспільного значення і розрахований на довгострокове застосування. Укази містять загальноправові приписи, адресовані невизначеному колу осіб.

Розпорядження — це правовий акт, що приймає глава держави у межах своєї компетенції для вирішення питань, що мають переважно розпорядчий та організаційний характер. Розпорядження мають індивідуальний характер, тобто обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами, яким їх адресовано.

Крім того, ч. 4 ст. 106 Конституції України встановлює інститут контрасигнатури актів глави держави — це означає, що акти Президента України, що видаються з питань призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав; очолювання Ради національної безпеки і оборони України; введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, оголошення окремих

місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації (з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України), повинні бути скріплені підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Положенням про порядок підготовки та внесення актів Президента України визначається перелік питань, що оформлюються указами та розпорядженнями.

Акти Президента України підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях («Офіційний вісник України», газета «Урядовий кур'єр») не пізніш як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття і підписання. Офіційним друкованим виданням, в якому здійснюється офіційне оприлюднення актів Президента України, є також інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України».

Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ) — це закріплені Конституцією України та Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони при Президентові України» порядок її формування, склад і структура, функції та компетенція, а також порядок функціонування координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Національна безпека України визначається законом як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До складу РНБОУ за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Членами Ради національної безпеки і оборони України можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також інші особи, визначені Президентом України.

Головою РНБОУ є Президент України. Секретар РНБОУ є ключовою посадовою особою, призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України та безпосередньо йому підпорядковується. Секретар організовує роботу із підготовки та проведення засідань Ради національної безпеки і оборони України та контролю за виконанням прийнятих рішень;

здійснює у період між засіданнями РНБОУ координацію і контроль за виконанням центральними та місцевими органами виконавчої влади, правоохоронними органами, військовими формуваннями рішень РНБОУ; подає пропозиції Президенту України щодо призначення заступників Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та розподілу обов'язків між ними та ін.

До функцій РНБОУ належить:

- 1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;
- 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;
- 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Відповідно до визначених функцій РНБОУ:

- 1) подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо визначення стратегічних національних інтересів України; удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони; питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації; невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України;
- 2) ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони;
- 3) координує та контролює діяльність органів виконавчої влади з відбиття збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охорони життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян та ін.

Розглядаючи порядок функціонування РНБОУ, слід зазначити, що засідання є основною організаційною формою її роботи. На засіданнях члени РНБОУ голосують особисто, делегування ними обов'язку. У засіданнях може брати участь Голова Верховної Ради України, який може висловлювати думку щодо прийнятих рішень. На запрошення Голови РНБОУ у її засіданнях можуть брати участь голови комітетів Верховної Ради України, інші народні депутати

України, керівники центральних органів виконавчої влади та інші особи, які не є членами Ради національної безпеки і оборони України.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України приймаються не менш як 2/3 голосів її членів. Прийняті рішення вводяться в дію указами Президента України і після цього стають обов'язковими до виконання органами виконавчої влади.

Загальна характеристика допоміжних структур при Президентові України. Оскільки Президент України є одноособовим главою держави, для ефективного здійснення всього обсягу покладених на нього завдань, функцій та повноважень, Президент України створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи та служби. Рішення про створення оформлюється указами Президента України.

Характерними ознаками таких органів і служб є такі:

- 1) не мають власних публічно-владних повноважень;
- 2) не приймають власних нормативно-правових актів, оскільки їх рішення (рекомендації) вводяться в дію указами і розпорядженнями президента;
- 3) компетенція узгоджується із функціями та повноваженнями глави держави.

20.06.2019 шляхом реорганізації та скорочення чисельності Адміністрації Президента України був утворений Офіс Президента України — постійно діючий допоміжний орган, основним завданням якого є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень.

Офіс відповідно до покладених на нього завдань: здійснює експертизу законів, що надійшли на підпис Президентові України, готує пропозиції щодо підписання або застосування щодо них права вето; опрацьовує і подає на підпис Президентові України проекти указів, розпоряджень Президента України, інших документів; забезпечує в установленому порядку взаємодію Президента України з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, правоохоронними, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян (у тому числі політичними партіями, професійними спілками), підприємствами, установами, організаціями; забезпечує офіційне оприлюднення підписаних Президентом України законів

України, а також указів і розпоряджень Президента України; здійснює підготовку проектів конституційних подань, звернень Президента України до Конституційного Суду України та пропозицій щодо позиції Президента України у справах, які розглядаються Конституційним Судом України; забезпечує контроль за виконанням указів, розпоряджень Президента України; здійснює моніторинг інформаційного простору України, створює умови для доступу громадськості до інформації про діяльність Президента України, Офісу; забезпечує планування діяльності Президента України; забезпечує організацію та проведення протокольних та церемоніальних заходів за участю Президента України, зарубіжних візитів та робочих поїздок Глави держави.

Офіс Президента України не є єдиним допоміжним консультативно-дорадчим органом. Допоміжні структури при Президентові України можуть бути класифіковані на:

- постійно діючі консультативно-дорадчі органи, утворення яких обумовлене відповідними повноваженнями Президента України (помилування, громадянство та ін.);
- консультативно-дорадчі органи, що утворюються для вирішення певних завдань, що виникають перед Українською державою і Президентом України як її главою. Їх основна роль має полягати у координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з метою підготовки Президентові України пропозицій щодо напрямів розвитку держави;
- консультативно-дорадчі органи, що утворюються для консультацій Президентові України у разі виникнення надзвичайних ситуацій у державі (Плахотнюк Н. Г., Мельниченко В. І.).

Крім Офісу Президента України, в Україні діють Національна інвестиційна рада, Комісія з питань правової реформи, Комісія при Президентові України з питань громадянства; Національний інститут стратегічних досліджень; Комісія при Президентові у питаннях помилування та ін. допоміжні органи та структури.

Указами Президента України визначаються склад, порядок діяльності та повноваження допоміжних структур при Президентові України, а також положення про кожний з таких органів.

Повноваження всіх допоміжних структур при Президентові України різняться між собою, що об'єктивно зумовлено відмінністю їхніх функцій, однак при цьому вони мають спільне та єдине призначення — забезпечення

здійснення Президентом України своїх повноважень. Варто зауважити, що залежно від різних факторів допоміжні структури при Президентові України можуть створюватися зі статусом юридичної особи або без такого статусу. В Україні немає єдиного нормативного акта, що комплексно визначає інституційні та організаційно-правові засади функціонування допоміжних структур при Президентові України.

План заняття

1. Роль та місце Президента України в системі органів державної влади
2. Порядок вступу на пост Президента України. Підстави на порядок припинення повноважень Президента України.
3. Функції і повноваження Президента України. Акти Президента України.
4. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України.
5. Загальна характеристика допоміжних структур при Президентові України.

Експрес-опитування

- ? Надайте характеристику призначення глави держави у механізмі державної влади.
- ? Визначте сутність і зміст конституційно-правового статусу Президента України.
- ? Поясніть, що таке інавгурація глави держави.
- ? Наведіть визначення функцій Президента України.
- ? Узагальніть основні завдання, функції та повноваження Президента України за Конституцією України.
- ? Які основні напрямки взаємодії Президента України із парламентом вам відомі?
- ? Назвіть основні важелі впливу глави держави на Уряд.
- ? Наведіть приклади реалізації главою держави своїх повноважень.
- ? Які підстави для дострокового припинення повноважень глави держави вам відомі?
- ? У чому полягає сутність і зміст інституту імпічменту?
- ? Охарактеризуйте порядок дострокового припинення повноважень Президентом України.

- ? Надайте визначення Ради національної безпеки і оборони України.
- ? Хто входить до персонального складу РНБО України?
- ? Розкажіть про структуру Ради національної безпеки і оборони України.
- ? Надайте характеристику функціям та повноваженням РНБОУ.
- ? Які консультативні, дорадчі та інші органи і служби у межах своїх повноважень створює Президент України?
- ? Які акти видає голова держави?
- ? Наведіть класифікацію консультативно-дорадчих та допоміжних служб, утворених Президентом України. Назвіть основні з них.
- ? Поясніть, що таке Офіс Президента України, які завдання та структуру він має.
- ? Чи може Президент України передавати свої повноваження іншим особам та органам?

Для допитливих

- ✍ Порівняйте інститут Президента України з інститутами глави держави в інших (зокрема, монархічних) країнах.
- ✍ Назвіть правові акти РНБО та охарактеризуйте порядок введення їх у дію.
- ✍ У чому полягають зміни конституційно-правового статусу глави держави за роки незалежності?

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Проблеми практичного функціонування інституту контрасигнування актів глави держави в Україні.
- ✉ Фактор балансу сил між президентом і парламентом як основоположний компонент стійкості політичної системи в Україні.
- ✉ Особливості становлення інституту президентства в Україні.

Тема 9

Виконавча влада в Україні

План заняття

1. Поняття виконавчої влади та її місце в механізмі державної влади.
2. Система органів виконавчої влади в Україні.
3. Порядок формування, склад і компетенція Кабінету Міністрів України.
4. Організація і порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України.
5. Конституційний статус і система центральних органів державної виконавчої влади.
6. Конституційний статус і система місцевих органів державної виконавчої влади.

Поняття виконавчої влади та її місце в механізмі державної влади.

Виконавча влада — це самостійна і незалежна гілка державної влади, ієрархічно побудована система державно-владних інституцій, що мають право безпосереднього управління державою, зміст діяльності яких визначається реалізацією (виконанням) Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів; формуванням і здійсненням державної політики в усіх сферах державного і суспільного життя.

Зміст виконавчої влади не вичерпується лише «виконанням» законів; вона також спрямована на пошук ефективних способів реалізації законів, здійснення поточного управління та розпорядчої діяльності. Саме в процесі реалізації виконавчої влади відбувається втілення в життя нормативно-правових актів держави.

Відомий мислитель Джон Локк так обґрунтовував необхідність існування виконавчої влади в системі поділу державної влади: «Оскільки закони, які створюються один раз і в короткий термін, мають постійну і сталу силу і потребують безперервного виконання чи спостереження за цим виконанням, то необхідно щоб весь час існувала влада, яка стежила б за виконанням тих законів, які створені і залишаються в силі».

Основними функціями виконавчої влади є:

1) правозастосовна (власне виконавча), що полягає у забезпеченні належного виконання законів та інших нормативно-правових актів;

2) розпорядча, що полягає в організації та здійсненні поточної управлінської діяльності;

3) правоохоронна, що спрямована на належну реалізацію прав і свобод людини і громадянина, а також забезпечення законності в державі і суспільстві;

4) нормотворча функція, що полягає у прийнятті відповідних підзаконних (управлінських) нормативних актів;

5) контрольно-наглядова, що полягає у нагляді за дотриманням законодавства;

6) юрисдикційна, що полягає у застосуванні засобів державного примусу у разі порушення законодавства фізичними та юридичними особами.

Ознаки виконавчої влади в Україні: 1) є самостійною як гілка єдиної державної влади; 2) є постійною — діє на безперервній основі на всій території держави; 3) здійснюється органами державного управління, тобто органами виконавчої влади; 4) є підконтрольною і підзвітною Президенту України та Верховній Раді України; 5) у своїй діяльності базується на людських та матеріально-фінансових ресурсах, що може виступати можливістю для узурпації державної влади. Саме тому важливо створювати і застосовувати дієві механізми системи стримувань і противаг як умови реалізації принципу поділу влади в державі.

Взаємодія виконавчої влади з іншими гілками влади виступає умовою стабільності конституційного ладу в Україні; забезпечує цілісність та єдність державної влади. Конфлікти між виконавчою владою, з одного боку, із законодавчою та судовою владою — з другого, чинять негативний, деструктивний вплив на всі сфери державного і суспільного життя. В свою чергу, лише взаємодія та ефективна співпраця виконавчої та законодавчої влади здатні забезпечити економічне зростання держави в цілому та кожного громадянина України — зокрема.

Система органів виконавчої влади в Україні. Важливими ознаками виконавчої влади у сучасному світі є її систематизованість і структурованість, тобто виконавча влада уособлюється в системі органів виконавчої влади.

Органи виконавчої влади — це самостійний вид органів державної влади, які згідно з конституційним принципом поділу державної влади мають своїм головним призначенням здійснення однієї гілки державної влади —

виконавчої. Інша загальноовизнана назва органів виконавчої влади — органи державного управління.

Органи виконавчої влади можуть бути класифіковані:

1) за характером компетенції (повноважень): а) органи загальної компетенції (Кабінет Міністрів, місцеві державні адміністрації); б) органи спеціальної (галузевої, міжгалузевої і функціональної) компетенції;

2) за порядком прийняття рішень: а) колегіальні (право прийняття рішень від імені органу мають певні «колективи»: Кабінет Міністрів, різні державні комісії тощо, які очолюються керівником органу); б) єдиноначальні (право прийняття рішень від імені органу має одна особа: міністр, голова державної служби, голова місцевої державної адміністрації);

3) за характером джерел фінансування: а) органи виконавчої влади, що фінансуються з державного бюджету; б) органи виконавчої влади, що мають змішане фінансування — з держбюджету і за рахунок доходів від власної діяльності.

4) за часом дії: а) постійні (Кабінет Міністрів України та ін. органи); б) тимчасові (спеціально утворені органи);

5) за походженням: а) первинні (Кабінет Міністрів України); б) вторинні, або похідні (центральні органи виконавчої влади і місцеві державні адміністрації);

б) за предметом діяльності: а) міністерства; б) служби; в) агентства; г) інспекції; д) центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом тощо.

Систему органів виконавчої влади очолює Кабінет Міністрів України (Уряд). Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, а також через місцеві органи виконавчої влади.

Порядок формування, склад і компетенція Кабінету Міністрів України. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України — це закріплене Основним Законом правове становище Уряду в державі, порядок його формування, структура, завдання, функції і повноваження, організація та порядок його діяльності, юридична природа правових актів, а також особливості конституційно-правової відповідальності та засади взаємовідносин із іншими державними інституціями. Особливості конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України визначаються, насамперед, формою

правління в державі, що зумовлює його місце в державному механізмі Української держави.

Кабінет Міністрів є колегіальним органом. До складу Кабінету Міністрів України входять:

1) *Прем'єр-міністр України* — призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України за пропозицією коаліції депутатських фракцій. Кандидат на посаду до розгляду питання на пленарному засіданні Верховної Ради України зустрічається з депутатськими фракціями та відповідає на їхні запитання. Голосування у Верховній Раді України щодо призначення Прем'єр-міністра України проводиться у поіменному режимі. Рішення про призначення на посаду приймається у формі постанови Верховної Ради України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Уряду, спрямовує діяльність КМУ на виконання його функцій; вносить на розгляд Верховної Ради України подання про призначення членів КМУ; вносить на розгляд КМУ подання про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади; скликає засідання Кабінету Міністрів України та головує на них; підписує акти КМУ, скріплює своїм підписом акти Президента України у випадках, передбачених Конституцією України, тощо.

2) *Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри* — призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. Виконують повноваження Прем'єр-міністра України у разі його відсутності та або за його дорученням. Згідно із визначеним розподілом повноважень вони: забезпечують виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, інших завдань і повноважень КМУ; забезпечують підготовку питань для розгляду на засіданнях Уряду; забезпечують взаємодію Кабінету Міністрів України з Президентом України та Верховною Радою України; здійснюють керівництво консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, що утворюються Кабінетом Міністрів України;

3) *міністри України*. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. Міністр України: забезпечує виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, формування та реалізацію державної політики, спрямовує та координує

діяльність відповідних центральних органів виконавчої влади; вносить Прем'єр-міністру України подання щодо призначення на посаду та звільнення з посади першого заступника і заступників міністра; скріплює підписом акти Президента України з питань, що належать до сфери діяльності міністерства, та забезпечує їх виконання; подає на розгляд Кабінету Міністрів України проекти законів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, розробником яких є міністерство чи центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується ним; видає обов'язкові для виконання накази з питань, що належать до сфери діяльності міністерства та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується ним.

Організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Уряду здійснює Секретаріат Кабінету Міністрів України. Окрім того, для забезпечення здійснення своїх повноважень Кабінет Міністрів України утворює тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи, завдання, склад та організація роботи яких визначаються Кабінетом Міністрів.

Компетенція Уряду — це його вичерпні повноваження, визначені Конституцією та законами України. Основним Законом визначено, що Кабінет Міністрів України:

- 1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- 2) забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;
- 3) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- 4) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- 5) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;
- 6) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

7) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

8) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

9) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

10) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

11) утворює, реорганізовує та ліквідовує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

12) призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України та ін.

Організація і порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України. Члени Кабінету Міністрів забезпечують Кабінету Міністрів єдність та несуть відповідно до закону солідарну відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів як колегіального органу виконавчої влади і особисто несуть відповідальність за стан справ у дорученій сфері державного управління. Відставка Кабінету Міністрів України настає внаслідок: 1) прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України; 2) відставки Прем'єр-міністра України; 3) смерті Прем'єр-міністра України. Зазначені випадки мають наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів здійснює свої повноваження шляхом прийняття рішень на засіданнях, які скликає Прем'єр-міністр і які вважаються правоможними, якщо на них присутні більше половини посадового складу Кабінету Міністрів. Члени Кабінету Міністрів беруть участь у засіданні особисто. У разі коли міністр не може бути присутнім, у засіданні бере участь з правом дорадчого голосу перший заступник міністра або заступник міністра.

Уряд планує свою роботу на основі та на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів, для чого розробляє і затверджує щорічний план дій щодо її виконання, основні напрями економічної політики України, бюджетної політики та проект Закону про Державний бюджет України на відповідний рік, проекти

загальнодержавних програм, планує свою нормотворчу діяльність, зокрема з розроблення проектів регуляторних актів.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає такі акти:

1) постанови — це акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру;

2) розпорядження — це акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань.

Постанови та розпорядження приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України.

Акти Уряду підписує Прем'єр-міністр України. Укази і розпорядження Кабінету Міністрів України є обов'язковими до виконання.

Акти Кабінету Міністрів України включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України.

Офіційне опублікування постанов Кабінету Міністрів України здійснюється в газеті «Урядовий кур'єр» та Офіційному віснику України, а також в інших офіційних друкованих виданнях і друкованих засобах масової інформації, визначених законом. Крім того, акти Кабінету Міністрів України оприлюднюються шляхом їх розміщення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України.

Конституційний статус і система центральних органів державної виконавчої влади. Конституційно-правовий статус центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ) — це закріплені Основним Законом, Законами України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади» та ін. принципи їх діяльності, порядок формування, функції та повноваження.

Центральні органи виконавчої влади — це міністерства (забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах) та інші центральні органи виконавчої влади (які виконують окремі функції з реалізації державної політики). Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України.

Міністерство — це центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах. Основними завданнями є:

- 1) забезпечення нормативно-правового регулювання;
- 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;
- 4) узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України;
- 5) забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні та ін.

Очолює міністерство міністр, який здійснює керівництво його діяльністю; визначає пріоритети роботи міністерства та шляхи виконання покладених на нього завдань; затверджує структуру апарату міністерства і його територіальних органів тощо.

У випадках, визначених чинним законодавством, можуть бути утворені територіальні органи міністерств, завданням яких є реалізація повноважень міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Міністерство у межах своїх повноважень видає накази, які є обов'язковими для виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями всіх форм власності та громадянами.

З метою виконання окремих функцій з реалізації державної політики утворюються інші органи центральної виконавчої влади. Такими органами є:

- 1) служба — це центральний орган виконавчої влади, більшість функцій якого складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам;
- 2) агентство — це центральний орган виконавчої влади, більшість функцій якого складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління;
- 3) інспекція — це центральний орган виконавчої влади, більшість функцій якого складають контрольно-наглядові функції за дотриманням

державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства;

4) центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом: Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України.

Система центральних органів виконавчої влади в умовах сучасності відрізняється різноманітністю та динамічністю. В процесі реформування системи державного управління ЦОВВ, зазвичай, також зазнають подальшої оптимізації з метою підвищення якості їх функціонування.

Конституційний статус і система місцевих органів державної виконавчої влади. Конституційний статус місцевих органів виконавчої влади — це обумовлене законодавчо визначеними функціями і завданнями правове становище органів виконавчої влади на місцевому рівні.

Систему місцевих органів виконавчої влади утворюють:

1. *Рада міністрів Автономної Республіки Крим* — уряд, вищий орган у системі органів виконавчої влади АРК. До основних завдань Ради міністрів АРК належать, зокрема: забезпечення на території АРК виконання Конституції та законів України, Конституції АРК, актів Президента України, КМУ, нормативно-правових актів Верховної Ради АРК та ін. нормативно-правових актів; забезпечення реалізації на території АРК бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної та інноваційної політики України, політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, захисту прав споживачів, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування та в інших сферах.

У зв'язку із визнанням Автономної Республіки Крим тимчасово окупованою територією діяльність всіх конституційних органів АРК, в тому числі Ради міністрів АРК, була тимчасово припинена.

2. *Місцеві державні адміністрації* — місцеві органи виконавчої влади, що в межах своїх повноважень здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізують повноваження, делеговані їй відповідними радами.

Систему місцевих державних адміністрацій складають обласні державні адміністрації, районні державні адміністрації, а також Київська міська державна адміністрація та Севастопольська міська державна адміністрація.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

До відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань: 1) забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян; 2) соціально-економічного розвитку відповідних територій; 3) бюджету, фінансів та обліку; 4) управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики; 5) промисловості, сільського господарства, будівництва, транспорту і зв'язку; 6) науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей; 7) використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля; 8) зовнішньоекономічної діяльності; 9) оборонної роботи та мобілізаційної підготовки; 10) соціального захисту, зайнятості населення, праці та заробітної плати, а також інші питання, віднесені законами до їх повноважень.

Місцеві державні адміністрації при здійсненні своїх повноважень у сфері управління взаємодіють з відповідними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій підзвітні та підконтрольні відповідним міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади.

Місцеві державні адміністрації при здійсненні своїх повноважень: відповідальні перед Президентом України; відповідальні перед Кабінетом Міністрів України та підзвітні і підконтрольні йому; підзвітні та підконтрольні відповідним радам у частині делегованих повноважень.

Місцеві державні адміністрації розташовано відповідно в обласних і районних центрах, містах Києві та Севастополі

3. Територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади — це місцеві органи виконавчої влади, які утворюються як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців та працівників центрального органу виконавчої влади і коштів, передбачених на його утримання; ліквідовуються або реорганізуються за поданням міністра, який спрямовує та координує діяльність центрального органу виконавчої влади, Кабінетом Міністрів України.

Територіальні органи центрального органу виконавчої влади діють на підставі положень, що затверджуються керівником центрального органу виконавчої влади.

Територіальні органи підпорядковуються відповідному міністерству, іншому центральному органу виконавчої влади; а територіальні органи нижчого рівня підпорядковуються також територіальним органам вищого рівня. Завданням територіальних органів є реалізація повноважень міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Територіальні органи відповідно до покладених на них завдань: 1) надають адміністративні послуги; 2) здійснюють державний нагляд (контроль); 3) управляють об'єктами державної власності в межах, визначених законодавством; 4) узагальнюють практику застосування законодавства з питань, що належать до їх компетенції, готують та вносять в установленому порядку пропозиції щодо його вдосконалення; а також здійснюють інші повноваження, визначені законами України.

4. *Військово-цивільні адміністрації* утворюються у разі потреби за рішенням Президента України. Наразі вони поділяються на:

– військово-цивільні адміністрації населених пунктів — тимчасові державні органи, що утворюються в одному чи декількох населених пунктах (селах, селищах, містах), в яких відповідні ради та/або їх виконавчі органи не здійснюють покладені на них повноваження, у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання. Військово-цивільні адміністрації населених пунктів здійснюють на відповідній території повноваження сільських, селищних, міських рад, районних у містах рад, виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад та голів та інші повноваження, визначені чинним законодавством;

– військово-цивільні адміністрації району, області — тимчасові державні органи, що утворюються у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» строки або для здійснення керівництва у сфері забезпечення громадського порядку і безпеки. Вони здійснюють на відповідній території повноваження районних, обласних рад, державних адміністрацій та інші повноваження.

Експрес-опитування

- ? Надайте визначення поняття виконавчої влади.
- ? У чому полягає призначення виконавчої влади у системі стримувань і противаг?
- ? Охарактеризуйте основні функції виконавчої влади.
- ? Які ознаки виконавчої влади вам відомі?
- ? Перелічіть основні нормативно-правові акти, які регулюють конституційно-правовий статус і діяльність органів виконавчої влади.
- ? Класифікуйте органи виконавчої влади за різними підставами.
- ? Визначте конституційно-правий статус Кабінету Міністрів України, порядок його формування і склад.
- ? Які завдання, функції та повноваження КМУ вам відомі?
- ? Назвіть принципи організації та діяльності органів виконавчої влади в Україні.
- ? У чому полягає зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра і членів КМУ?
- ? Які акти видає Кабінет Міністрів України?
- ? Хто має право скликати засідання Уряду?
- ? Який орган забезпечує діяльність Кабінету Міністрів України?
- ? У чому полягає конституційно-правова відповідальність Уряду України?
- ? Надайте визначення міністерства та охарактеризуйте його основні завдання. Назвіть відомі вам міністерства.
- ? Надайте визначення державної служби та охарактеризуйте її основні завдання. Назвіть відомі вам державні служби.
- ? Надайте визначення державного агентства та охарактеризуйте його основні завдання. Назвіть відомі вам державні агентства.
- ? Надайте визначення державної інспекції та охарактеризуйте її основні завдання. Назвіть відомі вам державні інспекції.
- ? Надайте визначення ЦОВВ зі спеціальним статусом та охарактеризуйте його основні завдання. Назвіть відомі вам ЦОВВ зі спеціальним статусом.
- ? У чому полягають особливості конституційно-правового статусу Ради міністрів Автономної Республіки Крим?
- ? Які місцеві органи державної виконавчої влади в Україні вам відомі?

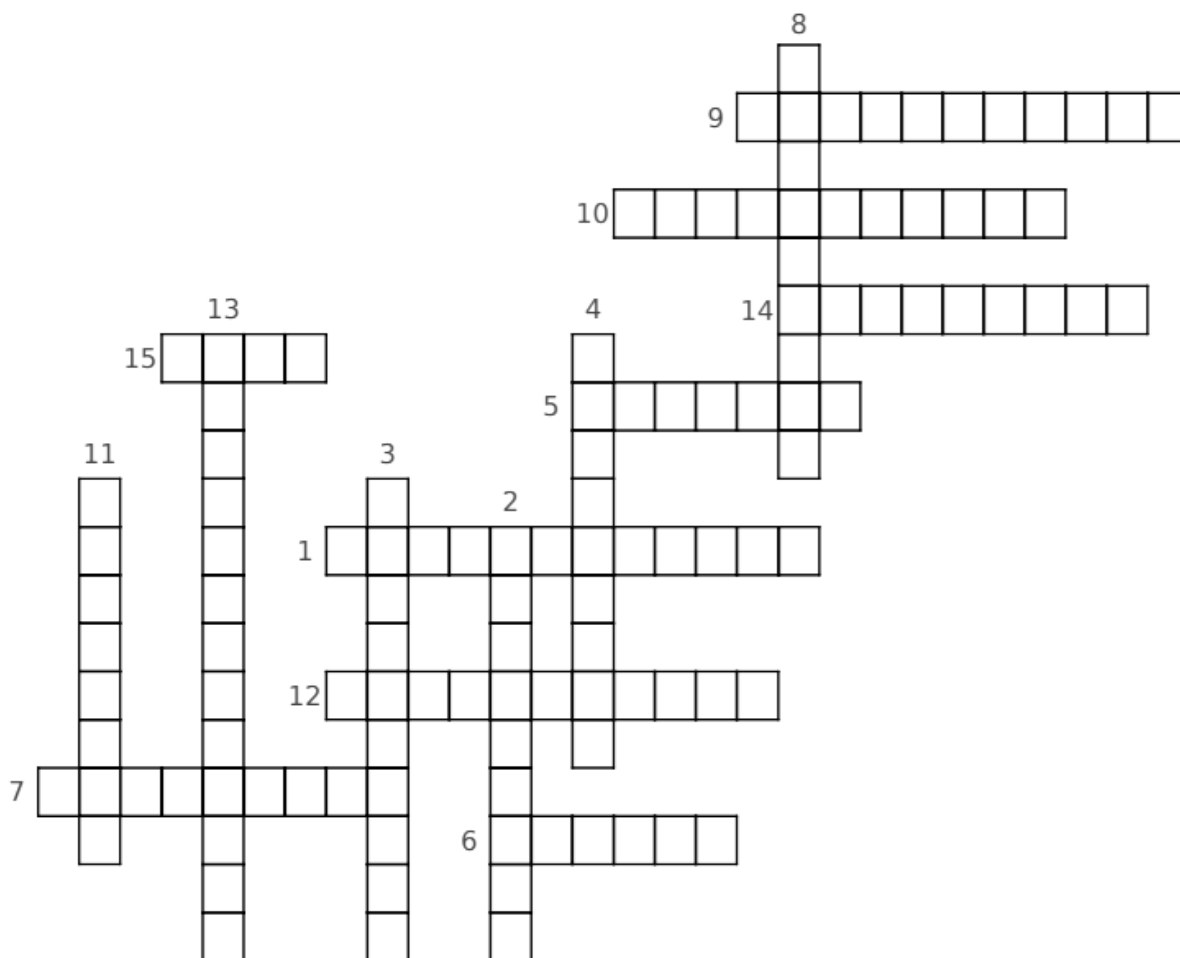
Для допитливих

- ✎ У чому полягає відмінність між державними органами виконавчої влади та виконавчими органами системи місцевого самоврядування? Між державними органами виконавчої влади та виконавчими органами підприємств, установ і організацій?
- ✎ Охарактеризуйте основні моделі урядів в світі.
- ✎ У чому полягає особливість організації та діяльності МДА у місті Києві?

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Роль політичного лідерства в зміцненні виконавчої влади: сучасні проблеми та перспективи розвитку
- ✉ Виконавча влада: проблеми управлінської діяльності.
- ✉ Сучасні проблеми взаємодії органів законодавчої та виконавчої влади.

Конституційний кросворд

1. Кабінет Міністрів України є ... органом.
2. Один з основних принципів діяльності місцевих державних адміністрацій.
3. Функція виконавчої влади, яка полягає в організації та здійсненні поточної управлінської діяльності.
4. Акт Кабінету Міністрів України нормативного характеру.
5. Один з міністрів України, які призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України.
6. Центральний орган виконавчої влади, більшість функцій якого складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам.
7. Центральний орган виконавчої влади, більшість функцій якого складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства.
8. Члени Уряду несуть ... відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів України.
9. Вичерпні повноваження, визначені Конституцією та законами України.
10. Ознака виконавчої влади, яка полягає у тому, що влада діє на безперервній основі.
11. Засідання Кабінету Міністрів вважається правоможним, якщо на ньому присутні більше ... посадового складу Кабінету Міністрів
12. Акти Уряду приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом ...
13. Акти Кабінету Міністрів України, що приймаються з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань.
14. Центральний орган виконавчої влади, більшість функцій якого складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління.
15. Систему органів виконавчої влади очолює ...

Тема 10

Конституційна юстиція в Україні

План заняття

1. Поняття та види конституційного контролю.
2. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
3. Склад і порядок формування Конституційного Суду України. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.
4. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України.
5. Конституційна скарга: поняття, критерії прийнятності, особливості розгляду.
6. Поняття й характеристика стадій конституційного судочинства. Поняття, юридична природа, види, порядок ухвалення та виконання актів Конституційного Суду України.

Поняття та види конституційного контролю. Наріжним каменем і головною формою правової охорони Конституції з метою запобігання її знеціненню, порушенням прав людини та принципу поділу влади є конституційний контроль. Поняття «конституційний контроль» має два значення:

а) широке – як функція (напрямок діяльності) усіх державних органів, уповноважених на перевірку й оцінку відповідності Конституції правових актів і юридично значущих дій підконтрольних об'єктів, усунення встановлених невідповідностей шляхом застосування юридичних засобів (зупинення дії, скасування або відмова в реєстрації правового акта, право вето, припинення повноважень тощо).

б) вузьке – функція (напрямок діяльності) спеціалізованого органу, виключною прерогативою якого є окремі з вищевказаних дій, які він уповноважений застосовувати в особливій процесуальній формі (конституційного провадження).

У широкому значенні конституційний контроль здійснюється парламентом, главою держави, урядом, судовими органами, а у вузькому – спеціально уповноваженим органом конституційної юрисдикції (Конституційним Судом України).

Об'єктами конституційного контролю є насамперед правові акти органів та посадових осіб публічної влади (переважно найвищих) та дотримання певних конституційно визначених процедур (призначення виборів, референдумів, реалізація процедури імпічменту). Конституційний контроль також може здійснюватися щодо правових актів або юридично значущої діяльності органів влади суб'єктів федерації у федеративних державах або, відповідно, органів влади в унітарних складних державах (наприклад, діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим – абз. 5 п. 1 ст. 150 Конституції України), а також політичних партій, інших громадських об'єднань тощо.

У світі наявні такі моделі конституційного контролю:

а) американська, яка передбачає здійснення конституційного контролю найвищим або усіма загальними судами (США, Ізраїль, Швеція, Японія);

б) європейська (австрійська), що передбачає наявність спеціалізованого органу судового конституційного контролю (Україна, Австрія, Чехія, Словаччина, Німеччина, Іспанія);

в) французька, яка передбачає наявність спеціалізованого квазісудового органу конституційного контролю та здійснення передусім превентивного контролю (Франція, Алжир, Іран).

У практиці конституційно-правового регулювання часто запроваджуються національні моделі, які поєднують суттєві риси організації та здійснення конституційного контролю в межах американської та європейської моделей (Греція, Канада, Португалія).

Критеріями виокремлення видів конституційного контролю є такі:

а) час здійснення: превентивний, або попередній (здійснення перевірки до набрання чинності актом або вчинення дії), і наступний (перевірка чинних актів або вчинених дій);

б) правові наслідки: консультативний (відсутність обов'язкового характеру актів контролю), постановний (обов'язковість актів контролю для інших суб'єктів);

в) обов'язковість проведення: обов'язковий (правові акти та дії повинні бути перевірені на конституційність, про що прямо вказано в законодавстві) і факультативний (не обов'язкова можливість здійснення перевірки);

г) спосіб проведення: абстрактний (поза зв'язком з конкретною справою) і конкретний (у зв'язку з конкретною справою);

г) підстави перевірки конституційності актів: матеріальний (перевірка змісту), формальний (перевірка форми та способу ухвалення акта або вчинення дій).

Наприклад, вирішення питань про конституційність законів України за конституційною скаргою особи належить до наступного, постановного, факультативного, конкретного, матеріального контролю; надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту є формою превентивного, постановного, обов'язкового, конкретного, формального конституційного контролю; надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України являє собою превентивний, постановний, обов'язковий, абстрактний, матеріальний конституційний контроль.

Функції та повноваження Конституційного Суду України. Функціями Конституційного Суду України є конституційний контроль й офіційне тлумачення Конституції України. У доктрині конституційного права також виокремлюють арбітражну (забезпечення принципу поділу влади) та правозахисну (захист конституційних прав і свобод особи) функції (Ж. Овсепян).

З метою реалізації вказаних функцій Конституційний Суд України (*надалі – Суд*) має компетенційні повноваження, передбачені статтями 150, 151, 151¹, 159, п. 28 ч. 1 ст. 85, ч. 6 ст. 111 Конституції України та ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України». Перелік повноважень наведено з урахуванням вказаних вище видів конституційного контролю:

1) абстрактний превентивний конституційний контроль:

а) надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

б) надання висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

в) надання висновків про відповідність Конституції України міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

2) абстрактний наступний конституційний контроль:

а) надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України;

б) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

в) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

3) *конкретний превентивний конституційний контроль*: надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

4) *конкретний наступний конституційний контроль*:

а) надання висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

б) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України;

5) *офіційне тлумачення Конституції України*.

Натомість, до повноважень Суду *НЕ належить вирішення питань про*:

а) офіційне тлумачення законів України та інших нормативних актів (до 30 вересня 2016 року Суд був компетентний офіційно тлумачити закони, що не відповідає його правовій природі);

б) законність актів органів державної влади, місцевого самоврядування;

в) конституційність правових актів Верховної Ради регламентного характеру (наприклад, постанов про прийняття закону в першому або другому читанні, про повернення на доопрацювання проекту закону тощо);

г) конституційність ненормативних правових актів органів публічної влади;

ґ) конституційність правових актів, втрата чинності якими зумовила припинення правовідносин, що виникли в результаті їхньої дії.

Склад і порядок формування Конституційного Суду України.

Структура та організація діяльності Конституційного Суду України. Згідно зі ст. 148 Конституції України, склад Суду становить 18 суддів, по 6 суддів призначають Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України

на дев'ять років, суддя не має права бути призначеним повторно. Суд є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів, які набули повноважень у визначеному законом порядку. Суддя Суду набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду, а статусу судді Суду – з дня, що є наступним за днем призначення на посаду.

Суддею Суду може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості, є правником із визнаним рівнем компетентності.

Суддя Суду має відповідати критерію політичної нейтральності, не може належати до політичних партій чи професійних спілок, публічно виявляти прихильність до них, брати участь у будь-якій політичній діяльності. Суддя Суду також не може суміщати свою посаду з будь-якою посадою в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, органі професійного правничого самоврядування, зі статусом народного депутата України, депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради, з іншим представницьким мандатом, з адвокатською діяльністю, з підприємницькою діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу або отримувати іншу винагороду, за винятком викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї, а також не може входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку.

Відбір кандидатур на посаду судді Суду з 2017 р. здійснюється на конкурсних засадах. Зокрема, відбір щодо осіб, яких призначає Президент України, здійснює конкурсна комісія, яку створює Президент України. Підготовку питання щодо розгляду на конкурсних засадах кандидатур на посаду судді Суду з'їздом суддів України здійснює Рада суддів України, а Верховною Радою України – комітет, до предмета відання якого належать питання правового статусу Суду (із серпня 2019 р. – Комітет з питань правової політики), у порядку, визначеному Регламентом Верховної Ради України.

Конкурсна комісія, Рада суддів України складають списки кандидатів, рекомендованих на посаду судді Конституційного Суду, кількість яких щонайменше втричі перевищує кількість вакансій. Загальний строк проведення конкурсу для відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду

становить два місяці. Порядок оголошення конкурсу на посаду судді Суду, прийняття заяв й інших документів, їхнього вивчення, оприлюднення, ухвалення рекомендацій, призначення на посаду судді Суду передбачено ст. 12–15 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Підстави припинення повноважень та звільнення з посади судді Суду передбачено у ст. 149¹ Конституції України.

Організаційну структуру Суду становлять:

1) Голова Суду, якого обирають зі складу суддів Суду на спеціальному пленарному засіданні Суду лише на один трирічний строк таємним голосуванням більшістю від конституційного складу Суду. Для обрання Голови Суду на спеціальному пленарному засіданні Суду створюється комісія з числа суддів Суду;

2) заступник Голови Суду, який виконує окремі повноваження за дорученням Голови Суду, за його відсутності виконує його обов'язки й обирається за його пропозицією на спеціальному пленарному засіданні Суду лише на один трирічний строк таємним голосуванням;

3) органи, що діють як Суд:

а) Велика палата (у складі всіх суддів Суду), яка здійснює майже всі конституційно визначені компетенційні повноваження Суду, зокрема вирішує процедурні питання, що виникають під час конституційного провадження, розглядає питання відповідності Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати у випадках, визначених Законом;

б) два сенати (від шести до дев'яти суддів кожен), які, передусім, розглядають питання щодо відповідності Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційними скаргами. Головою першого Сенату є Голова Суду, другого Сенату – його заступник;

в) шість колегій (у складі трьох суддів Суду), які вирішують питання щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням, конституційним зверненням, конституційною скаргою;

3) постійні комісії — допоміжні органи, що створюються з числа суддів Суду для вирішення питань організації його внутрішньої діяльності;

4) Секретаріат Суду, що здійснює організаційне, аналітичне, юридичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Суду. Керівника Секретаріату, його першого заступника, заступників за поданням Голови Суду

призначає та звільняє Суд. Кандидати на вказані посади мають відповідати кваліфікаційним вимогам, передбаченим для осіб, які претендують на зайняття посади державної служби категорії «А»;

4¹) служба судових розпорядників та патронатна служба судді Суду, які діють у складі Секретаріату Суду;

5) Науково-консультативна рада при Суді, що утворена з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Суду, що потребують наукового забезпечення;

6) інші складники: архів, бібліотека, офіційне видання «Вісник Конституційного Суду України», прес-служба, приймальня громадян тощо.

Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України.

Суб'єктами звернення до Суду є:

1) щонайменше сорок п'ять народних депутатів України – в усіх випадках конституційного подання, а також конституційного звернення для надання висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

2) Президент України – в усіх тих випадках, у яких мають право звертатися щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, а також у формі конституційного звернення для вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим згідно з ч. 2 ст. 137 Конституції України;

3) Верховний Суд – в усіх випадках конституційного подання;

4) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – в усіх випадках конституційного подання;

5) Верховна Рада Автономної Республіки Крим – в усіх випадках конституційного подання;

6) Кабінет Міністрів України – у формі конституційного звернення для надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

7) Верховна Рада України – у формі конституційного звернення для надання висновків щодо: відповідності законопроекту про внесення змін до

Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України, додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту, порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

8) фізична особа або юридична особа приватного права, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України – у формі конституційної скарги.

Формами звернення до Суду є:

1) конституційне подання – це письмове клопотання щодо офіційного тлумачення Конституції України або визнання акта (його окремих положень) неконституційним. Такими актами є закони України та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) конституційна скарга – це письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі;

3) конституційне звернення – це письмове клопотання про надання висновку щодо інших компетенційних повноважень Суду (відповідності Конституції України чинного міжнародного договору України або міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, законопроекту про внесення змін до Конституції України, додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту, порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України).

Конституційна скарга: критерії прийнятності, особливості розгляду. Конституційна скарга, про яку вже було згадано, є порівняно новим для української юриспруденції інститутом, запровадженим до вітчизняної Конституції України у 2016 р. В Україні реалізовано модель неповної (часткової) конституційної скарги, яка має ознаки *статутної* (*statute* – закон), оскільки можливе вирішення питань про конституційність виключно законів або їхніх окремих положень.

Критеріями прийнятності конституційних скарг є такі:

1) належний суб'єкт подання – зокрема, ним не може бути юридична особа публічного права;

2) вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження - судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду);

3) вказівка конкретних положень закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретних положень Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України;

4) вказівка гарантованих(ого) Конституцією України прав(а) людини, які(е), на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону;

5) обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) та вимог конституційної скарги;

6) відсутність зловживань правом на подання конституційної скарги;

7) належний строк подання – не більш ніж три місяці з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України. Винятком є визнання Судом розгляду скарги необхідним із мотивів суспільного інтересу. У разі пропуску строку подання конституційної скарги у зв'язку з відсутністю повного тексту судового рішення, суб'єкт подання має право висловити у скарзі клопотання про поновлення пропущеного строку;

8) відповідність форми конституційної скарги до інших встановлених до неї вимог.

До особливостей розгляду конституційних скарг належать такі:

1) повернення керівником Секретаріату конституційної скарги у разі її невідповідності за формою, що не перешкоджає повторному зверненню до Суду;

2) остаточність однотайно постановленої ухвали Колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі;

3) не однотайно постановлена Колегією ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою спричиняє розгляд Сенатом питання про відкриття конституційного провадження у справі;

4) попри розгляд Сенатом, лише Велика палата, у виняткових випадках, з власної ініціативи може з метою запобігання незворотнім наслідкам, що

можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення, видати забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом, у якому встановити тимчасову заборону вчиняти певну дію;

5) потреба наявності голосів щонайменше двох третин суддів Суду, які розглядають справу в Сенаті, для ухвалення рішення Суду;

6) можливість Суду вказати у резолютивній частині рішення про те, що в судовому рішенні, в якому застосовано оскаржуваний закон України (його положення), останній витлумачено у спосіб, що не відповідає Конституції України.

Поняття й характеристика стадій конституційного судочинства. Поняття, правова природа, види, порядок ухвалення та виконання актів Конституційного Суду України. Стадіями є частини конституційного судочинства, результатом яких є досягнення певного проміжного результату під час розгляду певної справи. До стадій конституційного провадження належать відкриття конституційного провадження, підготовка матеріалів справи до слухання, розгляд справи у пленарному засіданні, ухвалення рішення та його виконання. Іноді виокремлюють і деякі інші стадії – напр., на початку такі стадії, як звернення до Суду та їхня попередня перевірка, також після ухвалення рішення окремою складовою називають його офіційне оприлюднення.

Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України», строк конституційного провадження не повинен перевищувати шість місяців (з дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі). Натомість, такий строк не може перевищувати один календарний місяць для справ: а) щодо конституційності законопроекту про внесення змін до Конституції України; б) щодо конституційності актів Кабінету Міністрів України за зверненням Президента України; в) щодо яких Сенат, Велика палата визнали конституційне провадження невідкладним.

Суд, здійснюючи компетенційні та самоорганізаційні повноваження, ухвалює процесуальні та непроцесуальні акти. Останніми є такі, що не пов'язані з конституційним провадженням, і являють собою правову форму здійснення Судом самоорганізаційних повноважень. До них належать постанови з приводу організаційних, фінансових, кадрових та інших питань внутрішньої діяльності.

До процесуальних актів Суду належать:

1) рішення, які ухвалюють Велика палата (не менше ніж десятьма голосами) або Сенат (не менш ніж двома третинами суддів Суду, які розглядали

справу в Сенаті) за результатами розгляду по суті конституційних подань і конституційних скарг на закритій частині пленарного засідання поіменним голосуванням суддів Суду, які розглядали справу;

2) висновки, які надає Велика палата (не менше ніж десятьма голосами) за результатами розгляду по суті конституційних звернень на закритій частині пленарного засідання поіменним голосуванням суддів Суду, які розглядали справу;

3) ухвали, які постановляє Суд для вирішення питань, пов'язаних із відкриттям, відмовою у відкритті, закриттям провадження у справі, іншими процесуальними діями, клопотаннями, процедурою розгляду справ;

4) забезпечувальні накази, про які згадано в попередньому питанні. Вони втрачають чинність з дня ухвалення рішення або постановлення ухвали про закриття конституційного провадження у справі.

Суддя Суду може викласти в письмовій формі окрему думку до рішення, висновку, ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження.

Рішення та висновки Суду є остаточними і не можуть бути оскаржені. У рішенні, висновку Суд може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку. Суд також може вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку. За невиконання рішень та недодержання висновків Суду настає відповідальність згідно із законом.

Щодо правової природи рішень та висновків Суду існує декілька наукових позицій: 1) вони є актами застосування конституційних норм до нормативно-правових актів (їх окремих норм) або законопроектів; 2) вони є нормотворчими актами; 3) вони є допоміжними (субсидіарними) джерелами конституційного права (*Д. С. Терлецький*).

Експрес-опитування

- ? Розкрийте підходи до розуміння конституційного контролю.
- ? Які форми абстрактного конституційного контролю вам відомі?
- ? Які правові акти уповноважений перевіряти на відповідність Конституції України (конституційність) Конституційний Суд України?

- ? Які складові порядку формування Конституційного Суду України?
- ? Які структурні складники Конституційного Суду України вам відомі?
- ? Назвіть склад і повноваження Сенату Конституційного Суду України.
- ? Назвіть суб'єктів звернення до Конституційного Суду України.
- ? У яких випадках Президент України є суб'єктом звернення?
- ? Що таке конституційне подання?
- ? Які суб'єкти конституційного подання?
- ? Чим конституційна скарга відрізняється від інших форм звернення до Конституційного Суду України?
- ? Які критерії прийнятності конституційної скарги?
- ? Що таке забезпечувальний наказ?
- ? Скільки голосів потрібно для ухвалення рішення по суті конституційної скарги?
- ? Які процесуальні строки розгляду справ у Конституційному Суді України вам відомі?
- ? Яка правова природа актів Конституційного Суду України?
- ? Наведіть відмінності між рішеннями та висновками Конституційного Суду України.
- ? Який порядок ухвалення висновків Конституційного Суду України?

Для допитливих

- ✍ Яка правова природа Конституційного Суду України? Чи належить він до органів судової влади?
- ✍ Які останні юридичні позиції висловив Конституційний Суд України у своїх рішеннях, висновках, ухвалах тощо?
- ✍ Які юридичні наслідки спричиняє визнання положень закону такими, що не відповідають Конституції України?

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Суб'єкти формування органів судового конституційного контролю: австрійська (європейська) модель.
- ✉ Моделі індивідуальної конституційної скарги: зарубіжний досвід.
- ✉ Забезпечувальний наказ як акт Конституційного Суду України.

Тема 11

Конституційні засади правосуддя

План заняття

1. Судова влада в системі публічної влади. Конституційні засади функціонування судової влади в Україні.
2. Конституційні засади судочинства в Україні.
3. Загальна характеристика системи судоустрою в Україні.
4. Конституційно-правовий статус суддів в Україні.
5. Статус і роль адвокатури та прокуратури в системі судового захисту прав людини.

Судова влада в системі публічної влади. Конституційні засади функціонування судової влади в Україні. Судова влада є самостійною і незалежною гілкою державної влади, що здійснюється системою сформованих відповідно до Конституції та законів України судами. Судова влада відіграє особливо важливу роль у функціонуванні сучасної держави і суспільства, позаяк саме за судами закріплене виключне право вирішувати фахово (професійно) спори та конфлікти, що виникають в державі, незалежно від їх характеру.

Самостійність і незалежність судової влади є необхідною передумовою функціонування правової держави, реалізація принципів якої залежить, зокрема, від діяльності судів та забезпечення права кожного на доступ до правосуддя.

У незалежній Україні принцип поділу державної влади (і, відповідно, виокремлення судової влади) вперше відобразився у Декларації про державний суверенітет України 1991 р. (ч. 3 Розділу III), що поклало початок утвердженню й розбудові конституційних основ судової влади в Україні.

Судова влада, здійснюючи свої функції, не залежить від інших державно-владних інституцій — вони не можуть втручатись у її діяльність. Судова влада покликана забезпечувати захист прав і свобод людини і громадянина, захищати інтереси держави і суспільства в цілому.

Ознаками судової влади в Україні є:

– самостійність і незалежність судової влади, заборона на втручання в діяльність судової влади будь-яких інших суб'єктів;

- виключне право фахово розв'язувати (вирішувати) будь-які правові спори у суспільстві, в тому числі — конфлікти між різними державно-владними структурами, тобто судовій владі належить роль арбітра у спорах про право;
- монопольне право на здійснення правосуддя та заборона делегування чи привласнення функцій судів будь-якими суб'єктами;
- виключне право на винесення владного рішення у конкретній адміністративній, кримінальній, цивільній справі;
- особливий порядок формування суддівського корпусу;
- здійснення судами своїх функцій і повноважень у чітко регламентованій законом загальнообов'язковій процесуальній формі;
- загальнообов'язковість судових рішень для всіх суб'єктів правовідносин незалежно від їх правового статусу;
- забезпечення виконання вимог і рішень суду силою державного примусу, для чого утворюються спеціальні державні органи (Веніславський В.Ф.).

Функції судової влади — це напрями і види здійснення правосуддя в межах і порядку, передбачених Конституцією та законами України.

Відомий французький мислитель Шарль Луї де Мотеск'є говорив про такі функції судової влади, як забезпечення законності; охорона прав та інтересів громадянина; правосуддя; охорона свободи волі і безпеки особи, вирішення конфліктів між громадянами; охорона закону, безпеки, свобод і власності особи.

Функції судової влади можуть бути класифіковані на:

- 1) зовнішні, які впливають і діють на широке коло суб'єктів. До них належать, передусім, правосуддя і функція судового контролю;
- 2) внутрішні (самоорганізаційні), які спрямовані на врегулювання внутрішньої діяльності (наприклад, функція суддівського самоврядування).

Конституційні засади організації та функціонування судової влади унормовані в Основному Законі, а також Законі України «Про судоустрій і статус суддів», який визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом.

Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Символами судової влади є державні символи України — Державний Герб України і Державний Прапор України.

Конституційні засади судочинства в Україні. Конституційні засади судочинства є цінностями і принципами, спрямованими на організацію справедливої, незалежної та доброчесної судової влади. Конституційні засади судочинства отримали своє унормування в Конституції України. Згідно із ч. 2 ст. 129 Основного Закону, до основних засад судочинства в Україні належать:

1) *рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.* Цей принцип означає, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. При цьому, суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом.

2) *забезпечення доведеності вини* (презумпція невинуватості). Основою принципу є положення ст. 62 Основного Закону, згідно із якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;

3) *змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.* Змагальність сторін — це демократичний принцип судочинства, відповідно до якого розгляд справи відбувається у формі протиставлення правових позицій сторін. У судовому процесі суб'єкти процесуальних правовідносин, об'єднані спільними правовими позиціями, завданнями у процесі, виступають стороною, що протистоїть іншій стороні. Саме в цьому протиставленні правових позицій і полягає сутність принципу змагальності, який передбачає наявність сторін, що змагаються. Однак формальна наявність сторони ще не означатиме реалізації

правосуддя на засадах змагальності. Відправним моментом останньої виступає саме протилежність завдань і правових позицій цих сторін (Погорецький М. А.);

4) *підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором.* Підтримання публічного обвинувачення в суді віднесено Конституцією України до функцій прокуратури (ст. 131¹); державне обвинувачення — це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

5) *забезпечення обвинуваченому права на захист.* Відповідно до ч. 2 ст. 63 Конституції України підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист, що полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права;

6) *гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами.* Судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення. Інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову тощо є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України, крім винятків, установлених законом.

Особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду. Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»);

7) *розумні строки розгляду справи судом.* Розумним строком вважається найкоротший строк розгляду і вирішення справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватених зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах;

8) *забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення.* Цей принцип

закріплений у важливих міжнародних документах, зокрема п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. встановлює, що кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищою судовою інстанцією згідно з законом.

9) *обов'язковість судового рішення*. Відповідно до ст. 129¹ Конституції суд ухвалює рішення іменем України; судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства.

Загальна характеристика системи судоустрою в Україні. В Україні діє єдина система судоустрою. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Єдність системи судоустрою забезпечується: 1) єдиними засадами організації та діяльності судів; 2) єдиним статусом суддів; 3) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; 4) єдністю судової практики; 5) обов'язковістю виконання на території України судових рішень; 6) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; 7) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; 8) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» систему судоустрою складають:

1) *місцеві суди*. Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом.

Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди. Вони розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції.

Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом. Місцеві адміністративні суди розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи).

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, з числа яких призначається голова суду та, у визначених законом випадках, заступник або заступники голови суду. З числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, визначеному процесуальним законом.

2) *апеляційні суди* діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, — як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах.

Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах.

У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про обрання секретаря судової палати приймаються зборами суддів апеляційного суду за пропозицією голови суду. Судову палату очолює секретар судової палати, який обирається з числа суддів цього суду строком на три роки.

У системі судоустрою діють *вищі спеціалізовані суди* як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ. Вищими спеціалізованими судами є:

- 1) Вищий суд з питань інтелектуальної власності;
- 2) Вищий антикорупційний суд.

У складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватися судові палати для розгляду окремих категорій справ у першій інстанції, а також утворюється апеляційна палата для розгляду справ в апеляційній інстанції. Апеляційна палата вищого спеціалізованого суду діє у його складі на засадах інституційної, організаційної, кадрової та фінансової автономії.

3) Верховний Суд — є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд:

1) здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, — як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;

3) надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;

4) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

5) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України;

6) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

7) забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування; а також здійснює інші повноваження, визначені законом.

До складу Верховного Суду входять судді у кількості не більше двохсот. У складі Верховного Суду діють:

- Велика Палата Верховного Суду;
- Касаційний адміністративний суд;
- Касаційний господарський суд;
- Касаційний кримінальний суд;

– Касаційний цивільний суд.

До складу кожного касаційного суду входять судді відповідної спеціалізації.

Конституційно-правовий статус судді в Україні — це конституційні засади призначення, принципи діяльності судді, його права та обов'язки, гарантії діяльності, а також відповідальність відповідно до чинного законодавства.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Таке призначення за загальним правилом здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. Чинним законодавством встановлюються вимоги до кандидатів на посаду судді. Так, суддею може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, доброчесним та володіє державною мовою.

Не може бути призначений суддею громадянин, який: 1) визнаний судом обмежено дієздатним або недієздатним; 2) має хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню функцій зі здійснення правосуддя; 3) має незняту чи непогашену судимість. Не може претендувати на посаду судді особа, до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду.

Принципи конституційно-правового статусу судді — це фундаментальні, основоположні ідеї, що лежать в основі правового регулювання статусу судді в Україні. Серед них слід зазначити:

а) незалежність судді — означає, що суддя підкоряється тільки чинному законодавству; втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом;

б) недоторканність та імунітет судді — без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку;

в) незмінюваність судді — судді гарантується перебування на посаді судді до досягнення ним шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень. Суддю не може бути переведено до іншого суду без його згоди, крім переведення у разі реорганізації, ліквідації або припинення роботи суду; або у порядку дисциплінарного стягнення.

Суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

Суддя до звільнення з посади або припинення його повноважень не може бути нагороджений державними нагородами, а також будь-якими іншими нагородами, відзнаками, грамотами. Суддя може бути нагороджений державними нагородами лише за проявлену ним особисту мужність і героїзм в умовах, пов'язаних із ризиком для життя.

Професійні судді виконують конституційну функцію — здійснення правосуддя, чим обумовлений їх спеціальний правовий статус. Права судді, пов'язані зі здійсненням правосуддя, визначаються Конституцією України, процесуальним та іншими законами. Зокрема, суддя *має право*:

- 1) брати участь у суддівському самоврядуванні;
- 2) утворювати громадські об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня;
- 3) бути членом національних або міжнародних асоціацій та інших організацій, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії та науки;
- 4) підвищувати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку;

До *обов'язків* судді належать:

- 1) обов'язок додержуватись присяги;
- 2) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;
- 3) дотримуватися правил суддівської етики;
- 4) подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді;
- 5) виявляти повагу до учасників процесу;

6) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом;

7) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції;

8) подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

9) систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні (проходити підготовку у Національній школі суддів України не менше ніж раз на три роки);

10) звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання;

11) підтверджувати законність джерела походження майна.

Гарантії діяльності судді — це сукупність форм, засобів і способів, що забезпечують ефективне виконання суддею своїх повноважень та його незалежність.

Кравчук В. М. поділяє гарантії діяльності судді на:

1. Нормативно-правові — це сукупність взаємопов'язаних норм права, які утворюють єдину правову базу для ефективного реалізації функцій і повноважень, тобто цілісний правовий механізм, який забезпечує реалізацію прав та обов'язків суддів. За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії поділяються на дві групи:

а) загальні (конституційно-правові) — закріплені в нормах-принципах, нормах права, які встановлюють юридичні права та обов'язки суддів, в процесуальних нормах, а також нормах, які передбачають юридичну відповідальність;

б) інституційні, що є сукупністю взаємопов'язаних норм різних галузей та інститутів права, які утворюють єдину правову базу для ефективного реалізації функцій та повноважень, тобто цілісний правовий механізм діяльності (реалізації прав та виконання обов'язків) суддів (Кравчук В.М.).

2. Організаційно-правові гарантії — забезпечують систематичну діяльність держави, її органів та посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, міжнародних правозахисних організацій, спрямовану на створення сприятливих умов для здійснення суддями своїх

завдань, функцій і повноважень. Організаційно-правові гарантії діяльності суддів поділяються: залежно від сфери дії на національні (внутрішньодержавні) та міжнародні (інтернаціональні); за змістом діяльності на контрольні, процедурні, організаційно-технічні тощо (Кравчук В.).

Гарантії конституційно-правового статусу судді визначаються як змістом охарактеризованих вище принципів його діяльності, так і матеріальним та організаційним забезпеченням суддів — йдеться, насамперед, про матеріальне, побутове та соціальне забезпечення суддів як під час здійснення ними своїх повноважень, так і суддів у відставці, а також про забезпечення їх особистої безпеки (Федоренко В. Л.). Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 140 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді, члени їхніх сімей та їхнє майно перебувають під особливим захистом держави.

Судді несуть юридичну *відповідальність* в порядку, встановленому законом. Притягнення судді до відповідальності відбувається з урахуванням вимог норм закону щодо недоторканності судді. Крім того, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження, зокрема з таких підстав:

1) умисна або внаслідок недбалості: а) незаконна відмова в доступі до правосуддя; б) незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін; в) порушення засад гласності і відкритості судового процесу; г) порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів; ґ) незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу; д) порушення правил щодо відводу (самовідводу);

2) безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи; зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення;

3) допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу тощо;

4) умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків;

5) розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;

6) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку.

Статус і роль адвокатури та прокуратури в системі судового захисту прав людини. Згідно зі ст. 131¹ Основного Закону в Україні діє *прокуратура* — єдина система органів державної влади, яка здійснює встановлені Конституцією функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Прокуратура України здійснює:

1) підтримання публічного обвинувачення в суді;

2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються Законом України «Про прокуратуру».

Функції прокуратури України здійснюються виключно прокурорами. Делегування функцій прокуратури, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє *адвокатура* (ст. 131² Конституції України) — недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому чинним законодавством.

Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та

службових осіб. При цьому, держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності.

Згідно із ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. Це означає, що держава гарантує можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує.

У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо надання безоплатної правової допомоги визначається Законом України «Про безоплатну правову допомогу».

Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Експрес-опитування

- ? Розкрийте призначення судової влади в конституційній державі.
- ? Які ознаки судової влади вам відомі?
- ? Надайте визначення та охарактеризуйте функції судової влади.
- ? Назвіть та охарактеризуйте основні засади судочинства.
- ? Чи можливе делегування функцій судів іншим органам або посадовим особам?
- ? Яким чином забезпечується єдність системи судоустрою в Україні?
- ? Надайте характеристику судової системи України.
- ? Назвіть види судів загальної юрисдикції.
- ? Які суди є вищими спеціалізованими судами в Україні?
- ? Надайте правову характеристику Верховному Суду.
- ? Охарактеризуйте порядок призначення судді на посаду.
- ? Яка особа не може бути призначена суддею?

- ? Надайте визначення та охарактеризуйте принципи конституційно-правового статусу судді.
- ? Які права суддів вам відомі?
- ? Які обов'язки суддів вам відомі?
- ? Наведіть визначення та охарактеризуйте гарантії діяльності судді.
- ? Розкрийте питання відповідальності суддів згідно з чинним законодавством.
- ? Розкрийте сутність і зміст інституту прокуратури в системі судового захисту. Які функції покладаються на прокуратуру?
- ? Охарактеризуйте статус і роль адвокатури в системі судового захисту.

Для допитливих

- ✎ Охарактеризуйте порядок утворення судів загальної юрисдикції.
- ✎ Що є умовами ефективності судової влади?

Питання для самостійної роботи та обговорення

- ✉ Діяльність вищих спеціалізованих судів в Україні.
- ✉ Громадський контроль за діяльністю органів судової влади.
- ✉ Діяльність Вищої ради правосуддя як органу суддівського врядування.

Перелік питань для підготовки до семестрового контролю (іспитів і заліків)

1. Поняття та зміст конституційного ладу.
2. Принципи конституційного ладу України. Гуманістичні, економічні, політичні основи конституційного ладу.
3. Україна як демократична та правова держава.
4. Державний лад та форма держави: поняття і співвідношення.
5. Принципи державного ладу України.
6. Принцип республіканської форми правління в Україні. Проблема парламентсько-президентської і президентсько-парламентської республіки.
7. Конституційні (юридичні) ознаки України як унітарної держави.
8. Україна — соціальна держава: конституційна характеристика.
9. Поняття та сутність народовладдя в Україні.
10. Організаційно-правові форми прямого народовладдя.
11. Поняття і форми представницької демократії.
12. Безпосередня демократія: поняття, конституційна природа, форми.
13. Народ — носій суверенітету і джерело державної влади.
14. Виборче право і виборча система: поняття і принципи.
15. Поняття та конституційно-правова регламентація референдумів. Види референдумів.
16. Конституційно-правова відповідальність за порушення виборчого законодавства.
17. Правове положення особистості: поняття, структура, принципи.
18. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правове положення людини і громадянина.
19. Класифікація конституційних прав та свобод людини і громадянина.
20. Принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина.
21. Гарантії здійснення прав, свобод і обов'язків людини та громадянина.

22. Конституційні обов'язки людини і громадянина: юридична природа і види.
23. Громадянство: поняття і конституційна природа.
24. Поняття і види громадянських станів особистості. Правова регламентація громадянських станів особистості.
25. Принципи громадянства України, їх правове закріплення.
26. Належність до громадянства і набуття громадянства України.
27. Умови прийняття до громадянства України.
28. Громадянство дітей відповідно до законодавства України.
29. Припинення громадянства України: підстави та порядок.
30. Особливості правового статусу закордонних українців.
31. Особливості конституційно-правового статусу осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.
32. Особи без громадянства: поняття та особливості правового положення. Проблема полігромадянства.
33. Поняття і особливості правового статусу біженців.
34. Права та обов'язки біженців.
35. Формування і розвиток теорії громадянського суспільства.
36. Конституційні основи формування і розвитку громадянського суспільства в Україні.
37. Поняття, структура та принципи самоорганізації громадянського суспільства.
38. Основні інститути громадянського суспільства і конституційні засоби забезпечення його функціонування.
39. Громадські об'єднання: поняття, порядок утворення та реєстрація.
40. Права та обов'язки громадських об'єднань.
41. Конституційно-правовий статус і види релігійних організацій.
42. Конституційно-правовий статус профспілок.
43. Конституційно-правовий статус політичних партій.
44. Порядок створення політичних партій. Принципи діяльності політичних партій.
45. Припинення діяльності політичних партій.
46. Поняття органу держави, його ознаки і конституційний статус.

47. Правове регулювання і порядок формування органів держави і місцевого самоврядування.
48. Конституційна організація державної влади і місцевого самоврядування в Україні.
49. Принципи організації і діяльності органів державної влади.
50. Система органів державної влади. Класифікація (види) органів державної влади.
51. Конституційно-правові принципи та види взаємодії місцевих органів.
52. Поняття, система та принципи місцевого самоврядування.
53. Конституційний статус депутата місцевої ради і правові гарантії діяльності депутата.
54. Територіальна громада як первинний суб'єкт місцевого самоврядування.
55. Взаємодія органів місцевого самоврядування з органами виконавчої влади на місцях.
56. Конституційний склад та структура Верховної Ради України.
57. Функції і повноваження Верховної Ради України.
58. Сесія — основна організаційно-правова форма діяльності Верховної Ради України.
59. Законодавча влада в Україні. Конституційна природа парламенту — Верховної Ради України.
60. Конституційний статус народного депутата України і правові гарантії його діяльності.
61. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.
62. Конституційно-правовий статус народного депутата України та гарантії його діяльності. Природа депутатського мандату.
63. Інститут президентства в Україні: історія становлення і сучасний етап розвитку.
64. Конституційно-правовий статус Президента України. Порядок вступу на пост Президента України.
65. Повноваження Президента України.
66. Акти Президента України. Інститут контрасигнатури.
67. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України. Процедура імпічменту.

68. Система центральних органів виконавчої влади.
69. Кабінет Міністрів України: склад, компетенція.
70. Кабінет Міністрів України: місце у системі органів виконавчої влади, структура, акти.
71. Порядок формування Кабінету Міністрів України.
72. Відставка Кабінету Міністрів України.
73. Конституційно-правовий статус і система органів виконавчої влади на місцях.
74. Державна територія: поняття та склад.
75. Державний кордон: поняття, види, встановлення
76. Судова система: склад і принципи функціонування.
77. Поняття і принципи територіального устрою України.
78. Адміністративно-територіальний устрій України і порядок вирішення питань щодо адміністративно-територіального устрою.
79. Сучасний етап конституційних перетворень в Україні.
80. Форми правосуддя. Конституційні принципи судочинства.
81. Конституційний Суд України: правова природа, склад, структура та повноваження.
82. Судова влада: поняття, склад і принципи функціонування.
83. Поняття, система і порядок використання державних символів України.
84. Автономна Республіка Крим — територіальна автономія у складі України.
85. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.
86. Зміни до Конституції України. Перспективи конституційних перетворень.
87. Конституційна реформа в Україні: зміст і основні етапи.

Рекомендована література

Нормативні джерела:

До всіх тем

- ⇒ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Конституція Автономної Республіки Крим : прийнята на другій сесії Верховної Ради Автономної Республіки Крим 21.10.1998; затверджена Законом України від 23.12.1998 № 350-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX> (дата звернення: 11.01.2020).
- ⇒ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 1

- ⇒ Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Акт проголошення незалежності України : прийнятий Постановою Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про здійснення влади народом : Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 № 6-рп/2005. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості : Закон України від 23.12.2014 № 35-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35-19> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 2

- ⇒ Про державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007 № 698-V. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/698-16> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 № 1932-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1932-15> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 3

- ⇒ Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1947 № 217 A (III). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_524 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України 11.12.2003 № 1382-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі за зверненнями жителів міста Жовті Води : Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про безоплатну медичну допомогу : Рішення Конституційного Суду України від 29.05.2002 № 10-рп/2002. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про охоронюваний законом інтерес : Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/v018p710-04> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22.06.2012 № 5026-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5026-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про професійних та творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 07.10.1997 № 554/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2625-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Європейська конвенція про визначення правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій (ETS № 124) URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/124> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 4

- ⇒ Про громадянство : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1947 № 217 А (III). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 11.08.2019).)

- ⇒ Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Європейська конвенція про громадянство : Міжнародний документ від 06.11.1997. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_004 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Конвенція про скорочення безгромадянства : Міжнародний документ від 30.08.1961. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_240 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3857-12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про імміграцію : Закон України від 07.06.2001 № 2491-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2491-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про закордонних українців : Закон України від 04.03.2004 № 1582-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1582-15> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 5

- ⇒ Конвенція про міжнародну цивільну авіацію : Міжнародний документ від 07.12.1944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Положення про порядок вирішення питань адміністративного територіального устрою Української РСР : затверджене Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12.03.1981 № 1654-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Автономну Республіку Крим : Закон України від 17.03.1995 № 95/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95/95-вр> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n6> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про столицю України — місто-герой Київ : Закон України від 15.01.1999 № 401-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 № 2494-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві : Рішення Конституційного Суду України від 25.12.2003 № 21-пп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-03> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва : Рішення Конституційного Суду України від 13.10.2005 № 9-пп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-05> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про адміністративно-територіальний устрій : Рішення Конституційного суду України від 13.07.2001 № 11-пп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#n54> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 6

- ⇒ Європейська хартія місцевого самоврядування : Міжнародний документ від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 № 93-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15/ed20180828#n12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: схвалена розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про об'єднання територіальних громад: Рішення Конституційного Суду України від 18.06.2002 № 12-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-02> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 7

- ⇒ Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#n86> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ У справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України : Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2010 № 11-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про перебування народного депутата України у депутатській фракції : Рішення Конституційного Суду України від 25.06.2008 № 12-рп/2008. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про Римський Статут : Висновок Конституційного Суду України від 11.07.2001 № 3-в/2001 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі щодо повноважності Верховної Ради України : Рішення Конституційного Суду України від 17.10.2002 № 17-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/116/95-вр> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 8

- ⇒ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Про державні нагороди України : Закон України від 16.03.2000 № 1549-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1549-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про офіційні символи глави держави : Указ Президента України від 29.11.1999 № 1507/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1507/99> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про забезпечення проведення церемонії вступу на пост новообраного Президента України : Указ Президента України від 30.11.1999 № 1509/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1509/99/> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Національний координаційний центр кібербезпеки : Указ Президента України від 07.06.2016 № 242/2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/242/2016> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 25.04.2016 № 171/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/171/2016> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Національну раду з питань антикорупційної політики : Указ Президента України від 14.10.2014 № 808/2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/808/2014> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Комісію при Президентові України з питань громадянства : Указ Президента України від 30.04.2005 № 740/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740/2005#n22> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Комісію при Президентові України у питаннях помилування : Указ Президента України від 06.12.1999 № 1532/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1532/99> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України від 15.11.2006 № 970/2006. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/970/2006> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Питання забезпечення діяльності Президента України : Указ Президента України від 20.06.2019 № 417/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4172019-27609> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Положення про Офіс Президента України : затверджене Указом Президента України від 25.06.2019 № 436/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4362019-27681> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі щодо недоторканності та імпідменту Президента України : Рішення Конституційного суду України від 10.12.2003 № 19-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503/97> дата звернення: 11.08.2019).

До теми 9

- ⇒ Про Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України : Указ Президента України від 12.03.1996 № 179/96. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/179/96> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-п> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-п> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 599 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/599-2009-п> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/243788058> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16.06.2011 № 3530-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3530-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві : Рішення Конституційного Суду України від 25.12.2003 № 21-пп/2003 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-03> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/141-19> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 563 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/563-2011-п> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 10

- ⇒ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Регламент Конституційного Суду України : Постанова Конституційного Суду України від 22.02.2018 № 1-пс/2018 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Рішення Конституційного Суду України від 02.12.2019 № 11-р/2019 у справі щодо офіційного тлумачення положень статті 151-2 Конституції України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Рішення Конституційного Суду України від 22.01.2020 № 1-р(І)/2020 у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини четвертої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України». URL: <http://www.ccu.gov.ua/dokument/1-ri2020> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Рішення Конституційного Суду України від 23.06.1997 № 2-зп у справі про акти органів Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Рішення Конституційного Суду України від 11.07.1997 №3-зп у справі щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2000 № 15-рп/2000 у справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Рішення Конституційного Суду України від 26.06.2008 № 13-рп/2008 у справі про повноваження Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-08> (дата звернення: 11.08.2019).

До теми 11

- ⇒ Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 № 1к/95-ВР (втрата чинності — 28.06.1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1k/95-vr> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 11.08.2019).

- ⇒ Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про право на правову допомогу : Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#n54> (дата звернення: 11.08.2019).
- ⇒ У справі про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України : Рішення Конституційного Суду України від 05.04.2011 № 3-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v003p710-11> (дата звернення: 11.08.2019).

Наукова та навчальна література:

До всіх тем

1. Афанасьєва М. В., Бальцій Ю. Ю., Батан Ю. Д. [та ін.]. Конституційне право України : прагматичний курс: навч. посіб. / за ред. М.В. Афанасьєвої, А.А. Єзерова. Одеса : Юридична література, 2016. 256 с.
2. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів. Харків : Право, 2014. 376 с.
3. Конституційне право України : посіб. для підготовки до іспитів / Ю. Г. Барабаш., Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин та ін. — 3-те вид., переробл. та допов. Харків : Право, 2016. 346 с.
4. Конституція України у судових рішеннях : наук-практ.вид-ня / А. А. Єзеров, М. П. Орзіх, Д. С. Терлецький. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 432 с.

5. Проблеми сучасної конституціоналістики. Випуск 2 Конституційні перетворення в Україні : навч. посіб. / за ред. М. П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 440 с.
6. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. К. : Правова єдність, 2009. 1008 с.
7. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
8. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2016. 616 с.
9. Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України : навч. посіб. / Д. : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.

До теми 1

1. Белов Д. М. Принципи правової держави: конституційно-правовий вимір. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 26-33.
2. Галіцина Н. В. Основоволожні (теоретичні) засади концепції «соціальна держава». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 100-108.
3. Журавльова Г. С. Принцип соціальної держави та природа позитивної дискримінації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 44. Т. 1. С. 43-47.
4. Кваша А. С. Правова держава і верховенство права в Україні: семантичні особливості та критерії оцінювання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 136-142
5. Кісс С. В. Сутність поняття та основні ознаки соціальної держави. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 4. С. 22-27.
6. Кравчук В. Інститут основ конституційного ладу у системі конституційного права України. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 55-61.
7. Крусян А. Доктринальна концепція модернізації конституційних положень щодо засад конституційного ладу України. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 21-30.
8. Лощихін О. М., Якубовський Д. Г., Янішевський А. В. Реформування місцевої влади як одна з засад і гарантій конституційного ладу України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 1. С. 77-81.
9. Реньов Є. В. Цінності конституційного ладу України та їх правова

регламентація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.

10. Рябовол Л. Т. Гарантії конституційного ладу України як предмет дослідження: реалізація системного підходу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 29-32. URL: http://lsei.org.ua/4_2017/8.pdf (дата звернення: 11.08.2019).
11. Ставнійчук М. І. Конституційні аспекти поглиблення і демократичного розвитку конституційного ладу, як основа консолідації українського суспільства. *Держава і право. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 77. С. 68-84
12. Томенко М. В. Конституційний лад як політико-правова категорія: нотатки до наукової дискусії. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 22. С. 6-11.
13. Яковлев А. Соціальна держава і проблеми її конституційного вдосконалення в умовах сучасного розвитку України. *Юридична Україна*. 2016. № 5-6. С. 15-22.

До теми 2

1. Бакумов О. С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації: монографія. Харків : Право, 2015. 245 с.
2. Демократизация : учебное пособие / сост. и науч. ред. : К. В. Харпфер, П. Бернхаген, Р. Ф. Инглхарт, К. Вельцель; пер. с англ. под науч. ред. М. Г. Миронюка. — Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. 708 с.
3. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської комісії : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. — Вид. 3-є, виправл. і доповн. — Ч. 2 — Київ : Логос, 2016. 500 с.
4. Афанасьєва М. В. Зловживання суб'єктивним виборчим правом. *Право України*. 2013. № 5. С. 134–144.
5. Афанасьєва М. В. Поняття «виборча система»: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Митна справа*. 2012. № 2 (80). Ч. 2. Кн. 2. С. 318–327.
6. Батан Ю.Д., Стаднік О.І. Реформування систем місцевих виборів в Україні в контексті європейського досвіду. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. Вип. 73. С. 32–43.
7. Білан С. В. Роль та місце референдуму в структурі конституційного права та

- в системі галузей права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки*. 2017. Вип. 1 (1). С. 61-64.
8. Боднар М. Ю. Принципи конституційних референдумів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 37-40. URL: http://lsei.org.ua/2_2015/10.pdf (дата звернення: 11.08.2019).
 9. Коваленко М. Г. Питання удосконалення конституційних гарантій партисипативної демократії на місцевому рівні в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 32. С. 238-248.
 10. Ковальчук О. Проблеми визначення стадій виборчого процесу в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 855. С. 348-353.
 11. Кузнецов І. А. Конституційні інститути безпосередньої демократії. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право»*. 2016. Вип. 24. С. 115-121.
 12. Ломжець Ю. В. Народовладдя, представницька демократія та парламентаризм: проблеми співвідношення. *Конституційно-правові академічні студії*. 2018. № 1. С. 45-50.
 13. Мохончук Б. С. Вплив норм «м'якого права» на формування демократичної виборчої системи. *Форум права*. 2017. № 1. С. 127–135.
 14. Нестерович В. Ф. Поняття й види народного вето в контексті сучасних конституційно-правових трансформацій. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 27-33.
 15. Нестерович В. Ф. Постмодерні нормативні підходи конституційно-правових засад впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 24-29.
 16. Смук М. М. Проблема визначення народу як суб'єкта права законодавчої ініціативи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 36. Т. 1. С. 63-66.
 17. Стецюк П. Вибори у механізмі функціонування конституційної держави. *Право України*. 2013. № 5. С. 30-37.
 18. Шеверева В. Є., Сабадаш І. В. Варіативність виборчих систем та практика їх функціонування: аналіз зарубіжного досвіду. *Молодий вчений*. 2018. № 5. С. 665-671.
 19. Щербанюк О. В. Проблема досягнення реальних умов здійснення суверенної волі народу: конституційно-правовий аспект. *Право і*

суспільство. 2015. № 3. С. 37-41.

20. Янчук А. Конституційна модернізація інституту безпосереднього народовладдя в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 83-88.
21. Янчук А. О. Поняття і основні ознаки «безпосереднього здійснення влади народом». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: право*. 2016. Вип. 12. С. 104-113.

До теми 3

1. Белов Д. М., Громовчук М. В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 42. Т. 1. С. 27-31.
2. Білоскурська О. В. Ступінь наукової розробки інституту конституційних обов'язків людини та громадянина в Україні. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 28-33.
3. Громовчук М. В. Конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина: питання теорії. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 1. С. 18-26.
4. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17–25.
5. Дешко Л. М. Генеза конституційного права звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 2 (11). С. 21-25.
6. Кириченко В. М, Соколенко Ю. М. Вплив міжнародно-правових актів з прав людини на Конституцію України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 128-131.
7. Костецька Т. А., Андрієвська О. В. Щодо поняття конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина: теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 122-131.
8. Левченко Д. Законные интересы как правовые средства: общетеоретический аспект. *Legea Si Viata*. 2016. № 2. С. 84-87
9. Міхальов В. О. Класифікація і нормативне закріплення прав людини. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 22. *Юридична література*.

С. 243-244.

10. Міхальов В. О. Проблеми класифікації біологічних прав людини у світлі досягнень в галузі біології і медицини. *Молодий вчений*. 2017. № 7. — С. 378-383.
11. Олійник В. С. Кожна людина має право на свободу (конституційний аспект). *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. Вип. 35. С. 132-145.
12. Прієшкіна О. В. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 33-40.
13. Румигін С. М., Якуніна А. О. Трансформація конституційного захисту прав людини в Україні та світі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 1. С. 46-53.
14. Сон С. С. Тенденції розвитку конституційно-правового статусу політичних партій в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 10. С. 456-459.
15. Суха Г. М. Конституційні права та свободи людини і громадянина у правовій державі: специфіка реалізації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 67-69.
16. Тищенко К. С. Міжнародні стандарти прав людини: поняття та класифікація. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С. 328-331.
17. Топчій В. В. Офіційне тлумачення конституційних норм щодо прав людини у парадигмі юридичної герменевтики. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 276-283.
18. Чистоколяний Я. В. Права і свободи людини в конституційному праві України та Європейського Союзу: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 43-46.
19. Шевченко А. Є., Гапоненко Л. В. Вдосконалення конституційно-правових гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина на сучасному етапі державотворення. *Публічне право*. 2016. № 3. С. 77-83.

До теми 4

1. Васильченко Г. Проблеми типологізації статусу біженців у період суспільно-політичних трансформацій. *Юридична Україна*. 2016. № 5-6. С. 29-35.
2. Грабильніков А. В. Конституційно-правовий статус і правовий режим іноземців та осіб без громадянства в Україні: співвідношення понять. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 6. С. 59-66.

3. Дробуш І. В. Проблеми набуття громадянства України. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 35-38
4. Лазарев В. В. Юридична природа і ознаки громадянства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Т. 1. С. 68-70.
5. Микитенко Є. В. Щодо особливостей правового регулювання правового статусу біженців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 38-40.
6. Ніколенко Л. І. Конституційно-правові гарантії трудових прав іноземців та осіб без громадянства в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 2(1). С. 160-163.
7. Нечипорук К. О. Порядок в'їзду та перебування закордонного українця на території України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 25. С. 17-20.
8. Пушкіна О. В., Чебикіна Т. С. Правовий статус біженців та іноземних громадян в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 1. С. 35-38.
9. Радченко О. І. Анулювання громадянства: зміст та перспективи запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 56-58.
10. Софінська І. Людиноцентризм в інституті громадянства (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Право України*. 2017. № 5. С. 124-130.
11. Сподинський О. О. Полігромадянство: позитивні і негативні сторони. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 5. С. 37-41.
12. Суржинський М. І. Громадянство в контексті взаємодії держави і громадянського суспільства: теоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 109-112.
13. Турецька Я. П. Співвідношення понять «біженець» та «внутрішньо переміщена особа». *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 72-74.
14. Фенич Я. В. Право на громадянство України як суб'єктивне право особи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 1 С. 53-59.
15. Чихір'ов В. Л. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб.

До теми 5

1. Батанов О. Автономія в контексті сучасного унітаризму: гносеологічні, онтологічні й телеологічні аспекти. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 137-145.
2. Батанов О. В. Конституційно-правові проблеми державного устрою України: теорія та практика. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 66-70.
3. Гетьман А. Б. Принципи адміністративно-територіального устрою України. *Унів. наук. зап. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2008. № 3 (27). С. 49–54.
4. Гречко О. Територіальний устрій України як конституційно-правовий інститут: сутність, структура і зміст. *Юридична Україна*. 2015. № 6. С. 17-23.
5. Дем'янченко А. С. Реформа адміністративно-територіального устрою України в аспекті децентралізації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 98-101.
6. Дмитрієва К. В. Автономія як особливий елемент територіального устрою унітарної держави. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 30. С. 96-106.
7. Магновський І. Й. Перспективи вдосконалення територіального устрою України з погляду сьогодення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 113-118.
8. Надутий А. В. Принципи територіального устрою України як підґрунтя територіальної цілісності держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 40(1). С. 51-55.
9. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія. Харків : Право, 2009. 598 с.
10. Теремцов Н. В. Актуальне питання щодо форм державного устрою: порівняльний аналіз . *Право.ua*. 2018. № 2. С. 5-8.
11. Червякова О. В. Євроінтеграційна модель побудови державного устрою України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 5. С. 156-162.

До теми 6

1. Балабаєва З., Бойченко П., Маківничук К. Еволюція суб'єктності територіальної громади в умовах реформи місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. Вип. 1. С. 106-110.
2. Бальцій Ю. Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні та в країнах Балтії. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 35-40.
3. Батанов О. В. Конституційне регулювання місцевого самоврядування в Україні та державах-учасниках ЄС. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип.3. С. 309-312
4. Бедрій Р. Б. Конституційно-правове забезпечення місцевого самоврядування в Україні та в європейських країнах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 4. С. 78-89.
5. Бутирін Є. О. Історико-теоретичні витоки місцевого самоврядування. Теорія вільної громади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2018. Вип. 33. С. 8-12.
6. Євтушенко О. Н., Попова Т. С., Самсонюк О. О. Становлення інституту місцевого самоврядування як децентралізованої публічної муніципальної влади територіальних громад в Україні: теорія та практика. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2018. № 2. С. 296-321.
7. Звіздай О. В. Наукові теорії походження місцевого самоврядування та сформовані на їх основі моделі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_4_18 (дата звернення: 11.08.2019).
8. Ільницький М. С. Демократичні вибори як основа створення органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2. С. 11-21.
9. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. — К: КНТ, 2010. 232 с.
10. Куйбіда В. С. Проблеми та напрями результативного проведення реформ місцевого самоврядування. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2018. № 4. С. 5-13.

11. Наливайко Л. Р., Ковбаса Ю. В. Принцип субсидіарності як один із головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(1). С. 28-31.
12. Панчишин Р. І. Класифікація критеріїв спроможності об'єднаної територіальної громади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 62-65.
13. Примуш М. В. Функції та форми діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1-2. С. 133-144.
14. Соляник К. Реформа місцевого самоврядування в Україні: концептуальні проблеми конституційно-правового забезпечення та перспективи розвитку. *Право України*. 2018. № 5. С. 207-223.
15. Шаповал Т. Б., Чубіна А. С. Місцеве самоврядування в Україні як конституційно-правовий інститут. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 6. С. 33-38.

До теми 7

1. Берназюк І. М. Конституційно-правовий механізм реалізації стратегічних актів Верховної Ради України: недоліки та напрями удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 3. С. 33-36. URL: http://lsei.org.ua/3_2017/9.pdf (дата звернення: 11.08.2019).
2. Берназюк І. М. Проблема визначення поняття угоди про утворення коаліції депутатських фракцій в Верховній Раді України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 22-25. URL: http://lsei.org.ua/1_2017/6.pdf (дата звернення: 11.08.2019).
3. Звоздецька І. В. Законодавча процедура у Верховній Раді України: проблеми впровадження та правові наслідки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 43. Т.1. С. 64-67.
4. Звоздецький В. М. Допоміжний апарат депутатських об'єднань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 39-42.
5. Зозуля О. І. Верховенство права і гласність як принципи діяльності комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 40-44.

6. Зозуля О. І. Підготовка законопроектів до першого, другого і третього читань у комітетах Верховної Ради України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2018. № 1. С. 86-93.
7. Кобрин В. С. Проблеми конституційно-правового регулювання взаємодії Прем'єр-міністра України з Верховною Радою України. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 783-786.
8. Колюх В. В. До питання щодо функціонування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 2. С. 61-66.
9. Косова Е. В. Рахункова палата України: еволюція правового статусу. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 243-246.
10. Крусян А. Р. Лекція професора А. Крусян «Верховна Рада України». *Право України*. 2015. № 5. С. 124-136.
11. Кунець І. Ю. Конституційне регулювання правового статусу парламентських комітетів та/або комісій на прикладі України та зарубіжних країн. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 2. С. 71-76.
12. Куцин Я. М. Інститут парламентського контролю: основний чинник у сфері контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40 (1). С. 45-50.
13. Макасова Р. М. Установча функція парламенту: проблеми визначення змісту та порядку реалізації. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 28-34.
14. Матейчук Р. І. Функціонування тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 41. Т. 1. С. 78-81.
15. Панасюк В. Роль Верховної Ради України в реалізації напрямів державної політики в Україні. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 23-27.
16. Павловська Н. В. Конституційно-правова відповідальність народних депутатів України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 16 (т. 1). С. 22-24.
17. Словська І. Є. Конституційно-правовий статус парламенту — Верховної Ради України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 336 с.
18. Станік С. Р. Конституційно-правова відповідальність парламентаріїв перед

виборцями: ціннісний та історичний підходи. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 1. С. 168-174.

19. Шаповал В. Парламент: функціональні характеристики. *Право України*. 2015. № 5. С. 54-71.

До теми 8

1. Агафонова Н. В. Президент України як суб'єкт конституційної реформи і гарант додержання Конституції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 4. С. 12-17.
2. Адашис Л. І. Правова відповідальність президента в Україні та Європі: порівняльно-правовий аналіз. *Молодий вчений*. 2016. №12. С. 559-563.
3. Волощук О. Т. Роль глави держави в механізмі реалізації зовнішньої політики держави. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 738-742.
4. Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави держави. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. №1 (47). С. 8-11.
5. Задорожня Г. В., Задорожний Б. Ю. Нормотворча компетенція глави держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 42. Т. 1. С. 40-43.
6. Коваленко Р. О. Передвиборна агітація на телебаченні на виборах Президента України. *Молодий вчений*. 2016. № 7. С. 241-244.
7. Костюк Н. П. Поняття та зміст практики застосування норм права органами виконавчої влади. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2016. Вип. 25. С. 67-72.
8. Мартинюк Р. С. Конституційно-правовий статус Президента України та Кабінету Міністрів України: пошук оптимальної моделі компетенційних взаємозв'язків. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 66-75.
9. Марченко М. В. Конституційно-правова природа права вето глави держави. *Форум права*. 2017. № 4. С. 141–146.
10. Мішина Н. В. Президенти як суспільні лідери. *Юридичний вісник*. 2011. № 2. С. 64–68.
11. Плахотнюк Н. Г., Мельниченко В. І. Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток. К. : Видавничий Дім «Максимум», 2004. 224 с.
12. Сердюк Л. М. Конституційне регулювання імпічменту президента в Україні й окремих зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 59-66.

13. Степаненко С. В. Конституційно-правовий зміст інституту Президента України в системі державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 4. С. 28-34.
14. Цимбалістий Т. О. Інститут імпідменту в системі конституційно-правової відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 42-44.
15. Чорнолуцьки Р. В. Президент України як суб'єкт нормопроектної діяльності. *Держава і право. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 73. С. 101-135.

До теми 9

1. Безпалюк В. А. Відповідальність виконавчої влади в Україні (на прикладі Кабінету Міністрів України). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1(2). С. 36-39.
2. Берназюк І. М. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: поняття, сутність та значення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 26-28. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/7.pdf (дата звернення: 11.08.2019).
3. Гетьман Є. А. Кабінет міністрів України як суб'єкт законодавчої ініціативи. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 90-96.
4. Грабчук Я. І. Кабінет Міністрів України як суб'єкт попереднього конституційного контролю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 32-35. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/8.pdf (дата звернення: 11.08.2019).
5. Дніпров О. С. Принципи функціонування виконавчої влади. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 4. С. 45-51.
6. Дніпров О. С. Легальність і легітимність виконавчої влади. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 5(2). С. 114-116.
7. Калініченко Л. Ф. Глава держави, парламент та виконавча влада як інститути контролю за реалізацією конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 3. С. 56-60.
8. Кобрин В. С. Поняття та зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 131-136.

9. Петренко П. Д. Місце виконавчої влади в сучасній структурі державної влади України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25). С. 68.-71.
10. Пылаева В. Система принципов деятельности органов исполнительной власти в Украине: проблемы правового закрепления. *Legea Si Viata*. 2016. № 1. С. 87-91.
11. Совгиря О. В. Припинення повноважень уряду в Україні: теоретичні та практичні аспекти. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 131-140.
12. Чернолуцкий Р. В. Принципы нормопроектной деятельности органов исполнительной власти Украины. *Держава і право. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 71. С. 173-190.
13. Ширшикова Р. Нормативно-правові акти як організаційний засіб досягнення завдань центральних органів виконавчої влади. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. С. 78–81.

До теми 10

1. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс : учеб. пособие. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма ИНФРА-М, 2010. 592 с.
2. Клишас А.А. Конституционная юстиция в зарубежных странах : монография / отв. ред. В. В. Еремян. М. : Изд-во «Международные отношения», 2004. 288 с.
3. Конституційна юрисдикція: підручник / Ю.Г. Барабаш, І.І. Дахова, О.П. Євсєєв та ін. ; за ред. Ю.Г. Барабаша та А.О. Селіванова. Х. : Право, 2012. 168 с.
4. Конституційне право України. Академічний курс : підручник: У 2 т. Т. 2 / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 800 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / Н.В. Мішина, В.О. Міхальов, В.О. Куранін та ін. ; за ред. Н.В. Мішиної, В.О. Міхальнової. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 644 с.
6. Сліденко І.Д. Феноменологія конституційного контролю : генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних, праксіологічних синергетичних аспектів. К. : Істина, 2010. 623 с.

7. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине / Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины. К., 2001. 343 с.
8. Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні /М . В. Тесленко. К. : Школа, 2003. 254 с.
9. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / [Наук. ред. О. В. Петришин]. Х. : Фірма «ІКонсум», 2002. 293 с.

До теми 11

1. Баєва Л. В., Назаренко П. Г. Класифікація принципів судової влади в Україні: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 28. С. 19-21.Є
2. Булкат М. С. Принципи судової влади: характеристика поняття. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 128-130.
3. Веніславський Ф. Судова влада як гарантія стабільності конституційного ладу України. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2018. Vol. 5, Iss. 4. С. 216-223.
4. Ківалов С. Вища рада правосуддя в контексті реалізації положень судово-правової реформи. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 40-47.
5. Ківалов С. В., Полянський Ю. Є., Долежан В. В., Бакаянова Н. М., Свида О. Г. Реформування судової влади та суміжних інститутів в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 17. С. 5-24.
6. Коцкулич В. В. Місце судової гілки влади в конституційному механізмі розподілу влади. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. Вип. 2. С. 66-68. -
7. Кравчук В. М. Нормативно-правові гарантії діяльності суддів в Україні: загальна характеристика. *Часопис Київського університету права* . 2014. № 1 С. 91-95.
8. Кравчук В. Організаційно-правові гарантії діяльності суддів в Україні: поняття та класифікація. *Публічне право*. 2015. № 1 (17). С. 27-34.
9. Крусян А. Р. Судова влада в Україні: характеристика етапів реформування. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 14-20.
10. Крючко Н. Ознаки судової влади: конституційно-правовий аспект. *Право України*. 2018. № 4. С. 251-260.

11. Нестерчук Л. Складові судової влади за Конституцією України та діючим законодавством. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Vol. 4, Iss. 6. С. 212-217.
12. Малишкіна Н. О. Судова влада в системі стримувань та противаг: гарантії функціонування і взаємодія з іншими гілками влади. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 143. С. 39-50.
13. Полянський Ю., Долежан В. Судовій владі — надійну конституційну основу. *Юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 169-172.
14. Терлецький Д. С. Контроль як функція судової влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2012. № 1 (20). С. 202-206.
15. Чабан Н. А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 3-4. С. 43-48.
16. Шемшученко Ю. С. Судова влада в Україні: сучасна доктрина, механізми та перспективи реалізації (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 21 грудня 2016 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 2. С. 37-47.
17. Щербанюк О. В. Самостійність і незалежність судової влади як умова конституційно-правового прогресу. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 79-82.

Перелік корисних Інтернет-ресурсів

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія»

<http://dspace.onua.edu.ua/>

Офіційне Інтернет-представництво Президента України

<https://www.president.gov.ua/>

Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України

<https://www.kmu.gov.ua/ua>

Офіційний веб-портал Верховної Ради України

<https://rada.gov.ua/>

Офіційне інтернет-представництво Голови Верховної Ради України

<http://chairman.rada.gov.ua/>

Офіційний веб-сайт Конституційного Суду України

<http://www.ccu.gov.ua/>

Судова влада України

<https://court.gov.ua/>

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

<http://www.ombudsman.gov.ua/>

Децентралізація влади

<https://decentralization.gov.ua/>